

CEDEM
CENTAR ZA DEMOKRATIJU I LJUDSKA PRAVA

**Hanns
Seidel
Stiftung**

ETNIČKA PRIPADNOST

KAO ODREDNICA U
CRNOGORSKOM DRUŠTVU

April, 2024.

**ETNIČKA PRIPADNOST KAO ODREDNICA U CRNOGORSKOM DRUŠTVU /
ETHNIC BELONGING AS A DETERMINANT IN THE MONTENEGRO SOCIETY /
ETNICA SI PËRCAKTUES NË SHOQËRITË E MALIT TË ZI /
ETNIKANO PERAVIPE SAR ĆHINAVIPE ANDE CRNAGORIKANO AMALJIPE**

Izdavač/ Publisher/ Botues/ Editoro

Centar za demokratiju i ljudska prava - CEDEM (www.cedem.me)

Za izdavača/ For publisher/ Për botuesin/ Bašo editoro

Milena Bešić

Autori/ Authors/ Autorët/ Autoro

Mustafa Canka

Boban Batrićević

dr Slađana Kavarić Mandić

Vesna Delić

Adnan Prekić

Tatjana Ćalasan

Aida Petrović

Stefan Đukić

Sanja Čavor

Fotograf/Photograph/ Fotograf/ Fotografo

Samir Kajošević

Dizajn/ Design/ Dizajn/ Dizajno

Brain, Podgorica

Preveo/ Translated/ Përkthyer/ Nakhavno

Radmila Vojinović, Admir Gjoni, Serđan Baftijari

Tiraž/ Print/ Qarkullimi Tiražo

200

Godina izdanja/ Publishing year/ Viti i botimit/ O berš e ikaldimasko

2024.

Izdavanje je finansiralo Ministarstvo spoljnih poslova SR Njemačke na osnovu odluke Bundestaga. Projekat je realizovan uz podršku Hanns Seidel Fondacije, Kancelarije u Srbiji i Crnoj Gori. Iznijeti stavovi i mišljenja su autorski i ne odražavaju nužno stavove ili pozicije Hanns Seidel Fondacije. Ovaj bilten se objavljuje besplatno kao dio projekta koji podržava Hanns Seidel Fondacija. Prodaja ili druga komercijalna upotreba ove publikacije nije dozvoljena. /

Publication was funded by the Ministry of Foreign Affairs of the Federal Republic of Germany on the basis of the decision of the Bundestag. The Project was implemented with the support of the Hanns Seidel foundation Office to Serbia and to Montenegro. The views and opinions expressed are those of the authors and do not necessarily reflect the views or position of Hanns Seidel foundation. This bulletin is published free of charge as part of the project supported by the Hanns Seidel Foundation. Sale or other commercial use of this publication is not permitted. /

Lirimi u financua nga Ministria e Punëve të Jashtme të Republikës Federale të Gjermanisë në bazë të vendimit të Bundestagut. Projekti u zbatua me mbështetjen e Fondacionit Hanns Seidel, Zyra në Serbi dhe Mal të Zi. Pikëpamjet dhe opinionet e shprehura janë të autorit dhe nuk pasqyrojnë domosdoshmërisht pikëpamjet ose qëndrimet e Fondacionit Hanns Seidel. Ky buletin publikohet pa pagesë si pjesë e një projekti të mbështetur nga Fondacioni Hanns Seidel. Shitja ose përdorimi tjetër komercial i këtij publikimi nuk lejohet. /

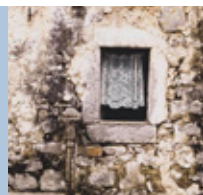
O lkaldipe si finansirime katar o Ministarstvo baše e avrikane bućengo e Germanijako pe baza e decisiako e Bundetstageso. O projekto si realizimo e inćaripasa katar e Hanns Seidel Fondacija, e Kancelarija ki Srbija thaj ki Crna Gora. E mothovde stavora thaj gndimata si e autorese thaj ni sikaven e stavora thaj e pozicija katar o Hanns Seidel Fondacija. Akava bilteni si šinavdo bilovengo sar kotor katar o projekto savo si inćardo e Hanns Seidel Fondacijatar. O Bićinipe thaj avera komercijalno kandavipa akalje publikacijako naj tromardo.

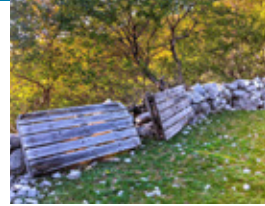
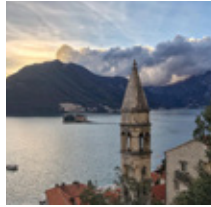
Sardžaj

Bar i Ulcinj – primjeri živog interkulturalizma u Crnoj Gori	12
Da li je 21. vijek – vijek identiteta? Kompleksan slučaj Crne Gore	18
Svođenje na голу naciju	24
Čegović si ti, sestro moja?	26
Gorke istine i slatke laži	31
Idem doma!	35
Bogatstvo etničkog vrtloga	43
Identitet i identifikovanje	48
Biblioteke kao čuvari nasljeđa i prostor pomirenja	53

Content

Bar and Ulcinj - examples of living interculturalism in Montenegro	62
Is the 21st century – the century of identity? The complex case of Montenegro	68
Reduction to a bare nation	74
What is your family cognomen, my sister?	76
Bitter truths and sweet lies	81
I'm going home!	85
The wealth of the ethnic whirlpool	93
Identity and identification	98
Libraries as guardians of heritage and space of reconciliation	103

Përmbajtja

Tivari dhe Ulqini - shembuj të ndërkulturalizmit të gjallë në Mal të zi	112
A është shekulli i 21-të – shekulli i identitetit?	
Rasti kompleks i Malit të zi	118
Reduktimi në një komb të zhveshur	124
E kujt je ti motër?	126
Vërtetat e hidhura dhe gënjeshttrat e ëmbla	131
Ika në shtëpi!	135
Pasuria e vorbullës etnike	143
Identiteti dhe identifikimi	148
Biblioteka si rojtare të trashëgimisë dhe të hapësirës së pajtimit	153

Istardipe

Bar thaj Ulcinj – examplora e džividpaso interkulturalizmo ande e Crna Gora	162
A si o 21. Šelbršutno – o šelbršutno identiteso?	
Kompleksno slučaj ke Crna Gora	168
Andipe pe nandži nacia	174
Save fisosi san tu, phene mungrije ?	176
Čerće ćaćimata thaj guglje xoxaimata	181
Dav ćhere!	185
Barvaljipe e etnikane boštinko	193
Identiteti thaj identifikujipe	198
Biblioteka sar arakhavne e mukhljipase thaj o thand e lačharimaso	203

CEDEM
CENTAR ZA DEMOKRATIJU I LJUDSKA PRAVA

**Hanns
Seidel
Stiftung**

ETNIČKA PRIPADNOST

KAO ODREDNICA U
CRNOGORSKOM DRUŠTVU

April, 2024.

Predgovor

Sve projektne aktivnosti Hanns-Seidel-Foundation (HSF) koje se realizuju u saradnji sa našim lokalnim partnerskim organizacijama usmjerene su na temeljni pristup i namjeru: u službi mira, stabilnosti i razvoja. Neophodan preduslov za ovakve focus tačke je uspostavljanje i održavanje pozitivnih uslova života koji imaju za cilj smanjenje faktora emigracije naročito mlade populacije sa Zapadnog Balkana i na taj način suzbijanje evidentnog „odliva mozgova“. Ključna neophodnost je posvećenost međusobnoj toleranciji i poštovanju manjinskih prava.

Zajedno sa našim partnerom za saradnju, CEDEM-om u Podgorici, kancelarija HSF-a u Beogradu, koja je zadužena za projekte u Crnoj Gori i Srbiji, razradila je zajedničko istraživanje i studijski projekat o mjeranju etničke distance u društvu Crne Gore. Cilj projekta je da doprinese boljem međusobnom razumijevanju i time podrži dalje smanjenje etničke distance i poboljšanje društvene kohezije. Pomirenje i tolerancija su visoko cijenjene tačke fokusa u demokratskim društvima zasnovanim na vrijednostima. Stoga je takve teorijske namjere potrebno potkrijepiti kroz praktične aktivnosti. U tom smislu, koncizne i praktične preporuke za dalje unapređenje postojećeg stanja predstavljaju završnu fazu ovog projekta, odnosno studije, CEDEM-a. Stoga, ovaj bilten predstavlja sveobuhvatan doprinos reformskom nastojanju Crne Gore u društveno-političkim ključnim oblastima u cilju postizanja članstva u Evropskoj uniji. Namjera HSF-a je da i dalje prati Crnu Goru na njenom putu evropskih integracija.

dr Klaus Fiesinger

Regionalni predstavnik HSF-a i direktor za jugoistočnu Evropu
Rukovodilac projekata u Srbiji, Crnoj Gori, Albaniji, Bugarskoj i Hrvatskoj

Uvaženi čitaoci i čitateljke,

Na početku izdanja koje je pred Vama, a koje sa zadovoljstvom predstavljamo, želimo istaći da, CEDEM od svog osnivanja, posebnu pažnju posvećuje promovisanju i zaštiti poštovanju prava manjinskih naroda i drugih manjinskim nacionalnih zajednica, koja su garantovana Ustavom i brojnim domaćim i međunarodnim pravnim aktima. Da bi demokratska ideja o poštovanju ljudskih prava bila u potpunosti primijenjena u životima svih građana i građanki Crne Gore, naša organizacija se povezuje sa onima koji praktikuju iste vrijednosti. Naš partner na projektu „Etnička pripadnost kao odrednica crnogorskog društva” je Hanns Seidel Fondacija (HSF), Predstavništvo za Srbiju i za Crnu Goru, sa kojima imamo dugogodišnju saradnju.

CEDEM kontinuirano prati i analizira vitalne društvene i političke trendove u Crnoj Gori, stvarajući tako kritički okvir za promišljanje i podsticanje reformi u ključnim oblastima, što je od posebne važnosti u kontekstu pridruživanja Crne Gore Evropskoj uniji.

Osnovna ideja ovog konkretnog projekta je da mjerenjem stepena etničke distance u crnogorskom društvu, doprinesemo boljem sagledavanju uzroka i posljedica društvenopolitičkih kretanja, a sve u cilju smanjenja distance i stvaranja veće društvene kohezije. Osim toga, ovim biltenom želimo dati doprinos u podsticanju multikulturalizma, motivisati društvene aktere da djeluju na polju inkluzije, poštovanja i tolerancije.

Zahvaljujemo Hanns Seidel Fondaciji na svesrdnoj podršci na ovom projektu, kao i našim saradnicima i saradnicama, koji su svojim doprinosom omogućili stvaranje tekstova što problematizuju podjele i cijene pomirenje i toleranciju. Vjerujemo da će ova publikacija biti izvor informacija, inspiracije i podsticaja za dalja zalaganja u izgradnji otvorenog, inkluzivnog društva, koje iskreno cijeni i slavi svoju raznolikost.

S poštovanjem,

Milena Bešić

Direktorica

Centar za demokratiju i ljudska prava

BAR I ULCINJ – PRIMJERI ŽIVOG INTERKULTURALIZMA U CRNOJ GORI

Autor: Mustafa Canka

Komunikacija različitih je privilegija, dok je komunikacija različitih, ali ravnopravnih najbolja mogućnost za prepoznavanje mentalnih megalopolisa i vazda uzbudljivo otkrivanje novog - u nama samima i u drugome.

Svaka kultura postoji, prije svega, kao interkultura, jer po svojoj prirodi ona spaja, a ne razdvaja ljude i narode. Interkulturalna komunikacija je u stanju da putem dijaloga, tolerancije i razmjene otvori kvalitativno novi prostor u kojem će svaka etnička, vjerska, jezička ili bilo koja druga grupa i individua zadržati svoju samosvojnost i, u ravnopravnoj interakciji, razmjenjivati međusobno i sa drugim kulturama i kulturnim tradicijama i sva druga dobra, te zajednički učestvovati u stvaranju novih vrijednosti.

Zahvaljujući milenijumskom trajanju, unutrašnjoj toleranciji i povezanosti, na krajnjem jugu Crne Gore, u Baru i Ulcinju, se uživalo u plodovima svih kultura, civilizacija i religija koje su na naše prostore došle prihvatajući od svake korisno i lijepo. Istovremeno, različite grupe dopunjavale su se tako što su vrlinama pokrivala nedostatke. Opšta saradnja razvijana u tom tolerantnom okruženju rezultirala je prožimanjem kultura, njihovim spajanjem i širenjem, tačnije oplodavajućim povezivanjem.

Formula suživota

Međusobno se upoznavati, prema drugom i drugačijem najljepše se odnositi, vladati se u miru i skromnosti, obaveza je čovjekova, kao što je najsvetija dužnost poštovati svačije dostojanstvo, život i imovinu, te činiti dobro.

Stoga, samo oni koji se na tim principima nadahnjuju i u svakodnevnom životu rukovode, koji su ukorijenjeni u vlastitoj kulturi, nemaju strah od različitosti i zauzimaju pozitivan stav prema kulturnoj i svakoj drugoj razmjeni. U takvom ozračju - uzajamnog poštovanja i brige, uzajamne odgovornosti i uzajamne saradnje, različite zajednice i kulture mogu živjeti zajedno, prožimajući se i oplemenjujući jedna drugu.

Kulturno nasljeđe koje se ugnijezdi u gradove, trajnije je od političke vladavine: oni koji izgube duh svojih gradova ne mogu opstati na dugi rok, makar i nastavljali politički vladati; oni koji udahnu duh u gradove biće trajno prisutni na tom prostoru, makar i izgubili političku vlast.

Istraživanja pokazuju da u svakom kulturnom tipu ima manje od petine originalnih (samosvojnih) elemenata matične kulture, a da su svi ostali, putem akulturacije, došli iz drugih kultura. Zato se u kulturama ovih naroda mogu identifikovati mnogi zajednički kulturni elementi koji milenijumima osiguravaju međusobnu kulturnu komunikaciju i toleranciju kulturne različitosti.

Nacionalne, vjerske i jezičke zajednice na ovom konkretnom području njegovale su svoje sisteme vrijednosti, ali su i uticale jedna na drugu. Ako taj uticaj ne bi bio obostran, ne može se govoriti o interkulturalnosti već o multikulturalnosti, o paralelnom postojanju više kultura. Multikulturalizam, dakle, stavlja naglasak na razlike, a interkulturalnost stavlja u prvi plan sistem veza među osobama različitih kulturnih tradicija i/ili sistema vrijednosti.

Iskustvo različitosti i simbioze

Područje gradova Ulcinja i Bara je svojevrstan mikrokosmos sa milenijumskim iskustvom društvenih, etničkih, vjerskih i jezičkih različitosti. To je i danas pluralistička zajednica u kojoj koegzistiraju narodi (Crnogorci/ke, Albanci/ke, Srbi/kinje, Bošnjaci/kinje, Muslimani/ke, Romi/kinje, Hrvati/ice), govore mnogi jezici i u kojoj su zastupljene sve monoteističke religije.

Živjeti na jednom ovakvom prostoru znači osjetiti kretanje koje je u dodiru sa istorijom. A održati se i razvijati moguće je samo zahvaljujući velikoj mobilnosti, vitalnosti, dinamičnosti i otvorenosti tradicije kao takve.

Iako su pogranična društva sklonija podjelama i konfliktima, ovde se pokazalo da je, čak i kada u okolini bijesne ratovi, ovo region interakcije i razmjene. Interkulturalna tradicija, svakodnevni kontakti, pobratimstva, kumstva, prijateljstva i poznanstva su bili jači od sila mržnje i krvomutnje. Pa i onda kada se to nije mnogo dopadalo raznim civilnim vlastima ili manipulatorima vjerskim i narodnosnim osjećanjima.

Naravno da je tokom istorije postojalo vjersko i etničko suparništvo, asimilacija, borba za uticaj i ljudske duše. No, i oni koji su mijenjali svoje identitete, nijesu u potpunosti napuštali i zaboravljali nasljeđe prethodnih identiteta. *Ako smo promijenili vjeru, krv nijesmo. Bog je jedan, samo mu se na različite načine molimo*, govorili su dobri Mrkojevići.

A identitet je, prije svega, društvena veza pojedinca i kolektiva, odnosno zajednice. U toj zajednici su naša braća, sestre, komšije/nice, rođaci/ke, prijatelji/ce, susjedno selo. Zato je identitet ovde bio u pravilu višeslojan i zato ljudi nikada nijesu bili vjerski fanatici.

I kao takvi bili su mnogo više vezani za zemlju i prostor nego za naciju ili vjeru. Istorijski, Ulcinjani/ke i Barani/ke su se više ponosili svojim urbanim nego etničkim identitetom, pa je to razlog što su tokom cijele povijesti strastveno branili svoja komunalna prava.

Etika suodgovornosti i etika suživota različitih kultura i vjera, uz kolektivno sjećanje, bile su i jesu vitalna snaga ovih zajednica i gradova. To znači prihvatanje svih naših identiteta ne smatrajući da oni jedni druge isključuju. I vazda imajući u vidu da demokratija i sloboda (a sloboda je, kako je primijetio De Tokvil, prirodno stanje malih društava) pretpostavljaju toleranciju.

Na ovim temeljima, gradovi su vjekovima opstajali, rasli i razvijali se. Bez obzira ko su i odakle su došli, koje su vjere, rase ili boje kože, kojeg socijalnog statusa, bili njihovi stanovnici.

Dakle, svakom se daje njegovo pravo. Ne dovodi se drugi i drugačiji u pitanje, ne poništavaju razlike, jer su one blagodati.

Sistem pokretne ravnoteže

U ovoj lijepoj bašti dovoljno je prostora za svaku ružu (vjeru, naciju, jezik, kulturu, civilizaciju). One stoljećima imaju svoje sadržaje, mirise i obrise, i daju lijepe plodove. Ta pluralnost, uz otvorenost za novo i naprednije, osnova je milenijumskog trajanja ovih gradova. Upravo su duh i praksa interkulturalizma temelji opstojnosti Bara i Ulcinja. Jer, samo u susretu sa drugim osobama i različitim svjetopogledima čovjek može sebe u punom smislu spoznati i egzistencijalno ostvarivati.

To je bio, jeste i biće imperativ duha ovog lijepog prostora. I postaje izazov svijeta u kojem živimo. Ovaj naš svijet, ovo novo doba, traži lokalna rješenja za globalne izazove. *Prosperitetni gradovi u budućnosti biće oni koji su interkulturalni. Oni će biti sposobni da upravljaju kulturnom raznolikošću i istražuju njezin potencijal, da podstiču kreativnost i inovacije i na taj način ostvaruju ekonomski prosperitet, koheziju zajednice i bolji kvalitet života,* navodi se u Bijeloj knjizi o interkulturalnom dijalogu *Živimo zajedno jednaki u dostojanstvu* Savjeta Evrope.

Zato već od najranijeg djetinjstva i početka formalnog obrazovanja, u naše škole treba uvesti interkulturalne koncepte kako bi đeca, kasnije mladi ljudi, mogli imati istinska saznanja i bogata iskustva s drugim kulturama. To je put za sprječavanje netolerancije i prihvatanja drugih kultura i njihovih pripadnika, jedan od stubova očuvanja temelja naše tradicije i naše opstojnosti na ovom prostoru. Jer, sudbina i budućnost naše kulture odnosno kultura, ogledaće se, prije svega, u njihovom prožimanju, saradnji i dopunjavanju. Riječju, u interkulturalnosti.

O specifičnom mentalitetu i senzibilitetu naših ljudi češki akademik, František Šístek, zapisao je sljedeće: *lako ne volim jednostavan geografski determinizam, čini mi se da se svi, ipak, odlikuju nekom primorskom južnjačkom toplinom, otvorenosti srca i razmišljanja, koja me neodoljivo podsjećala na prirodni ambijent njihovog mediteranskog zavičaja.*

Ako se prostornoj povezanosti doda vremenska trajnost, sve to zajedno čini ovu civilizaciju i kulturu otvorenim sistemom u stanju stabilne, ali pokretne ravnoteže. Zato Ulcinj i Bar nijesu tek arhivska činjenica, nego i na početku trećeg milenijuma živi organizmi čiji su stanovnici u permanentnoj interakciji.

Ta vjekovna mješavina nacija i rasa u kojoj svako po nešto daje stvorila je građanina i građanku, Baranina/ku i Ulcinjanina/ku. I oni će to ostati ako uspiju očuvati čvrsto jezgro interkulturalizma, nalik onom kamenju na vrhu Rumije, koje i dan-danas traje i svjedoči istorijske procese i mijene o kojima ovđe svjedočimo.

Najveći društveni kapital

Kultura i civilizacija su prostor i kontinuitet. Ovi se gradovi tokom cijele istorije klate sa Istoka na Zapad i sa Zapada na Istok. Ovo laviranje između velesila bilo je puno velikih opasnosti i u stalnoj fazi promjene. I pulsiraju kao Mediteran, ali sa ehom. Sve se tu odvija malo kasnije, ali se nikada ne ostaje van koordinata Sredozemlja i svog bliskog zaleđa.

I to je uvijek bio ideal u Ulcinju i Baru: opremi svoj brod, ukrcaj koga hoćeš, plovi kuda te volja, i mirno ti more! I daj svakome njegovo pravo.

Neprivlačenje pažnje, etnička i vjerska mimikrija i iskazivanje lojalnosti državi bili su takođe način da se obezbijedi manje-više normalna egzistencija u vremenima nesigurnosti, ali i nada da će sve proći, te da će oni ostati slobodni, očuvati vlastitu egzistenciju i svoj pogled na svijet oličen u integrativnoj komunitarnoj ideologiji.

I Ulcinj i Bar otvarali su se trgovačkim i pomorskim vezama i kulturnim uticajima i prema mediteranskom i balkanskom prostoru. Oni slijede civilizacijska kretanja i ključnu formulu suživota ovih prostora: da su društva utemeljena na pravdi i da nijesu ksenofobična. Bilo je tu uvijek ljudi drugih boja kože, ali su oni bili dio ovih gradova, integrisani u društveni i kulturni život. Naprosto, stanovništvo se bilo naviklo na različite rase, jezike i konfesije. To je ostavština velikih imperija čiji su dijelovi bili, ali prvenstveno vlastite tradicije.

Vjera postoji samo kao ljubav, kao nešto što se isključivo dijeli i daruje drugima. U suprotnom, ona bi bila apstraktna i kao takva potpuno beskorisna. Vjera ima smisla tek kada je živite u vlastitom, ali i u životu drugih ljudi.

Iz ovakve definisane vjere nastaje filozofija interkulturalizma, koja prerasta u doktrinu, u iskustvo koje čovjeku ne dopušta da čini nešto što se protivi imperativu pravde, poštenja i ljubavi, pa i u najtežim vremenima.

Svjedočili smo tome krajem 20. stoljeća, u tom zlatnom dobu nasilnika, prevaranata i kukavica. Uvjerili se takođe da je dovoljno samo nekoliko ljudi koji se protive raznolikosti, da zatruju atmosferu i zagorčaju život naših pitomih gradova i sela. Znali smo i tada da je takvo nerazumno ponašanje bilo prvenstveno podsticano i dirigovano sa strane.

I pored sve sile i perfidnih planova, nijesu uspjeli. Jer, duboki su temelji narodne sloge na ovom prostoru. Paradoksalno je, ali i istorijski potvrđena činjenica: duh suživota i solidarnosti se upravo u najtežim vremenima obnavlja.

Zato je, za sve nas koji živimo u ovom duhu, najljepša vijest iz prošle godine bila istraživanje CEDEM-a koje je pokazalo da je smanjen nivo etničke distance u Crnoj Gori u posljednjih pet godina. Prostora za poboljšanje, naravno, ima još dosta, ali su trendovi veoma dobri. Živi interkulturalizam Bara i Ulcinja blagotvorno utiče na cijelu državu i najveći je njen društveni kapital.

DA LI JE 21. VIJEK – VIJEK IDENTITETA? KOMPLEKSAN SLUČAJ CRNE GORE

Autor: Boban Batrićević

Pad Berlinskoga zida i otvaranje *novoga* poglavlja svjetske istorije, doveo je do brojnih rasprava o vremenu ispred nas. Na kraju XX vijeka gotovo da je postojao konsenzus među intelektualcima da se taj vijek može okarakterisati kao *vijek ideologija*. Ono oko čega nije bilo konsenzusa vezano je za predviđanja o karakteru XXI vijeka – kakav nas vijek očekuje? U debatama su se iskristalisala dva dominantna pristupa – jedan je predviđao unipolarizaciju svijeta i pobjedu *zapadnjačkog* načina života utemeljenog na konceptu neoliberalne demokratije. S druge strane, autori poput Hantingtona su smatrali da će XXI vijek biti vijek *identiteta*, što će dovoditi do sukoba koje je on nazvao *sukobom civilizacija*. Njegov pristup pokazao se znatno utemeljenijim, gotovo profetski, jer je (ispostaviće se veoma lucidno) za dokazivanje svojih teza krenuo od iskustava rata u Bosni i Hercegovini, đe su vjerski i nacionalni identiteti bili mnogo važnije odrednice od ideoloških načela karakterističnih za XX

vijek. Od 11. septembra 2001. godine i kasnijih američkih intervencija na Srednjem Istoku, svijet je pokazao da su nacionalni i vjerski identiteti ljudima mnogo važniji od ideoloških, ekonomskih, programskih i političkih načela te da se u mnogim slučajevima sve te kategorije miješaju.

Dva aktualna rata koja svakodnevno ispunjavaju svjetske medijske sadržaje, u Ukrajini i Gazi, pored strateških i ekonomskih razloga, dominantno imaju identitetsku pozadinu. Ruska agresija na Ukrajinu od 24. februara 2022. godine i proklamovanje *denacifikatorskih motiva*, ali i predagresorska činjenja ruskih institucija po pitanju ukrajinskoga identiteta, udžbenički su primjer identitetske mobilizacije. Akcija Izraela da uništi terorističku organizaciju Hamas, količinom agresije i bezobzornosti, izgubila je primordijarno utemeljenje neophodnog odgovora na terorizam te vremenom otkrila loše osnove Netanjahuove desničarske, antiislamske i antipalestinske politike, budući da u Gazi uglavnom stradaju civili, i to na desetine hiljada, koji s Hamasom nemaju nikakvih konekcija. Dakle, identitet je danas itekako bitan i definitivno je da će u XXI vijeku sve više dobijati na značaju.

Regija Zapadni Balkan, a time i Crna Gora kao njen dio, nalaze se geografski tačno između dva glavna svjetska ratna žarišta. Ukrajinski predsjednik Volodimir Zelenski, na osnovu operativnih bezbjednosnih podataka i analiza ukrajinske službe, upozorio je početkom 2024. godine na mogućnost izbijanja rata na Balkanu. Potencijalnom ovdašnjom eskalacijom sukoba obrazovao bi se geostrateški *ratni luk* od Ukrajine, preko Balkana do Bliškoga Istoka. Uzimajući u obzir odnose među državama i društvima na Zapadnom Balkanu ne bi bilo teško predvidjeti da bi okidač za nova stradanja lako mogao biti etničko-vjerske identitetske prirode. Zapravo, to bi bilo ponavljanje već viđenog, uz mogućnost *odigravanja* na drugom mjestu. Crna Gora je u tom pogledu zanimljiva za analizu, budući da se na njenoj teritoriji krajem XX vijeka nije vodio rat, iako je bila uključena u agresiju na Hrvatsku 1991. godine i ograničeno na Bosnu i Hercegovinu 1992. godine.

Crna Gora je danas multietnička i multivjerska, građanski ustrojena demokratija, kandidatkinja za ulazak u EU s najdužim stažom poslije Turske, punopravna članica NATO saveza. U globalnim opisima Crne Gore prevladavaju dvije crte – zemlja s velikim problemom u pogledu kriminala i korupcije, te zemlja u kojoj je potentan i aktivan maligni uticaj nedemokratskih režima, prevashodno ruski. Turbulentna politička dešavanja u posljednjih trideset godina pokazala su da je pozicioniranje u odnosu na državni identitet Crne Gore, te pozicioniranje u odnosu na nacionalno-vjerske identitete zajednica u Crnoj Gori prevazišao značaj političke izborne taktike i postao važan segment na kojem počivaju društveno-politički procesi u zemlji. Veliki preokreti i međaši poput 1997. godine, kada je pragmatično (možda ne i emotivno) došlo do raskida s politikom Slobodana Miloševića,

2006. kad je izglasana nezavisnost i na kraju 2020. godina, kad je došlo do smjene vlasti personifikovane Demokratskom partijom socijalista i njenim liderom Milom Dukanovićem, u svojoj su dubini i suštini odražavali odnos prema etničkom i vjerskom identitetu. Dekolonijalni otklon od Srbije uslovio je intenziviranje procesa nacionalne emancipacije u odnosu na srpski identitet, a to je opet dovelo do jačanja svijesti o samosvojsnosti manje brojnih naroda koji žive u Crnoj Gori a koji su, u toku procesa raspada Jugoslavije, uglavnom bili žrtve opresije. Nacionalna emancipacija Crnogorki i Crnogoraca imala je pozitivne crte budući da se crnogorski identitet vremenom evropeizovao (često nametano jugoslovensko i srpsko zamijenjeno je jugoevropskim i mediteranskim), te je danas u crnogorskom nacionalnom korpusu teško pronaći pojedince/ke koji Crnu Goru ne vide kao građansku i sekularnu državu, oslobođenu ranijih, tradicionalističkih predrasuda o Drugom i Drugaćijem. Sve je to dovelo do kakve-takve kohezije među zajednicama koje su procentualno najviše podržavale crnogorski put u obnovu nezavisnosti 2006. Međutim, pripadnice i pripadnici populacije koja je procentualno najviše bila protiv nezavisnosti, u procesu savremenog ustrojavanja Crne Gore ošćali su zakirutost, doživljavajući crnogorsku emancipaciju kao antisrpski čin. Upravo iz tog ošćaja izrodile su se politike koje su 2020. godine iznjedrile epohalne promjene i koje upravo sada determinišu crnogorsku stvarnost. Vrijeme će pokazati da su iste te politike, ispod ekonomsko-nadnacionalno-zelenog dekora, imale i izrazitu identitetsku dimenziju, dominantno u odnosu na nacionalnu i vjersku reprezentaciju. U simboličkom smislu, do smjene DPS-a nijesu dovele ni zastava EU, ni progresivne politike ekonomije, ekologije i ljudskih prava, već je fuzija za smjenu DPS-a nastala na ikonografiji trobojke i krsta. Nameće se pitanje: zbog čega je to opasno i može li etno-klerikalna politika u bliskoj budućnosti biti izvor sukoba u Crnoj Gori?

Prije eksplikacije postavljenog pitanja, važno je navesti zapadno-balkanski kontekst društava u državama koje su nastale disolucijom Jugoslavije – etnički i nacionalni identitet blisko su skopčani s vjerskim identitetom, a njihova etničko-nacionalna izmiješanost u stanovništvu lako dovodi do preliivanja uticaja iz jedne u drugu državu. U pogledu mješovitosti, Crna Gora predstavlja Zapadni Balkan u malom, budući da u njoj u opipljivom procentu žive sve ostale etničke skupine iz regije izuzev Makedonaca/ki. To je s jedne strane čini važnim akterom u regionalnoj konstelaciji, dok se s druge strane time otvara prostor za strano miješanje u unutrašnja pitanja Crne Gore.

Iskustva Ukrajine i Bliskog Istoka između ostaloga su pokazala da se spoljašnji uticaj može ostvarivati *oštrom i mekom* silom. Posebnu važnost u tom pogledu igraju kulturološko-istorijska i simbolička instrumentalizacija ili apropijacija identitetskih nasljeđa, jer ona direktno komuniciraju s etničkim

i vjerskim određenjima unutar društava. Analogno motivaciji, njihova primjena može imati pozitivne i destabilizujuće efekte. U teoriji bezbjednosti obično se za ilustriranje negativnog uticaja koristi slučaj Irana, kako bi se na osnovu njega objasnilo vanjsko širenje malignog uticaja među šiiitima u pojasu tzv. *šiiitskog polumjeseca* u Iraku, Siriji, Libanu i Jemenu; ili pak, rusko iskustvo – đe se preko pravoslavlja, kao zamjenske verzije negdašnjeg *komunističkog ljepila*, ostvaruje uticaj na zemlje koje su nekad bile dio Sovjetskog Saveza. U kontekstu Crne Gore, kao multietničke i multivjerske države, u pogledu ranjivosti na ostvarivanje uticaja nedemokratskih režima, Evropska unija je locirala jednu vjersku organizaciju. O tome su mediji izvještavali na sljedeći način:

Evropski parlament (EP) usvojio je (...) Rezoluciju o stranom uplitanju u demokratske procese u kome se osuđuju pokušaji Rusije da iskoristi napetosti među etničkim grupama na Zapadnom Balkanu kako bi raspirila sukobe i podijelila zajednice, što bi, kako se navodi u dokumentu, moglo da dovede do destabilizacije cijelog regiona. EP je izrazio zabrinutost zbog pokušaja Pravoslavne crkve u zemljama kao što su Srbija, Crna Gora i Bosna i Hercegovina, a posebno u njenom entitetu Republici Srpskoj, da promovise Rusiju kao zaštitnicu tradicionalnih porodičnih vrijednosti i učvršćuje odnose između države i crkve.

Boljem razumijevanju crnogorskoga konteksta u pogledu značaja etničke i vjerske identifikacije pomoći će nam navođenje empirijskih momenata koji Rezoluciju EP čine osnovanom: 5. septembra 2021. godine Crna Gora se našla na ivici građanskoga sukoba prilikom ustoličenja prvog čovjeka pomenute vjerske zajednice. Pored političke dimenzije, nemiri i nestabilnost koji su se tada oslobodili imali su duboku etničko-vjersku osnovu. Dodatno, na diskurzivnom nivou, iz vrha iste vjerske zajednice često se prenose stavovi da je Crna Gora *mala Ukrajina* te da je treba denacifikovati. Rezultati renomiranih agencija koje se bave istraživanjem javnog mnjenja pokazuju da je ta vjerska organizacija najmoćnija organizacija u državi, te da uživa i najveće povjerenje. Pored nje, posebnu ulogu igraju i političke stranke i mediji, bilo sa strane koja tu vjersku zajednicu podržava ili joj se suprotstavlja. To otvara poseban prostor za debatu – zašto vjerske organizacije i političke partije svoje programe grade na osnovama etničkog identiteta i kakav odgovor društva se na to očekuje? Takvi programi u oštroj su suprotnosti s društvenim profilom koje većinski želi postati dio evropske zajednice đe su država i vjerske institucije odvojene a đe etnički identiteti i državni identiteti trebaju biti inkluzivni, a ne ekskluzivni.

Na koncu valja zaključiti – etnička pripadnost važna je odrednica u crnogorskom društvu koja se nerijetko instrumentalizuje. Svako izbjegavanje debate o etničkoj pripadnosti, kako to radi aktualna vlast, vodi u propast ili opresiju etničkih grupa koje se ne uklapaju u zvaničnu, često skrivenu agendu, ali s jasnim intencijama. Etničke podjele u Crnoj Gori postoje – etnička distanca u Crnoj Gori postoji kao što postoji i u Francuskoj ili Švajcarskoj, međutim, te zemlje niko ne prepoznaje kao potencijalno ratno žarište.

Na našoj generaciji je da to prihvatimo bez idealističkih zabluda o *bratstvu i jedinstvu* ili *pomirenju*, kako je to do sad rađeno demagoškom amortizacijom koja nije ponudila valjane rezultate. Jer ono što trenutno imamo je sumorna realnost da se multikulturalnost, a prije svega multietničnost, shvataju kao prisilan suživot etničkih grupa bez objedinjujućeg simbola društvene kohezije. Taj simbol bi trebalo biti država Crna Gora i njeno građansko, ustavno uređenje. Zato je neophodna objektivna i argumentovana debata o potrebi jačanja duha tolerancije i mapiranje zajedničkih vrijednosti koje bi dopunjavale etničke i vjerske identitete; vrijednosti koje bi podsticale ljude da prihvataju različitosti i diverzitet. Moramo govoriti o vrijednostima na kojima bi etničke zajednice počivale, a koje nadilaze elitističku i ekskluzivističku svijest o (samo i samo) zajedničkom jeziku i porijeklu. Prihvatanje i usvajanje vrijednosti na kojima su zasnovana ljudska prava i slobode, zagovaranje za tekovine demokratije i solidarnosti kao bazičnih postulata društvenih identiteta zasigurno bi iznivelisao i izbalansirao etničku distancu i jaz. Isključivo na taj način svaki pojedinac/ka bi zadržao/la svoj identitet i dodatno ga razvijao/la. Ako to ne počnu da rade vjerske institucije svojom reformom (o tome niko ne govori u javnosti, budući da mnoge funkcionišu na osnovu srednjovjekovne legislative) ili država, civilni sektor mora preuzeti odgovornost. Civilni aktivizam se mora ohrabriti da poziva na dijalog i razbija barijere i predrasude suprotstavljenih identiteta. Time se smanjuju šanse da etnički i vjerski identiteti postanu okidač za sukobe, a naša je istorija prepuna sukoba. Dosta je bilo *gusala*, želimo gitare!

SVODENJE NA GOLU NACIJU

Autorka: dr Slađana Kavarić Mandić

Čini se davnim period kada je Plessner naslućivao da se humanost i univerzalnost sve više sumnjiče za ideološkičnost i svode na političko-pamfletišku fikciju. No, u kontekstu današnjeg vremena, ne samo da je ideologija izgubila svoje osnovno definicijsko svojstvo, nego sve više živimo u prostoru i vremenu u kome se nijedna od ove dvije vrijednosti više ne čine podesnom čak ni za politički oportunistički i izborni uspjeh.

Došlo je, dakle, vrijeme kad je ustrajavanje na posebnostima, a to znači apostrofiranje različitosti postala platforma ne samo za partijsku i političku akciju nego i za samoidentifikaciju čovjeka, te se prostim zanemarivanjem univerzalnog karaktera svega, pa i naših razlika, ustanovila jedna nova univerzalnost – sveopšte poništavanje univerzalnog i opšti konsenzus o ključnim različitostima među grupama ljudi koji pripadaju različitim etnosima.

Bez istinskog vjerovanja u univerzalnost ne postoji konsenzus o apriornoj važnosti čovjeka kao bića, o njegovim opštim karakteristikama koje nadmašuju pojedinačne vrijednosti, a samim tim ni vjerovanja u humanizam i vrhovnu vrijednost čovjeka kao bića. U ovom slučaju pripadnost grupi i identitetskim karakteristikama postaje mjera i osnov čovjekove definicije čime se on unižava u odnosu na mogućnosti koje mu humanistička orijentacija pripisuje.

Niz kolektivnih karakteristika, podržanih sumnjivim erosom i istorijskim utemeljenjem, postaju tačka društvenog rascjepa, nacionalne tenzije i kompeticijske logike koja počinje istorijskim hiperbolama, a završava u desničarskim utopijama. Katkad i ratovima.

Primijenjeno na prostoru crnogorske društvene zbilje, rečeno se javlja kao višestranačje u kome samo načelno postoji pluralizam, uz velika odstupanja naziva partija u odnosu na politike koje sprovode. Lako se može zaključiti da i pored deklarativne usmjerenosti ka nekoj vrsti univerzalnog, partijska djelovanja ne odmiču dalje od nacionalnog, čak i onda kad populistički zaniječu etničku usmjerenost. No, čak i onda kad ne kanimo тумачити društvenu stvarnost kroz partijske okvire, dovoljno je konsultovati činjenice, poraznu statistiku etničke distance, postotak ljudi koji se ponosi nacijom, te sebe definiše kroz pripadanje istoj, te procent onih koji se osjećaju diskriminisanim na nacionalnoj osnovi. Ukoliko ponos definišemo kroz pripadanje naciji, utoliko je za veći broj ljudi povreda nacionalnog di-

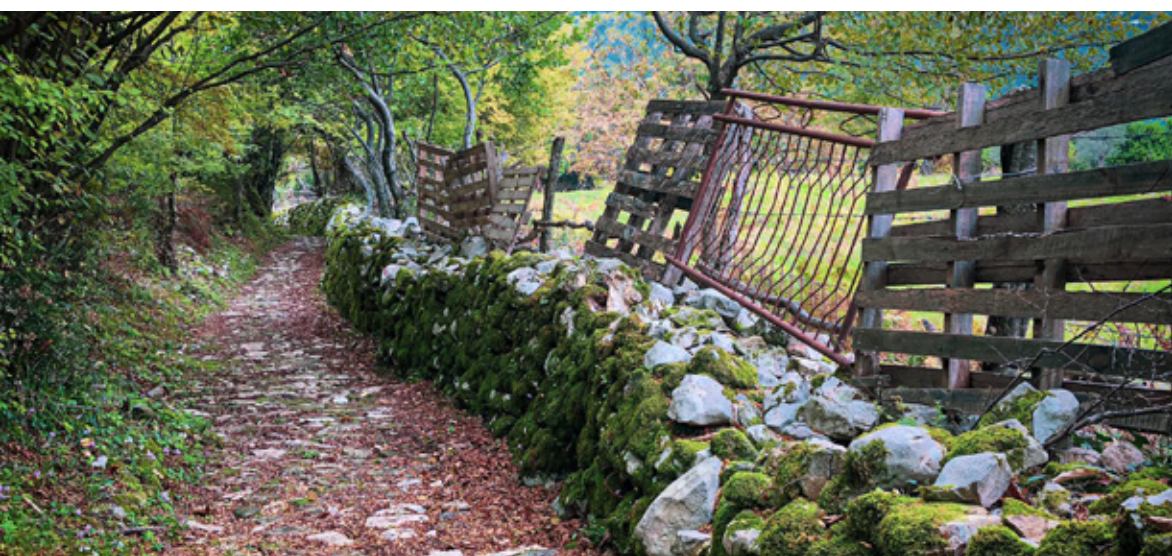
gniteta mješoviti brak, što statistika takođe potkrepljuje. Erotizovana nacionalnost nije samo odnos prema sebi, nego i uzimanje od drugoga, manjak uvažavanja za drugog, njegovo svođenje na biologiju, jer je to ono što ostane kad mu se oduzmu ljudska, nadnacionalna svojstva.

Upravo tako je Giorgio Agamben, italijanski filozof definisao logore, kao prostor u kojem se nečije pravo izuzima, kao sistem svođenja drugog na goli život bez ikakve vrijednosti (u našem slučaju, svođenje na *голу naciju*).

Redukovanje politike na biopolitiku je problem savremenog doba, ne samo crnogorskog društva koje se u ovom smislu sve više približava logorskoj matrici mišljenja – dijeljenja, prebrojavanja, podozrenja i vjerskih i nacionalnih predrasuda.

Ta ekskluzivna drugost, sa kojom se sve više gube poveznice poput vršnjačkog iskustva, interesovanja, kulturne memorijabilije, srodnosti ukusa ili rodnog i klasnog iskustva, stavlja našu multikulturalnost i etnički pluralitet pred ozbiljan izazov. Taj izazov nije samo politički, iako je dnevno-politički uslovljen, on je više stvar instrumentalizovanja, zloupotrebe i populizma. On je stvar brojki na koje smo kao ljudi svedeni. Time etnos prestaje biti bogatstvo različitosti i postaje siromaštvo multietničkog nerazumijevanja.

Vrlo je delikatna tačka u kojoj se multietnička otvorenost i sklad svode na devaluaciju. Je li to pitanje političkog trenutka i partijske instrumentalizacije ili ekonomski uslovljena kriza etničkog suživota? Čini se da je u Crnoj Gori posrijedi sudjelovanje oba faktora, dodatno osnažena odsustvom ozbiljne emancipatorske akcije, koja bi društvo suštinski utemeljila na univerzalnim principima, te učinila takvo njeno autonomno svojstvo neosjetljivim na partijske strukture, izborne rezultate i društvene nestabilnosti, jer multietničnost nije stvar trenutka, nego permanentna vrijednost.

ČEGOVIĆ SI TI, SESTRO MOJA?

Autor: Vesna Delić

Voz je nesigurno klaparao po pruzi Beograd-Bar i polako me udaljivao od svega što je moje. Tog julskog dana 2005. godine, zvanično sam napustila svoje rodno Valjevo, svoje roditelje, sestru, familiju i nekih osamdeset kilometara odatle već daleki i nedostižni Beograd. Moj toliko voljeni grad, moju predivnu džunglu, mesto gde su moji mnogobrojni prijatelji i ulice i zgrade u kojima sam punu deceniju kreirala raznolike uspomene. Sa kne-dlom u grlu, u glavi sam po hiljaditi put preispitivala odluku koju smo doneli nas dvoje. Kao tek svršeni studenti odlučili smo da se preselimo u Crnu Goru. Njega je već čekao posao u Podgorici, a nadali smo se da ću i ja upasti u Centar za kulturu u Nikšiću, jer pobogu kako ne bih? Pa ja sam diplomirani Etnolog i antropolog, ja mogu sve! Dok su se smenjivali zeleni pejzaži kroz musavi prozor voza, maštala sam i pravila planove kako ću da promenim svet sa svojim tek fakultetski stečenim znanjem, da unesem promene, iznesem nove ideje, doprinesem novom društvu, čiji ću uskoro postati deo. Iz napuhanog, što će se kasnije pokazati, prevelikog dečijeg entuzijazma prenula me je ona!

U momentu kada je voz krenuo sa stanice u Bijelom Polju, ispred kupea u kome smo sedeli jedan stariji gospodin i ja, stajala je prava dama, žena koja se retko viđa, gospođa sa velikim G. Nadvila se nad nama kao grčka boginja Temida i čim smo joj izustili da je slobodno, zauzela je svoje mesto i nastavila sa nama putovanje, ne sluteći da će tim činom promeniti moj život.

Zahvaljujući *brzoi* pruzi imali smo čitavih četiri sata da se dobro ispričamo i upoznamo. Ja da podelim sa njom moju euforiju, ambicioznost i nikad izbledelu naivnost, a ona svoje veliko životno iskustvo. Ispostavilo se da sam imala čast da pričam sa Ljubicom Vađon, dugogodišnjom novinarkom i spikerkom Televizije Crna Gora. Ženom toliko karakterističnog glasa da on još uvek odzvanja u ušima mnogih gledaoca/teljki, autorkom prvih emisija o osobama sa invaliditetom, izbeglicama i Romima/kinjama. Prvom dobitnicom godišnje nagrade UNICEF-a za kvalitetno etično izveštavanje o deci i njihovim pravima. Dakle, preda mnom je stajala ljudina koja mi je negde ispred Podgorice tražila broj telefona. Dala sam fiksni telefon svekra i svekrve (mobilni je tada bio misaona imenica) i sa velikim ushićenjem odskakutala da sanjam svoje snove. Međutim, snovi su uskoro počeli da blede. Posla nije bilo a prošlo je već mesec dana (o, u kakvoj sam samo zabludi bila i ostala). Skoro svaka je nada pala u vodu dok nije zazvonio telefon. Bila je to Ljubica.

Dobar dan draga Vesna, kako si?

O, dobar dan Ljubice, dobro sam. Kako ste Vi?

Dobro sam draga. Zovem da vidim jesi li našla posao.

Nisam, postićeno odgovorih.

Vidi, ne znam koliko ti mogu pomoći, ali evo, mogu ti dati email moje dve prijateljice pa im možeš poslati svoj CV.

Hvala Vam najlepše. Stvarno ste me ostavili bez teksta...

Poslala sam svoj, bušan k'o čarape, CV, jer šta sam u tom momentu mogla da ponudim osim proseka ocena i, zamislite, lude želje da radim. Na veliko iznenađenje odgovorila mi je Radmila Gavrilović, ime, koje je, kada je reč o društvenoj istoriji Roma u Crnoj Gori, potrebno stalno pominjati. U tom momentu Rada je bila na čelu Misije OSCE-a, i vodila program *Jačanje romskih liderskih potencijala* (2004-2007), koji će, ispostaviti se biti najozbiljniji pokretač održivog procesa socijalne inkluzije Roma i Egipćana.

U kancelariji koja je odisala toplinom, a koju je najviše etmitovala upravo gospođa Radmila, proveli smo prijatnih sat i po u razgovoru. Majčinskim tonom objasnila mi je ono što sam u dubini duše već znala: sitna sam ja riba za to OSCE more plavo. Međutim, vrata nisu bila skroz zatvorena. Neposredno pre toga, u okviru istog programa, osnovana je NVO Fondacija za stipendiranje Roma. Organizacija koja je odigrala ključnu ulogu u poboljšanju obrazovanja crnogorskih Roma/kinja i Egipćana/ki, a posledično nakon toga i u stvaranju romske elite. Po preporuci gospođe Rade, u kancelariji Fondacije me je primila mlada, izuzetno draga i prijemčljiva direktorka Majda Škrijelj. Ona mi je dala prvo zaposlenje na jednom manjem projektu i ubrzo zatim otišla. Nakon nje iz više navrata, tokom dužeg vremenskog perioda radila sam na projektima i programima na čijem je čelu bio dugogodišnji direktor FSR-a, Aleksandar Saša Zeković. Čovek koji je svojim britkim umom, idejama i skoro pa donkihotskom upornošću izuzetno doprineo inkluziji i vidljivosti Roma/kinja i Egipćana/ki u crnogorskom društvu. Zahvaljujući njegovoj viziji nakon skoro trideset godina potpune naučne *tišine* upravo je moja malenkost dobila priliku da odradi antropološka kvalitativana istraživanja među domicilnim Romima/kinjama i Egipćanima/kama u Crnoj Gori i tu tek počinje prava priča.

Kao rezultat istraživanja nastala je knjiga *Otvorena vrata. Antropološki prilog Romima i Egipćanima u Crnoj Gori*, a njen naslov govori više od svega, jer ne može se rećima opisati u kojoj su meri meni vrata bila otvorena. Za više od deset godina provedenih na terenu, prvo za potrebe knjige a kasnije i za potrebe doktorske disertacije, nikada niko od Roma/kinja i

Egipćana/ki nije odbio da me primi u svoju kuću i nije odbio sa mnom da razgovara. A da im je bilo lako, verujte da nije. Oduzimala sam sate i sate njihovog vremena, a nekada i čitave dane pokušavajući da saznam sve ono što ih toliko dugo niko nije pitao. Za sve to vreme, bilo da je reč o ekonomski bolje situiranoj porodici ili porodici koja živi na rubu egzistencije bila sam ponuđena i počašćena svime što su u tom momentu imali. Često se dešavalo da domaćin ili domaćica samo daju znak deci da skoknu da kupe sok i nešto od slatkiša. Nije vredelo što ja negodujem, gošća je morala da bude uslužena po standardima i moralnim pravilima zajednice u koju je kročila. Starijim članovima porodice kojima, iako su od brige bore izbrazdile čelo, neretko je titrao osmeh na licu. Strpljivo su odgovarali i ogoljavali se, ali i mene su pitali za moje zdravlje, porodicu i mesto odakle potičem. Dok je veliki broj dece trčkarao oko nas i slušao šta govorimo sve dok ih roditelji ne bi opomenuli, mi smo svakim danom postajali mnogo više od istraživačice i ispitanika/ca. Postali smo prijatelji. Sve više njih je izgovaralo jednu rečenicu koja je u meni budila najveći ponos i priznanje: *Ti si naša!* Tako reći *prisvojena* sam od zajednice kojoj *ne pripadam* i sa kojima je u početku trebalo da imam samo jedan profesionalni i jednokratni kontakt. Međutim, istraživati manjinske zajednice nikada nije samo jednokratno. To je obostrani odnos koji zahteva mnogo više angažovanja, nego što je to dužina jednog ili više intervjuja.

Pozivana sam redovno na svakodnevna ćakulanja, na rođendanska slavlja i svadbena veselja. Jednoj romskoj porodici sam postala kuma. Prisustvovala sam tužnim i veselim događajima, pojedinačnim uspesima. Gledala sam kako deca rastu i postaju odrasli ljudi, kako se bore sa svim onim što život ali i njihova zajednica nameću, gledala sam one hrabrije koji se odupiru svima i ne posustaju u svojoj borbi. One koje je sistem progutao, koji su neprihvaćeni, neshvaćeni i koji samo žele svoje zasluženno mesto pod suncem. Pomagala sam koliko sam mogla, ali uvek sam se pitala, a i dan danas se pitam, da li sam dovoljno. Koliko sam se odužila zajednici koja me je tako nesebično prihvatila? Da li sam dovoljno uradila za njih? Da li je uopšte iko od nas? Kako prolaze godine ta pitanja mi se sve više vrzmaju po glavi, pa mi i u san dolaze. Jednom sam tako na nekoj ogromnoj poljani dirigovala grupi od pedesetak Roma i Romkinja, pa smo zajedno zapevali: *Nemam, nemam sreće, nigde ništa, ostao sam sam...* To je bio naravno san ili pak možda i nije?

Posmatrajući iz jednog ugla reč je o narodu koji je najviše propatio, koji je vekovima nevidljiv, nedodirljiv, odbačen i anatemisan, ali sa druge strane, reč je o zajednici koja opstaje, koja se odupire i ostaje, reč je o ljudima koji se Romima zovu (čitaj čovek). Ljudima koji se menjaju u skladu sa vremenom kao i svi ostali, sporije jer im je otežano, ali se menjaju. Najveći problem je to što ih ostali ne prihvataju, jer ih ne poznaju; ne žele da ih upoznaju, jer

ih diskriminišu; diskriminišu ih, jer ih stereotipiziraju. Sve što ima bilo kakvu naznaku romskog stavljeno je u isti koš pun predrasuda, a u tom košu sam se često nalazila i ja, jer ipak sam ja njihova.

Tokom istraživanja i mog sve većeg zблиžavanja sa romskom zajednicom, primetila sam da mi ljudi iz mog bližeg i daljeg socijalnog okruženja nesvesno daju izuzetnu građu za ispitivanje etničke distance, odnosno pokazuju pravu sliku *većinskog* društva. Često su mi postavljali pitanja: *Odakle baš to da se baviš Romima?; Jedeš li i piješ li ti tamo?; Kako možeš tamo da sedneš?* pa do komentara *Ja tamo ne bih ni avionom nadletala!; Džabe ti njima išta pomažeš, Ciganin ostaje Ciganin; Nema njima pomoći, oni neće ni da uče niti da rade.* Postepeno se to brutalno iskazivanje negativnih mišljenja razvilo u shvatanje mene kao osobe koja stvarno na određen način pripada romskoj zajednici, tj. pripada i jednima i drugima. Romi su bili moji, a i ja sam bila njihova. Komentari kao što su: *Eno ti oni tvoji.; Video sam/ gledao sam one tvoje; Izvini Vesna* (kada se zaborave pa kažu preda mnom reč Cigani/ke ili ispričaju neki vic). Najsimpatičnije mi je bilo rezonovanje mog tada šestogodišnjeg sina. Jednom prilikom smo prolazili pored jedne meni nepoznate romske porodice kada je on vrlo ozbiljnim tonom izjavio: *Mama, eno ti ih Romi. Javi se!* Morate priznati da sam ga dobro vaspitala.

Nažalost, većina ne razume odnos koji u socijalnom smislu može da se ostvari sa *nedodirljivim drugim*. Konstrukcije koje su stvorene o Romima/kinjama izgleda i dalje odolevaju vremenu. Oni su oni, a mi smo mi! Kako onda da neko naš može toliko da bude blizak sa njima? Izgleda nikako drugačije, ako i on sam nije njihov!

Kada malo dublje analiziramo društvene odnose i socijalne potrebe svakoga od nas koliko je u stvari na kraju dana važno postaviti pitanje: *Čegović si ti?* Da li stvarno mora toliko da nas određuje i prema drugima definiše. Prva vam mogu reći da sam mnogo toga, ali da bih bila mnogo manje bez svih junaka i junakinja ove priče, i puno drugih o kojima ću vam pričati neki sledeći put.

© Samir Kajosevic

GORKE ISTINE I SLATKE LAŽI

-Prošlost u funkciji oblikovanja etničke distance-

Autor: Adnan Prekić – istoričar

Jasni trendovi o smanjenju etničke distance dobra su vijest za sve u Crnoj Gori. Statistika i podaci koji ukazuju da je Crna Gora tolerantnija sredina ohrabruju, ali i otvaraju dilemu da li se moglo učiniti više i da li smo zaista iskoristili sve realne potencijale ovog društva? Zajednica koja više od 150 godina baštini tradicije interkulturalizma i koja je uz sve izazove i istorijska saplitanja mirno i bez većih društvenih lomova preživjela tranziciju 90-ih, na miran i demokratski način zaokružila državnost, mogla je i morala više učiniti na smanjenju etničke distance. U tom kontekstu treba razmišljati i o podatku da svaki četvrti stanovnik Crne Gore iskazuje određenu distancu prema pripadnicima/ama drugih etničkih zajednica ili da više od polovine pripadnika jedne nacionalne grupe, ne želi čak ni dalje srodničke veze sa nekim ko ne pripada njihovom etničkom korpusu. Zbog toga je o ovim pitanjima važno promišljati na više nivoa, jer statistika može pomoći da razumijemo trenutno stanje, ali za uspostavljanje uzročno-posljedičnih veza i suštinsko razumijevanje problema koji generišu etničku distancu u Crnoj Gori, potrebno je tragati i za uzrocima. To je posebno važno u etnički heterogenim zajednicama, u kojima se ova vrsta identiteta često preklapa sa političkim identitetom. Zbog toga svaka potraga za uzrocima socijalne i psihološke udaljenosti između pripadnika različitih etničkih grupa mora početi od analize političkih iskaza i dominantnih političkih narativa.

Jedan od mogućih modela introspekcije može biti i promišljanje o ulozi prošlosti i istorijskog naslijeđa u oblikovanju političkog iskaza i društvenog konteksta u kome je etnička distanca pravilo, a ne izuzetak. Nije potrebno previše analize za određenje prema tezi da su događaji iz prošlosti, kolektivna sjećanja, istorijski mitovi i fikcije, traume i različite interpretacije antagonizama iz prošlosti, jedan od dominantnih mehanizama oblikovanja političkog iskaza u Crnoj Gori, i kao takvi, postaju generator u formiranju etničke distance. U društvu u kome je uvijek postojala jasna podjela na *naše* i *njihove*, različita interpretacija događaja iz prošlosti, po pravilu je bila pogonsko gorivo za socijalnu i psihološku udaljenost pripadnika/ca različitih etničkih grupa. Instrumentalizacija prošlosti, pokazala se kao jedan od najefikasnijih sadržaja za homogenizovanje biračkog tijela. Zbog toga se politički iskaz često transformiše u borbu za monopol nad kolektivnim pamćenjem, koje je u funkciji stvaranja osjećaja grupe solidarnosti.

U savremenom istorijskom kontekstu u kome je realna opasnost od fizičke ugroženosti jedne etničke zajednice relativno mala, logično je postaviti pitanje: zašto svaki četvrti stanovnik/ca Crne Gore ima problem da u njegovom/njenom okruženju živi, radi i stvara neko ko ima drugačije etničko ili bilo koje drugo porijeklo? Ukoliko prihvatimo tezu da su projektovane predrasude i stereotipi ključni okidač oblikovanja etničke distance, potragu za ovim okidačima moramo tražiti u prošlosti, odnosno istorijskom iskustvu zajednice. Za razumijevanje ovih procesa neophodno se vratiti u 19. vijek kada započinje borba za nacionalno oslobođenje i formiranja nacionalnih država, odnosno oblikovanja nacionalnih identiteta. U tom procesu Crna Gora kao savremena politička zajednica, ne samo da nije zaokružila ono što bi mogli nazvati nacionalna država i nacionalni identitet, već su paradoksalno, u ovom periodu oblikovani su identitetski narativi koji će oblikovati savremene političke konfrontacije. Sa sličnim problemima suočavale su se i druge zajednice koje su 1918. godine ušle u sastav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Unutrašnji antagonizmi, generisani nezadovoljstvom pojedinih etničkih zajednica, već u prvim godinama zajedničke države, prijetili su da dovedu do ozbiljnih sukoba. Svjestan problema, Kralj Aleksandar Karađorđević je pokušao nakon uvođenja šestojanuarske diktature 1929. godine, prevazići problem etabliranjem koncepta Integralnog jugoslovenstva. Ovaj koncept zasnovan je na ideji o jedinstvenoj Jugoslovenskoj naciji, koja je trebalo da prevaziđe takozvane *plemenske podjele* multikonfesionalne i multinacionalne države. Ispostaviće se da ozbiljne i izazovne probleme etničkih antagonizama u Jugoslaviji nije moguće rješavati parolama i simbolima koji nijesu imali svoje istorijsko utemeljenje i unutrašnje veze, pa je ovaj koncept već 1939. godine doživio potpuni slom, potpisivanjem sporazuma Cvetković-Maček kojim je Kraljevina Jugoslavija formalno podijeljena na dvije interesne zone: srpsku i hrvatsku. Koliko su kreatori ovog modela nacionalnog pomirenja bili u zabludi najtragičnije je potvrdilo iskustvo Drugog svjetskog rata. Sa identičnim izazovima suočili su se i komunističke vlasti nakon Drugog svjetskog rata, koje su u potrazi za održivim rješenjem nacionalnog pitanja, kao jednog od najvećih izazova Versajske Jugoslavije, pokušali da uspostave novi model i koncept nacionalnog pomirenja. Pokušaj da prevaziđu viševjekovne vjerske i nacionalne razlike jugoslovenskog prostora je doveo do stvaranja jednog od najvažnijih ideala komunističke ideologije u Jugoslaviji – ideala bratstva i jedinstva. U uproštenom tumačenju, ovu političku ideju komunista možemo objasnjavati kao njihov pokušaj da nova, socijalistička država u kojoj ima mjesta za sve etničke zajednice, može biti alternativa postojećim antagonizmima. Ispostaviće se da je ovaj model mogao funkcionisati, samo dok su komunističke elite u svojim rukama imale sve poluge vlasti i da će ova politička ideja završiti u krvavim sukobima onog trenutka kada su komunističke elite počele da se konvertiraju u nacionalne etničke grupe Jugoslavije.

Čak i kratak i nepotpun pregled lokalnog istorijskog nasljeđa, ukazuje koliko je kompleksno i slojevito pitanje etničke distance u multikonfesionalnim i multietničkim zajednicama. Nema nikakve sumnje da je pitanje etničkih razlika na jednom prostoru najbrži put za homogenizaciju zajednice, ali je to takođe i najbrži put da se iz boce pusti duh nacionalizma, koji se veoma brzo transformiše u spiralu zla. Savremena historiografska istraživanja (Max Bergholz, *Violence as a Generative Force: Identity, Nationalism, and Memory in a Balkan Community*, Cornell University Press, 2016) pokazuju da etničke, odnosno vjerske ili nacionalne pripadnosti nijesu po pravilu uzročnik nasilja u mješovitim sredinama i da ne treba apriori prihvatati tezu o planiranim zločinima, u kojima su zajednice nosioci istorijskih procesa. Po tim tumačenjima, pokretač nasilja uglavnom je pojedinac/ka koji/a sopstvene ciljeve (pljačka i otimačina) projektuje na ravan zajednice. Kako bi se sakrio iza nepočinstva koji je počinio, pojedinac/ka-zločinac/ka, koristi etnički ključ i objašnjava da je napad na komšiju/nicu ili sugrađanina/ku imao neki *viši cilj*. Problem je u tome što svaki zločin izaziva reakciju, tražeći osvetu, čime se otvara spirala zločina, koju je teško zaustaviti. U istorijskom iskustvu etničkih zajednica koje žive na širem prostoru, upravo je zločin i odnos prema zločinu iz prošlosti, bio jedan od ključnih elemenata oblikovanja identiteta. U tom obrascu insistira se na ulozi žrtve, koja je rezervisana za *naše*, dok sa druge strane imamo zločinca/ku, koji po pravilu pripada *njima*. Poseban segment tog narativa je referiranje na *istorijske nepravde*, kojima se oblikuje snažan emotivan naboj. Crno – bijele predstave u kojima se vlastita etnička grupa idealizovala, a suprotna demonizovala, postale su obrazac političkog djelovanja i platforma za snaženje etničke distance u jednoj zajednici. Taj narativ hrani predrasude i stereotipe i dovodi do unutrašnje potrebe pojedinca da pojednostavi realnost i u binarnom modelu realnosti i istorijske istine, jasno razgraniči i podijeli okruženje u kome živi.

Naivno je očekivati da će uspostavljeni modeli etničke homogenizacije koji su oblikovani vjekovima tek tako nestati. Međutim, bez razumijevanja uloge prošlosti u građenju takvih narativa, nemoguće je očekivati bilo kakve promjene. Dobra je vijest da se etnička distanca u Crnoj Gori smanjuje, ali je ona relativno i dalje visoka, i što je još opasnije: etnička distanca u Crnoj Gori je politički indukovana i projektovana. Uloga obrazovnog sistema i aktivizam pojedinaca imaju ključni uticaj u razbijanju te paradigme, koja koristi isključivo političkim elitima. To je posebno važno zbog činjenice da među mladima u Crnoj Gori leži najveći potencijal za razbijanje ove paradigme, jer su mladi na nivou ukupne populacije mnogo tolerantniji od ostalih starosnih grupacija, što može biti dobra osnova za dalji pad etničke distance u crnogorskom društvu.

IDEM DOMA!

Autorka: Tatjana Čalasan- pjesnikinja

Ako je Njegoš zgotovio pjesmu Mini Karadžić, ljepotici u Beču, napisaću i ja svojoj babi Milosavi, nenjegoševsku, smotaniju, sopstvenu, a zapravo našu:

Na leđima moje babe
nema poklika: *bako!*
Stolica u uglu kuhinje
samo za nju, dok ostali jedu.
Nosila je desetinama kilometara
SO.
SO. Kao da joj život nije bio preslan, do neukusa.
Na leđima moje babe
dva rata
petoro preživjele djece.
Očenaš, tih,
hrabrost kao tri pivske planine
ćutljiva visprenost za poštovanje
mudrost o kojoj sanjam.
Nikad svila, niti brokat.
Nikad rubin crvena, a kamoli bijela boja.
Sakrivena kosa pod mračnom maramom,
umorne ruke od tegljenja života,
par osmješaka ponekad,
red i rad kako Nebo zamisli.
Na leđima moje babe su i
strah za nas, sinovljevu djecu,
briga za svaku drugu čeljad ovozemaljsku,
a molitve za onoživeću.
Partizanka sa svecem u srcu.
Ne znam ni kako joj potpis izgleda.
Ali znam za teret koji je nosila
i da more nikad nije vidjela,

možda jer je tu so teglila
na tim istim leđima, zakrivljenim i tužnim.
Da bi moja sada bila prava
sa par pjegica od morskog sunca
da bi moje ruke umorne bile samo od olovke i par bijelih kesa
da bi moje lice radosno kucalo gledajući druge
i da bi moja slova bila vječita zahvalnost Njoj,
tihoj i čestitoj.

Most na Tari, na Šćepan polju, spaja dva svijeta, moja svijeta.
Ako Breht ima svoju Mariju, zašto ja svoju da ne pomenem
Karijes na zubu vremena
od nasljeđa bake M.
pokvario mi je želju
da ću nositi njen prsten
isto i brižljivo kao i ona
da ću iz njenog rukopisa kuvara
gotoviti identične
možda unka drugačije
„london štangle“.

Dolio mi je vatru na uspomene,
radost gori, ipak, moja M,
što smo putovale
po vašarima tada uspavane ljepotice zemlje
i kovale planove za moju prvu haljinu
da bude raskošna i s krilima.

Vjerovala sam u tvoje mirne ruke
kada god su mi putokaz crtale.
Ponekad,
kada susretnem,
baš kada neću,
ženu koja liči na tebe,
otvorim svoje nebo

i iscrtam još jedan svod,
bliži i bliskiji,
na kojem sigurno boraviš i ti,
jasna pogleda
mekane kose
uštirkane košulje
izglancanih cipela
dovoljno glasnih potpetica
za nova sjećanja.

Mariji M.

***

Na rijeci Tari, na graničnom prelazu Šćepan polje, je most koji liči na onaj jablanički na Neretvi u Hercegovini. Tada, u predadolescentnom previranju i subjektivnog i objektivnog, krajem osamdesetih, bilo mi je važno da liči na taj slavni most. Manji most na Tari je imao što nijedan nije: tačno na pola puta, daščanu mikrouzvisinu, koja se samo iz auta, dok se prelazi, može osjetiti, te svaki put kada se to desi, prilikom ulaska u Crnu Goru, pljeskali smo više znatiželjni, nego radosni: *Evo nas u Crnoj Gori!* Nama zabavno, roditeljima uglavnom ne. Mi smo nosili ideju a oni prašnjave, ostavljene brige i tovar zahtjeva života. Prvih deset metara nad Tarom je prelazak u drugi svijet, tada: drugačiji govor, više planine, uglavnom namrgođenije a tako lijepe, i znalo se šta se prvo čuje: *Dobro nam došli u Crnu Goru!*

Na vrhu puta, pozicionirana kao pomen-spona nekadašnjeg, sa zastalim sadašnjim i dostojanstvenim ulaskom u buduće: baraka *Soko*. Smežurano sklepana je divanila i sama po sebi postojala. U njoj je komprehovana crnogorska zbilja: šporet na drva, kriv i funkcionalan, izbrisanih tragova preživljavanja, vunene čarape u gumenim opancima svih gostiju zapravo domaćih, Njegoševa slika iz mlađahnih dana koja podjednako dostojno visi u udžerici *Soko* ili u veleljepnoj raskošnoj knjizi o pjesniku-sokolu i velikanu, prekipjela kafa po šoljicama i konobarice drugačije retorike. Dozvoljavala sam, dječije radoznalo, prirodno oprezno, da se sve te slike ušunjaju u raspored mojih sjećanja i skica za hrabrost, koja će bi mi biti potrebna za život dalje. Između mog rodnog grada i rodnog sela moga oca ima oko dvije stotine kilometara. Na svakom je po jedna priča, i svaka se dijelila na prijeratnu i poslijeratnu. Tvrdoglavo i čudnovato spremne za sjećanja.

Odrasla sam u srcu bivše velike države. Nostalgija je presahli element, govorila sam sebi, vjerujem u dolazeće i neću nositi sa sobom miraz koji možda i nisam htjela. Ja sam ranjeni rakun, izmišljala sam, te sporadično ustupila mjesto melanholiji, potkrepljenu tačnim sjećanjima i izmišljenim poveznicama između onog i ovog života, jasnom željom da zadržim sve ono što se dešavalo prije tog mosta i šta sam dobila poslije njega. Sve ono što sam dobila od pretkinja, bosanke bake i crnogorske babe, razlijevam sada po platnu života, ovog u Podgorici.

Vi niste izbjeglice, tata nam je samo jednom izgovorio, dok smo se vozili ka Podgorici. Septembarski prevreli dan, prvi dan gimnazijskog školovanja u glavnom gradu nove države. Kako nismo izbjegli, kada smo pobjegli, ne možemo biti povratnici, jer ne znam kome se vraćam u novom gradu.

Cvrkutale su ptice,
vozila su trubila,
djeca su se smijala,
tinejdžeri su grajali,
ljudi su se grlili
i trčali jedni drugima u susret,
kolačarnica je prodavala šampite,
a na trafikama su se mogle kupiti novine.
Živio je život.

Od svakog sam osjećala nelagodu jer sam se bojala da nije pravi i da se neki, mnogo strašniji, krije za njih. Oni nisu znali šta sam im donijela kao poklon novom gradu: tugu okačenu na svakom metru kilometra i želju da zaboravim sav beton rodnog grada, kaos preživljavanja, pogled na učađeno nebo, rijeku neugledne boje, ali lijepo opisane u jednom eseju Nobelovca.

Ljudi su se smijali,
išli na more,
zviždali pjesme,
pili kafu,
imali šećer,
maštali,
patili zbog tamo neke ljubavi,
išli na selo,
jeli krompir i paštetu.

Velika putovanja traže malu spremnost, a moja je, sa mirazom u krvotoku, samo tu, zakoračila u novi svijet. Susret sa Crnom Gorom, preplašenom od tek preplašenih ptica prebjeglih, bio je ljekovito bolan. Koliko si spremna da prihvatiš novo, toliko te novo prigrlji. Neki zagrljaji su i bolniji, jer onaj ko te pritiska i grli ne vidi da na leđima prebjeglih živi novo srce: Odlazeći čovjek ima srce na suprotnoj strani, da kuca za ostavljene, da ti ostavljeni prežive.

...

Crna Gora ima u svojoj anatomiji domaćinsko prihvatanje svakog nena-
mjernika i namjernika, ali zna da ima i strah od novog i nepoznatog. Nje-
na lepršava raznolikost je mamac za napuštene, prognane i radoznale.
U hemiji spajanja ne može da bude laboratorijski jasno ali:

U spremniku mojih sjećanja,
dobro skrivenom od sadašnjosti
razilio je most na Tari, na Šćepan polju.
Govorila sam tati da je ljepši od jablaničkog na Neretvi
ali da je dobro što nema njegovu sudbinu
kako mogu praviti mostove koji podsjećaju na nesretne
i kakvo je to ime Šćepan.
Smijaće mi se u Bosni,
možda ga zavole ako mačku dam to ime.
Most na Tari se šepuri svojom unikatnošću
oslikanoj u daščanoj mikrouzvisini
na tih par milimetara više
škljocne srce i započinje Crna Gora.
Ispod nje Tara, okolo sloboda i gore iznad klimava baraka ptičjeg imena

u njoj stanuje drugačiji život
heklane zavjesice
znala sam da ih baba nije mogla napraviti
ona je stalno oko šilježi
i njene šake su bolne
veoma bolne
do negledanja i neuglednosti
a opet želje da ih dodirem
u tim debelim ispupčenim žilama
kola i moj danak životu
kod za dalje
miraz, koji nikome ne želim da poklonim.
I sudbina.
Baraka Soko je dobrodošlica,
komprehovani mozaik suprotnog, tada.

***

Mapa moje Gore nema leleka, ima stotine pukotina i znakova. Vjerujem da se tu stapaju pjesma vučica, krikovi međeda i arije ptičuraka kojima nikad ime ne znam ponoviti. Ti, uplašen čovječe, pokaži joj dlan svog života i vidjećeš kako zna da te uzme i ne pušta!

Na rijeci Tari, na graničnom prelazu Šćepan polje, je most koji liči na onaj jablanički na Neretvi. Tada, u predadolescentnoj fazi, krajem osamdesetih bilo mi je važno da liči na taj slavni most. Manji most na Tari imao što ni jedan: tačno na pola puta, daščanu mikrouzvisinu, koja se samo iz auta, dok se prelazi, može osjetiti, te svaki put kada se to desi, prilikom ulaska u Crnu Goru, pljeskali smo više znatiželjni, nego radosni: *Evo nas u Crnoj Gori!*

Sada, četvrt vijeka i više, poslije, na tom istom mjestu u srcu iskoči rečenica: *Idem doma!*

BOGATSTVO ETNIČKOG VRTLOGA

**Autorka: Aida Petrović, aktivistkinja i feministkinja,
Crnogorski ženski lobi**

Rođena sam na *pjenu od mora* u kolijevci spletenoj od blagorodnih maslinovih grana, koju su zaštitnički, stameno ponosno čuvale planine Rumija i Lisinj, grleći se se sa brdom Volujica koje uranja u more i ljubi beskonačnost smaragdno plavog prostranstva .

Ne znam kako i ne znam zašto sam baš ja nesebično darivana ovozemaljskim rajskim mjestom rođenja satkanog od pregršt različitosti, koje su dio mog bića i bitisanja. Svakako sam zahvalna toj nevidljivoj *sili* da sam na samom početku življenja i poimanja svijeta počastvovana ne samo mjestom rođenja, već i porodicom iz koje sam ponikla i đe su moji korijeni za vazda zadojeni bogastvom različitosti i iskrenim osjećajem poštovanja iste.

Ono što je ostavilo neizbrisiv trag i sagradilo kvalitetan temelj mog bića i poimanja različitosti potiče upravo iz primarne porodice, kao i okruženja u kome sam rasla , učila, sazrijevala, naslućivala i shvatala koliko smo u tome bliski, bezbrižni i srećni. Ona različitost se, poput maslinovih korijena, prožima kroz moj život i porodicu darujući nam blagodeti življenja i postojanja u razigranoj različitosti.

Ljubomorno čuvam u srcu svijet svog djetinjstva i svoje mladostii i živim ga koračajući stazom života od prvog udara do nekada nekog svog posljednjeg sutona. Nikada ne dam da uspomene iz toga perioda izblijede i njihov blagorodni istinski glas utihne ili se ugasi svjetlost njihovih poruka iz najranijih perioda moga života.

Ne govorim bajkovito i ni na tren ne pokušavam uljepšati nekadašnji sklad suživota svih vjera i nacija u mom rodnom gradu Baru kada se nismo prepoznavali po imenu i kada nismo živjeli jedni pored drugih, već jedni sa drugima u dobru, a posebno u zlu i lošim danima i periodima života.

I danas se pominje izreka: *Pod Rumijom tri su vjere, one neće da se dijele* , ali sa žaljenjem kažem- pominje se i izgovara, jer od takvog načina suživota je ostalo malo, usuđujem se reći u nekim krajevima Crne Gore različitost etničkog suživota svodi se na rijetke primjere .

U tom naizgled magičnom, ali apsolutno realnom svijetu svog odrastanja i mladosti svi zajedno smo živjeli život i radovali se, tugovali, strijepili; obilježavali uskršnje, vaskršnje, bajramske, ramazanske i druge vjerske praznike, radovali se svakom kao da je naš. Suštinski to i nisu bili *njihovi i naši praznici*, već naši zajednički, lijepi i opojno mirisni poput ruža u svojoj svojoj raskoši i bogatstvu suživota.

U mojoj rodnoj kući je bilo potpuno normalno da moji roditelji ugoste pravoslavne i katoličke sveštenike koji su dolazili da osveštaju kuće naših komšija i komšinica pravoslavne i katoličke vjere. Uzgred, otac bi sveštenike zamolio da svetom vodicom i kuća nas crnogorskih muslimana zamiriše, posebno da na nas decu padnu te blage kapi svete vodice i zaštite nas od svakog zla; ako su i bile predrasude bile su čarobne. S druge strane uvijek, a posebno u ramazanskim i bajramskim danima najljepše baklave, hurmašice, tufahije, pite, somuni i druge đakonije koje je spremala naša majka, naše strine, ujne, snahe dijeljene su za zajedničkom trpezom sa našim komšijama/nicama, kumovima, rođacima drugih vjera i nacija.

Kakav je tek veličanstveni doživljaj za mene bio i u sjećanjima ostao vjerski običaj pričesti, krštenje i krizma djece pravoslavne i katoličke vjere. Ta sniježna, anđeoska bjelina njihovih dječijih odijela i haljinica posebno napravljenih za te prilike, u kojima su odlazili u crkve i katedrale i dan danas me hrani nekom vanvremenskom ljubavlju, dubokim poštovanjem i radošću što sam bila dio takvog života.

Nikada nisam slutila, niti pomislila ni u najcrnijim mislima da će doći vrijeme kada će nekim ljudskim bićima vjerska i nacionalna pripadnost biti odrednica i povod za zvjerstva čiji ishod su bile nepregledne rijeke ljudske krvi, suza, doživotne patnje i neprebola za najdražima, nad mnogim ugašenim i neljudskošću satrtim ognjištima. U neopisivo bolnim, traumatičnim i razarajućim olujnim ratnim orkanima prva i najveća meta bili su pripadnici različitih etničkih grupacija i svi oni kojima etnička različitost nije bila odrednica za negiranje, mučenje, ubijanje. Vrijeme zastrašujućeg zla u kome etnička pripadnost za mnoge postaje presudna i mnogo puta odlučujuća o njihovom opstanku i pukom fizičkom preživljavanju sa neizvjesnošću iščekivanja sutrašnjeg dana.

Nedovoljno je riječi i njihova suština ne bi mogla da izrazi moje žaljenje zato što su se desile 90-te na prostoru ex YU, koje su ostavile duboke tragove na svakog pojedinca/ku, porodice, društva u cjelini.

Krvavi plameni zla, mržnje, nasilja, progona, etničkog čišćenja, ubijanja različitih, širio se pomahnitalo širom bivše nam domovine ex YU i same Crne Gore. Retrogradne ideologije i svijest koja veliča koncepte *krvi i tla* koje na pijedestal ljudskosti i herojstva stavlja ratne zločince i njihove istomišljenike

doživjele su svoju renesansu u užasavajućem obimu i sa nesagledivim tragičnim posljedicama.

Nakon svih znanih i neznanih, pogubnih, tragičnih i krvavih pirovih smrti i razaranja, nakon svih ubijana ljudi, gradova i država, nakon surovo krvave epopeje neljudskosti, nehumanosti i zatiranja tragova svih različitosti *njihovog naroda*, ali ne i *mog*, činilo se da će se teško i sporo život vraćati u stare i dobro poznate načine bitisanja. Istovremeno živa je bila i nada da smo sada kao pojedinci/ke i društvo pametniji, mudriji, da smo izvukli pouku i poruku iz bratoubilačkih ratova i nasilja sa prostora ex YU i da različitost više nikada i nikoga ne smije staviti u drugi red manje vrijednih ljudi i naroda; da niko ne smije biti targetiran zbog imena, porijekla i kulture. Vrijeme i događaji pokazaće da skoro ništa nismo naučili iz tragične bliske prošlosti i da nam se dobrim dijelom ponavlja.

Crnogorsko društvo je ponovo u vrtlogu etničkih odrednica, predrasuda i stereotipa prema različitostima, vjerskim, nacionalnim, rasnim i svim ostalim. U tom vrtlogu mržnje, netrpeljivosti i neprihvatanja etničkih različitosti koji nam se dešava posljednjih godina jeste činjenica da je u mnogima ostala da živi zla prošlost, neka nezarasla lična ili porodična rana i želja za osvetom za *vracanjem duga*. Ništa od ovih dubokih podjela koje danas živimo nije nastalo odjednom, dugo je neprimjetno tinjalo i sakrivalo svoje tiho i nenametljivo prisustvo u pojedincu/ki, porodici, društvu, čekajući pogodan momenat da ponovo pokaže svoju tamnu stranu ljudske prirode.

U danima i periodima koje sada živimo, a koji odišu netrpeljivošću prema vjerskoj i nacionalnoj različitosti došlo je do pune vidljivosti i nespremnost sistema i cjelokupnog društva da se suoči sa etničkim podjelama u svim sferama života i rada građana/ki Crne Gore. Svako društvo u manjoj ili većoj mjeri a tradicionalno, konzervativno i patrijarhalno crnogorsko društvo u ogromnoj mjeri generalno gledano, veoma lako osuđuje pa čak i odbacuje maltene svakoga ko se iskaže u suprotnom od onoga kako se većinski očekuje i smatra jedino prihvatljivim.

Osjećaj nepovjerenja i straha u *njihove* jer su *naši* bolji, lagano ali uporno proširio se crnogorskim društvom kao kancer za koga je preventivna terapija lijek da zaustavi njegovo razaranje organizma. A sve ostalo nosi strah od pojave recidiva u bližoj ili daljoj budućnosti. I ako kao dio balkanskih naroda gajimo kulturu skrivanja strahova i neizvjesnost u iščekivanju istinskog boljeg i pravednijeg društva, došli smo do tačke u kojoj je nemoguće sakriti da se često plašimo jedni drugih kada čujemo nečije ime ili prezime. Mnogo puta to izgovoreno ime znači drugoj strani etničku odrednicu koja je za njega poželjna, prihvatljiva ili manje vrijedna i neprihvatljiva. Crna Gora u 21 vijeku, stara hiljadugodišnja država

na raskrsnici između dobra i zla, između prihvatanja drugosti i različitosti i etničke tolerancije ili odbacivanja i negiranja iste uz pomahnitale i probuđene retrogradne ideologije.

Etnička različitost jeste neprocjenjivo bogatstvo i ne smije postati problem koji će razoriti one koji ga propagiraju isto kao i one kojima je namijenjen kao građanima/kama drugoga reda. Ako kao društvo u cjelini uspijemo da našu svijest usmjerimo ka shvatanju i prihvatanju da je etnička različitost neprocjenjivi resurs koji treba brižljivo njegovati i razvijati, onda postoji šansa da iz ovoga *živoga blata* izađemo. Etnička različitost ne smije biti zloupotrebjavana, ni uzeta kao odrednica za podjele, mržnju ili politička nadgornjavanja od kojih jedinu korist imaju političke elite, koje svoje političko trajanje grade upravo na podjelama i razmiricama različitih i drugačijih prema bilo kom osnovu.

Kada svako od nas ponaosob spozna da bogatstvo različitosti leži u nama samima, u našim bićima, djelima i našim pogledima na život, a ne u ispraznim, blijedim i već pohabanim riječima koje nestanu u etar i ne ostave trag. Ne bi smjelo biti mjesta ni u čijoj svijesti i poimanju različitosti za prostor koji će hraniti stereotipe, već ih snagom i voljom sopstvene svijesti treba odbaciti i sahraniti za vazda.

Demokratska društva i države prave vidljive distance od svega što ljude dijeli i udaljava, i pronalaze nove inkluzivne načine da ne razdvoje i ne stvore atmosferu straha, netrpeljivosti i linča od drugih i drugačijih, ne stavljajući bilo čija etnička prava iznad pojedinačnih prava i sloboda. Interkulturalnost i jačanje etničkog suživota su posebno važne komponente u teškim vremenima, u kojima jeste Crna Gora. Naša međusobna različitost nosi potencijal za nadogradnju sopstvenih znanja i pogleda, može i treba biti od opšte i javne dobrobiti za oporavak posrnulog i duboko podijeljenog crnogorskog društva.

© Samir Kajosevic

IDENTITET I IDENTIFIKOVANJE

Autor: Stefan Đukić

Popis, izbori, debate u medijima, akademske rasprave, mnoge religijske procesije, proslave, sve to, na ovaj ili onaj način nerijetko biva obilježeno etničkim odrednicama. Štaviše, kada neki pojedinac izrazi određeni stav, veoma rijetko se suprotstavljeno mišljenje pruža bez ukrasa da takvo mišljenje može jedino doći sa ove ili one etničke strane. Napisati ili reći ovo ne predstavlja neku novotariju. Niti je novo napisati da se većina sukoba u Crnoj Gori vodi iz tih etničkih rovova, koje najčešće započinju političari nedovoljnog znanja, kolumnisti nedovoljnog talenta, religijski lideri nedovoljne vjere. Sve to nije novo pa se postavlja pitanje - možemo li na postojanje etničke distance gledati iz drugog ugla, postoji li i lična komponenta koja svakog od nas vodi u takvo definisanje i te sukobe nevezano za grupu kojoj pripadamo, nevezano za vođe koji ekstremizuju?

Pitanje koje postavljamo drugima i koje nama biva postavljeno glasi ko si ti? Neki od nas ga i sebi redovno postavljaju u formulaciji ko sam ja? Cijele svoje živote, kompletna interesovanja, sva stremljenja i namjere oblikovali smo oko odgovora na to pitanje. Uprkos tome što ga često postavljamo i o njemu mislimo, odgovor nam stalno izmiče. Priroda čovjeka kao vremenitog bića, kako ga je pravilno definisao Hajdeger, je u tome da je uvijek u prolazu, uvijek teče, uvijek prosto biva. Samim tim ga je nemoguće zaokružiti, jer već sutra ćemo biti neko drugi, već večeras će biti prevaziđeno ono što smo bili jutros. Iako se u nekom smislu može reći da jedino sami sebe poznajemo, proživljavajući život u sopstvenoj glavi, jako nam je teško, maltene nemoguće, zaokružiti sopstveni identitet. Možemo posegnuti za definicijama napisanim da objasne čitav ljudski rod, pa da kažemo za sebe da smo umno živo biće (Aristotel) ili da identifukujemo sebe prosto kao mišljenje (Dekart) ali time nećemo sebe diferencirati od bilo kog drugog čovjeka a suština definisanja je upravo u tome - naći *diferentia specifica*, posebnu razliku.

Moguće da je svrha budističkog koncepta nirvane upravo u tome - zbog nemogućnosti da se čovjek ikad definiše radi stalnog kretanja, stalne vremenitosti, jedino što nam smisleno preostaje u životu jeste da se odrekne-
mo upravo svega onoga što nas definiše, svega čemu težimo. Preostaje nam da se jednostavno prepustimo oslobođenju duše dostignuvši blaženstvo. S druge strane, mi živimo na suprotan način, konstantno tragajući i pridajući sebi različite identitete. U nemogućnosti definisanja sebe zbog stalnosti naših promjena, nalazimo način da se definišemo kroz kolektive. Prvi kolektiv nam uvijek bude naša ulica, nakon toga naš vrtić, naša škola, klub za koji navijamo a nekako usput dođu i oni širi kolektivi: nacija, religija, kod nekih čak i boja kože. Potreba za pripadanjem nije zlonamjerna niti bolesna, ona je samo način da damo sebi odgovor na to pitanje koje stalno postavljamo. Nažalost ne samo da ne znamo ko smo, već istovremeno često osjećamo da nam ništa ne pripada, te da sljedstveno tome ni mi ničemu ne pripadamo. Sa ovim prvim osjećanjem neznanja bismo se nekako i izborili, ali nepripadanje nas razara kao bića - osjećamo da nemamo svrhu na ovoj planeti, nismo ničiji, pa onda ništa nije ni naše i na kraju, nismo ni svoji. Svaki naš čin na ovoj planeti će vjerovatno biti zaboravljen a naše postojanje će biti samo jedna nepotrebna slučajnost. Svima nam je teško tako živjeti.

Ova spoznaja nam je neophodna da razumijemo osnovne stvari zbog kojih postoje bilo kakve distance među grupama. Moramo znati da je proces identifikovanja koji nas vodi upisivanju u kolektivne identitete jedna potreba kojom rješavamo egzistencijalni strah, egzistencijalni nemir koji postoji u svima nama. Bojazan od nepripadanja ničemu, briga koju budi nedavanje odgovora na pitanje ko sam ja, bijeg od osjećaja promašenosti vodi nas u identifikovanja sa kolektivom, u prisvajanje vrijednosti tih zajednica, vodi nas ka pretvaranju sebe u osobine koje zajednica donosi sa sobom.

Zanimljiva je ta riječ, identifikovanje, kao što je zanimljiv i način na koji je tumačimo. Odgovarajući sebi na pitanje ko sam ja vremenom dolazimo do toga da pitanje koje zapravo postavljamo glasi čim se ja identifikujem i vrlo je važan način na koji smo ga postavili. Ko sam ja je pitanje koje pretpostavlja svršenost radnje, ono nije u trajanju i možemo ga uvijek postaviti u stilu ko sam ja sada, a ne ko ću biti večeras, sutra, u budućnosti ili do kraja života. S druge strane, pitanje sa čime se identifikujemo je pitanje u trajanju, jer nikad ne kažemo čime sam se identifikovao već čime se identifikujem sada, i sada, i u narednom trenutku i za pet minuta i za sat vremena. Identifikovanje traje i nikad ne prestaje te nas zbog toga sve više i više obuzima.

Pretvorivši pitanje ko sam ja u pitanje čime se identifikujem riješili smo onaj problem vremenitosti, jer identifikovanje traje paralelno sa našim bi-

vanjem i zato nam je lakše da ga postavljamo i da na njega odgovaramo. Ali u tom lakšem čuču i zamka u koju nesvjesno, sve više i više upadamo, kao da se radi o živom pijesku ili nekoj genijalnoj a zlokobnoj spravi za mučenje. Naše identifikovanje uvijek prati i svjesna odluka. Koliko god mi odricali sopstvenu odgovornost time što ćemo reći da je prirodno biti ta i ta nacija, ali i taj i taj klub ili taj i taj muzički pravac, uvijek je postojao momenat odluke, trenutak izbora. Možda su nam taj izbor imputirali okolina, društvo, roditelji, ali smo ga ipak na kraju mi načinili. Mi smo ti koji smo odabrali da budemo Islandđani, svrake i pankeri, i naše identifikovanje se tu ne završava.

Osjetivši se udobno u našem novom identitetu, shvativši da nas više toliko ne boli i ne žulja nemogućnost odgovora na ono sudbonosno pitanje, mi nastavljamo da trajemo kroz njega. I tu se krije ključna greška. Vremenitost koju nosi identifikovanje i naše shvatanje da je taj glagol uvijek transakcioni, da je uvijek u nekom davanju, čini da identifikovanje nikad ne bude svršena radnja. Naprotiv, mi nastavljamo da se identifikujemo tako što od identifikacije koju smo odabrali uzimamo sve više i više modelujući sopstveni identitet, sopstveno ko sam ja da što više odgovara kolektivu, da što više postanemo identični onome što je definicija kolektiva sa kojim smo se identifikovali. Dok se naš prvi motiv nalazio u potrebi da nekako odgovorimo na pitanje poznavanja sebe, da se centriramo u haotičnom univerzumu, njegovim nastavljanjem činimo sebi štetu, gubeći sve više i više onoga što je naša ličnost u korist onoga što su definicije zajednice kojoj smo se obećali. Umjesto da sopstvenim identitetom obogaćujemo grupu kojoj smo odabrali da pripadamo, mi taj identitet umanjujemo vršeći zamjenu.

Ono što slijedi dovodi do etničkih distanci. Time što sebe identifikujemo kao nešto čini da uviđamo postojanje nekog drugog, uviđamo postojanje razlike, uviđamo da neko drugi nije odabrao naše vrijednosti već je za sebe odabrao neka druga identifikovanja. Možda se nije identifikovao ni sa čim. Kako sve više sebe pretvaramo u kolektivni identitet nerijetko dolazimo do toga da nas postojanje drugog na neki način vrijeđa, da nam tuđi identiteti smetaju jer nam između ostalog pokazuju da smo zaboravili sebe. U strahu od uviđanja da je naš identitet nametnut kolektivom krije se saznanje da ta naša, svjesna odluka nije bila zapisana u kamenu, već je plod nekih slučajnosti, nekih izbora koji su mogli biti i drugačiji. U kolektiv smo otišli kako bi pobjegli od slučajnosti života. Kada tu opet nađemo slučajnost budimo iste one strahove. Postojanje drugog uvijek sa sobom nosi preispitivanje, a ono prijeto da nas vrati u onaj trenutak egzistencijalnog straha i drhtanja iz nemogućnosti odgovara na pitanje ko sam ja.

Ursula Le Gvin pjesmu Lišće počinje stihom Godine čine neobične stvari identitetu, šta znači kada kažemo, ja sam ono dijete na fotografiji u Kišamišu 1935.... Velika američka spisateljica time iskazuje onaj strah od kog ne možemo pobjeći, da je identitet uvijek u kretanju, uvijek u promjeni, da nikad nismo ono što smo bili, čak i kada se sjećamo momenta kada je- smo bili baš to. U nastavku pjesme kaže da sam isto tako mogao biti sjena lista drveta akacije, palog prije sedamdeset godina... odsjaj hlada i sunca dok vjetar raznosi lišće. Birajući da se identifikujemo, da postanemo dio zajednice, dozvoljavamo sebi da nam te zajednice diktiraju sve više i više sastojaka našeg identiteta. Zato smo im prepustili moć kojom nas tjeraju da svakog ko ne pripada našem identitetu prezremo, da mu govorimo ružne stvari, da mu sami upisujemo ovaj ili onaj identitet jer nas to postojanje drugog tjera natrag u onaj egzistencijalni strah, tjera nas u nemir iz koga smo se jedva iščupali. Kako onda da to prevaziđemo? Rješenje je jednostavno ali je izvedba teška - podsjećati sebe i sve druge, svakog momenta, da je identifikovanje sa kolektivom radnja na koju smo sami pristali da bismo se umirili, ali koja treba da se vrši tako što ćemo svojim identitetom obogaćivati kolektiv i mijenjati ga, umjesto što kolektivom konstantno mijenjamo i gubimo sebe. Ne vrijedi nam ljutnja na svakog ko nas podsjeti na to da se gubimo. Moramo neprestano raditi na tome da etnička pripadnost ne bude isključiva odrednica našeg bića. Da završimo posljednji pasus kao što smo ga i počeli, jednom pjesmom - T.S. Eliot govori u Imenovanju mačaka da svaka mačka ima tri imena, a to treće je ono skriveno, koje svaka mačka isključivo za sebe zna i nikom ne govori. Ne dozvolimo sebi da izgubimo naše skriveno, treće mačije ime, naš iskonski identitet koji znamo samo mi i u koji smo pustili najviše jednu osobu. Njegujući tu osnovu, to skriveno i suštinsko u nama, možemo učiniti da kolektivno ne bude jedino važno.

BIBLIOTEKE KAO ČUVARI NASLJEDA I PROSTOR POMIRENJA

Autorka: Sanja Čavor, novinarka-urednica Radio Kotora

Različitost kultura i jezika jeste naša zajednička zaostavština koja treba da se prihvati, očuva i poštuje, a zadatak biblioteka je da omoguće pristup širokom izboru naslova i djelatnosti koje odgovaraju svim zajednicama i potrebama, ocjenjuje rukovoditeljka Gradska biblioteke i čitaonice Kotor Marija Starčević.

S obzirom na to da biblioteke opslužuju različita interesovanja i zajednice, one funkcionišu kao centri kulture, učenja, ali i kao informativni centri. IFLA-in manifest za multikulturalnu biblioteku precizira kako biblioteke imaju jasnu ulogu u društvu, a to je posvećivanje pažnje kulturno-različitim grupama u zajednicama u kojima djeluju. Ove grupe uključuju autohtono stanovništvo, useljeničke zajednice, osobe kulturno mješovitog porijekla, transnacionalne osobe i iseljenike, azilante, izbjeglice, osobe s pravom privremenog boravka, imigrante i nacionalne manjine, pojašnjava Starčević.

Bibliotečki fond ustanove koja djeluje u okviru kotorskog Kulturnog centra Nikola Durković u ovom trenutku ima oko 30.000 knjiga. Od tog broja, veliki je broj naslova koji mogu obogatiti razumijevanje i iskustvo čitalaca/teljki različitih etničkih grupa i na taj način podsticati interkulturalno prožimanje i dijalog.

Spomenula bih ovom prilikom naslove koji govore o bogatstvu ovog podneblja „Sto kotorskih dragulja“ mr Jovice Martinovića i ostale njegove publikacije, zatim, tu su djela Miloša Miloševića od izuzetnog značaja „Pomorski trgovci, ratnici i mecene“, potom, „Kotorski medaljoni“ Rista Kovijanića, „Romaničke crkve grada Kotora“ Radojke Abramović, „Romanizmi“ u Crnoj Gori Vesne Lipovac Radulović, publicistička djela Tomislava Grgurevića i brojni drugi autori i naslovi. Bibliotečka građa je prevashodno na crnogorskom, srpskom i hrvatskom jeziku. Najbrojniji fond kada je riječ o stranim jezicima jeste na engleskom, zatim na ruskom, a nešto manje na francuskom i njemačkom jeziku, dodaje Starčević.

Kada je riječ o tradiciji i kulturnoj baštini ovog prostora, čitaju se, napominje naša sagovornica, knjige koje govore o Bokeljskoj mornarici-najstarijoj bratovštini, djelovanju Srpskog pjevačkog društva Jedinstvo, Gradske muzici. *Ove naslove potražuju i studenti/kinje naših fakulteta za izradu seminarskih i master radova. Veoma su traženi i naslovi o istoriji Kotora. Publikacije o Kotoru i Boki Kotorskoj čitaju i stranci, koji su sada na*

privremenom boravku u Kotoru ili slično, kao i publikacije, naročito beletristiku, na stranim jezicima, kaže Starčević.

Sušтина i cilj rada javnih, gradskih biblioteka, osim približavanja informacija, znanja i kulture svim korisnicima/ama bez obzira na dob, nacionalnu pripadnost, vjersko ili političko opredjeljenje, je i odgovoriti na zahtjeve korisnika/ca u svijetu globalizacije i digitalizacije.

U Gradskoj biblioteci i čitaonici radimo na formiranju digitalne zbirke. Ono što bih posebno izdvojila iz proteklog perioda jeste da je biblioteka realizovala sjajan projekat Unapređenje znanja i vještina bibliotekara u oblasti digitalizacije-od slike do pretraživosti. Projekat je finansiran od strane Međunarodnog fonda za pomoć kulturi i obrazovanju Ministarstva spoljnih poslova Savezne Republike Njemačke, Gete instituta u Beogradu i drugih organizacija koje djeluju na polju spoljne kulturne i obrazovne politike. Projekat je podrazumijevao tehničko opremanje biblioteke najsavremenijom opremom i obuku osoblja biblioteke za samostalan rad na polju digitalizovanja, rekla je Starčević.

Obuku za bibliotekare, nastavlja, držali su stručnjak i stručnjakinja iz Univerzitetske biblioteke Svetozar Marković iz Beograda, dr Aleksandra Trtovac i docent dr Adam Sofronijević.

U okviru projekta održana je radionica Multimedije u bibliotekama koju je osmislila i vodila bibliotekarska savjetnica Mirjana Nešić za bibliotekare crnogorskih primorskih gradova i kotorskih ustanova kulture. Dakle, naši bibliotekari/ke, budući aktivni posrednici/e između ponuđenih medija i korisnika/ca, prolaze kontinuirano obrazovanje i stručno usavršavanje, ističe Starčević.

Multikulturalno okruženje, realno i virtuelno koje značajno oblikuje mišljenje i stavove korisnika/ca, kako navodi, predstavlja bogatstvo, ali je i izvjesna prepreka koja zahtijeva od biblioteke i zaposlenih posebne napore kako bi odgovorili na potrebe svojih korisnika/ca i ostvarili bibliotečku misiju. Ne samo suočavanje sa mišljenjem korisnika/ca, već *sagledavanje potreba istih za informacijama i sadržajem jeste ključno za konstituisanje i realizaciju profesionalnog djelovanja biblioteke našeg doba.*

Naglašava da Gradska biblioteka u Subotici, u tom smislu, predstavlja primjer pozitivne prakse.

U sredini gdje su službeni jezici srpski, hrvatski i mađarski, programi u biblioteci se naizmjenično odvijaju na sva tri jezika i na lokalnom, bunjevačkom jeziku. Bibliotečki fond broji preko 350.000 jedinica, naravno na

sva tri zvanična jezika, a prilikom zapošljavanja prednost imaju bibliotekari/ke koji govore sva tri jezika. S druge strane, imamo primjer biblioteke grada Brilona, manjeg grada u Njemačkoj. Na radionici Gete instituta koju sam pohađala, saznala sam da u centralnoj Njemačkoj, čija je glavna djelatnost drvna industrija, a radna snaga doseljenici iz Turske koji mahom ne govore njemački jezik, biblioteka u takvoj sredini organizuje sve oblike rada kako bi bili na usluzi i tom dijelu stanovništva. Organizuju učenje njemačkog, razne sadržaje na turskom jeziku, naročito za djecu imigranata. Ostavljaju knjige za pozajmicu u javnim prostorima, čekaonicama, stanicama kako bi imigrante integrisali u zajednicu. Dakle, ovdje je riječ o dva različita primjera koja ilustruju upravo dva tumačenja pojma multikulturalnosti-statične odnose među kulturama koje zadržavaju svoju zasebnost i fluidno međusobno prožimanje kulture/kultura, objašnjava Starčević.

Upravo takvo poimanje multikulturalnosti jeste nešto što i ona vezuje za Boku i Kotor.

Kada govorimo UNESCO-vom gradu koji je multietnička i multikonfesionalna sredina, prepoznata po širenju mira, a ne isticanju razlika, koji je već odavno pokazao i potvrdio svoju spremnost na prihvatanje i uvažavanje mnoštva različitosti na jednom malom mjestu, onda u tom kontekstu posmatramo i organizujemo aktivnosti i programsku politiku Gradske biblioteke i čitaonice u Kotoru. U neku ruku, to je sigurno i nasljeđe prethodnih paradigmi i njihovih tekovina na ovim prostorima, od ideje panslavizma, Ilirskog pokreta, kroz Jugoslaviju koja je bila zajednička država svih nas, negdje jednakih, a dijelom je i stvar mentaliteta oblikovanog i blagodeti- ma ove prekrasne prirode i blage klime, mišljenja je Starčević.

Konstatuje da je važno i neophodno ne praviti sebi i drugima probleme zbog važnih i nevažnih, savladivih ili, pak, nepremostivih razlika.

Prihvatanje je zapravo vrlina koja se ne iscrpljuje poštovanjem nacionalnih ili vjerskih različitosti, nego poštovanjem i prihvatanjem nesagledivih, gotovo beskrajnih razlika između svakog pojedinog čovjeka, jer svaki je pojedinac, kao što svi znamo, ili bi trebalo da znamo, jedna zasebna kultura, a ponekad zaseban i nedokučiv svijet, poručuje Starčević.

Osim osnovnih izazova u radu Gradske biblioteke i čitaonice u Kotoru, kao što su hronični nedostatak finansijskih sredstava za potpuniju nabavku novih naslova i popunu bibliotečke građe, krajnje neadekvatnog prostora bez prizemlja, dodatni je konzumiranje kulture uopšte, a samim tim i pisane riječi. Zato je na zaposlenima u biblioteci ponajviše zadatak da komuniciraju i iskomuniciraju kulturu sa njenim krajnjim korisnicima.

Kada su u pitanju inovativne prakse koje multikulturalne biblioteke koriste kako bi podstakle razmjenu ideja i iskustava između različitih zajednica, Starčević ističe da su u prethodnoj godini imali nekoliko aktivnosti prilagođenih najmlađem uzrastu na temu upoznajte svoj grad i državu (kulturnu baštinu) kao i druge države i kulture.

Podsjetiću da je svojevremeno, pod okriljem biblioteke, realizovan i kurs kineskog jezika za djecu i mlade koji je vodila sinološkinja dr Jelena Stjepčević. U tom kontekstu, imamo sjajnu saradnju sa lokalnim školama, organizacijama i vladinim institucijama kako bi promovisale interkulturalnu komunikaciju, podržale jezičku raznolikost i promovisale učenje jezika, zaključila je Starčević.

Poštovanje različitosti kultura, tolerancije, dijaloga, nadasve razumijevanja, predstavlja najbolju garanciju slobode i sigurnosti svih. Stoga, biblioteke svih formi, svih vrsta treba da oslikavaju različitosti kultura i jezika na svim nivoima: internacionalnom, nacionalnom i, i te kako, lokalnom. Da ih svojim djelovanjem potpomažu i unaprjeđuju, sa jasnim ciljem ostvarivanja dijaloga kultura i aktivnog građanskog prava. Ne zaboravimo, biblioteke su mjesto susreta svih... Čak i kada nema kontakata među korisnicima/ama izražen je osjećaj solidarnosti, budući da dijelimo isti prostor, istu građu i radujemo se istim naslovima.

CEDEM
CENTAR ZA DEMOKRATIJU I LJUDSKA PRAVA

**Hanns
Seidel
Stiftung**

ETHNIC BELONGING

AS A DETERMINANT IN THE MONTENEGRO SOCIETY

April, 2024.

Preface/Introduction

All project activities of the Hanns-Seidel-Foundation (HSF) realized in cooperation with our local partner organizations are focused on a fundamental approach and intention: In the service of peace, stability and development. Indispensable prerequisite for such focus-points is to establish and to maintain positive living conditions which are aiming at reducing the emigration factor of especially young population from the Western Balkans and, through this, counteracting the evident "brain drain". Crucial necessity is the commitment to mutual tolerance and respect of minority rights.

Together with our cooperation partner, CEDEM in Podgorica, the HSF-office in Belgrade, which is responsible for projects in Montenegro and in Serbia, has elaborated common research and study-project about measuring ethnic distance in the society of Montenegro. The project target is to contribute to a better mutual understanding and, with this, to support the further decrease of ethnic distance and improvement of social cohesion. Reconciliation and tolerance are highly appreciated focus points in value based democratic societies. Hence, it is necessary to substantiate such theoretical intentions through practical activities. In this respect, the concise and practicable recommendations for further improvement of the present situation represent the final phase of this CEDEM-study-project. The following Bulletin is therefore comprehensive contribution to Montenegro's reform endeavor in socio-political key areas in order to achieve the membership of European Union. The intention of the HSF is to accompany Montenegro on its path of the EU-integration further on.

Dr. Klaus Fiesinger

HSF-Regional Representative and Director for South East Europe
Head of the projects in Serbia, Montenegro, Albania, Bulgaria and Croatia

Dear readers,

At the very beginning of the issue before you, which we are pleased to present, we would like to point out that, since its establishment, CEDEM has devoted special attention to promoting and protecting the respect for the rights of minority peoples and other minority national communities, which are guaranteed by the Constitution and numerous domestic and international legal acts. In order for the democratic idea of respect for human rights to be fully applied in lives of all citizens of Montenegro, our organization connects with those who practice the same values. Our partner in the project “Ethnicity as a determinant of Montenegrin society” is the Hanns Seidel Foundation (HSF), the Representative Office for Serbia and Montenegro, with whom we have long-term cooperation.

CEDEM is continuously monitoring and analysing vital social and political trends in Montenegro, thus creating a critical framework for thinking about and encouraging reforms in key areas, which is of particular importance in the context of Montenegro joining the European Union.

The basic idea of this specific project is that by measuring the degree of ethnic distance in Montenegrin society, we contribute to a better understanding of the causes and consequences of socio-political developments, all with the aim of reducing the distance and creating greater social cohesion. In addition, with this newsletter, we want to make a contribution to encouraging multiculturalism, to motivate social actors to act in the field of inclusion, respect and tolerance.

We would like to thank the Hanns Seidel Foundation for its wholehearted support for this project, as well as our collaborators, whose contribution enabled the creation of texts that problematize divisions and value reconciliation and tolerance. We believe that this publication will be a source of information, inspiration, and encouragement for further efforts in building an open, inclusive society, which sincerely appreciates and celebrates its diversity.

Sincerely,

Milena Bešić

Director

Center for Democracy and Human Rights (CEDEM)

BAR AND ULCINJ - EXAMPLES OF LIVING INTERCULTURALISM IN MONTENEGRO

Author: Mustafa Canka

Communication of different ones is a privilege, while communication of different but equal ones is the best possibility for recognizing mental megalopolises and always exciting discovery of new things - in ourselves and in others.

Every culture exists, first of all, as an intercultural, because by its very nature it unites, not separates, people and nations. Intercultural communication is able, through dialogue, tolerance and exchange, to open a qualitatively new space in which every ethnic, religious, linguistic or any other group and individual will retain their individuality and, in equal interaction, exchange with each other and with other cultures and cultural traditions, and all other collective goods, and jointly participate in creation of new values.

Owing to the millennial duration, internal tolerance and connection, at the southern end of Montenegro, in Bar and Ulcinj, we have enjoyed the fruits of all cultures, civilizations and religions that came to our area, accepting the useful and beautiful from each. At the same time, different groups complemented each other by covering their shortcomings with their virtues. The general cooperation developed in that tolerant environment resulted in the permeation of cultures, their merging and expansion, or more precisely, impregnating connections.

The formula of cohabitation

Getting to know each other, treating the other and the different in the most beautiful way, ruling in peace and modesty, is a human obligation, just as it is the most sacred duty to respect everyone's dignity, life and property, and to do good.

Therefore, only those who are inspired by these principles and are guided in their daily life, who are rooted in their own culture, have no fear of diversity and take a positive attitude towards cultural and any other exchange. In such an atmosphere - of mutual respect and care, mutual responsibility and mutual cooperation, different communities and cultures can live together, permeating and enriching each other.

The cultural heritage that nestles in towns is more permanent than a po-

litical rule: those who lose the spirit of their towns cannot survive in the long term, even if they continue to rule politically; those who breathe the spirit into towns will be permanently present in that space, even if they lose political power.

Research shows that in each cultural type there are less than a fifth of the original (independent) elements of the mother culture, and that all the rest, through acculturation, came from other cultures. That is why many common cultural elements can be identified in the cultures of these peoples, which ensure mutual cultural communication and tolerance of cultural diversity for millennia.

The national, religious and linguistic communities in this particular area nurtured their own value systems, but have also influenced each other. If that influence would not be mutual, we cannot speak of interculturality but of multiculturalism, of the parallel existence of several cultures. Multiculturalism, therefore, emphasizes differences, and interculturalism puts in the foreground the system of connections between people of different cultural traditions and/or value systems.

An experience of diversity and symbiosis

The area of the towns of Ulcinj and Bar is a kind of microcosm with a millennial experience of social, ethnic, religious and linguistic differences. It is still a pluralistic community in which peoples (Montenegrin, Albanians, Serbs, Bosniaks, Muslims, Roma, and Croats) coexist, many languages are spoken and all monotheistic religions are represented.

To live in area like this means to feel the movement that is in contact with history. And it is possible to maintain and develop it only owing to the great mobility, vitality, dynamism and openness of tradition as such.

Although bordering societies are more prone to division and conflict, it has been shown here that even when wars were raging around, this is a region of interaction and exchange. Intercultural traditions, daily contacts, brotherhoods, godparents, friendships and acquaintances were stronger than the forces of hatred and bloodshed. Even when it was not liked by various civil authorities or manipulators of religious and popular feelings.

Of course, throughout history there was religious and ethnic rivalry, assimilation, the struggle for influence and human souls. But even those who changed their identities did not completely abandon and forget the legacy of their previous identities. *If we have changed our religion, we*

have not changed our blood. God is one, we just pray to him in different ways, said the good people of the Mrkojević's.

And identity is, above all, a social bond between an individual and a collective, that is, a community. In that community are our brothers, sisters, neighbours, relatives, friends, the neighbouring village. That is why the identity here was usually multi-layered and that is why people were never religious fanatics.

And as such, they were much more tied to land and space than to nation or religion. Historically, man and women of Ulcinj and Bar were more proud of their urban identity than their ethnic identity, which is why they have passionately defended their communal rights throughout history.

The ethics of co-responsibility and the ethics of coexistence of different cultures and religions, along with collective memory, were and are the vital force of these communities and towns. It means accepting all of our identities without considering them mutually exclusive. And always bearing in mind that democracy and freedom (and freedom, as De Tocqueville noted, is the natural state of small societies) presupposes tolerance.

On these foundations, towns have survived, grown, and developed for centuries. Regardless of who they are and where they came from, what religion, race, or skin colour, what social status, their inhabitants were.

So everyone is given their due. The other and the different are not questioned, they do not cancel the differences, because they are blessings.

Movable balance system

In this beautiful garden, there is enough space for every rose (religion, nation, language, culture, civilization). They have their contents, smells, and outlines for centuries, and they bear beautiful fruits. That plurality, along with openness to the new and more advanced, is the basis of the millennial duration of these towns. The spirit and practice of interculturalism are the foundations of the existence of Bar and Ulcinj. Because, only in the meeting with other people and different worldviews can a person know himself in the full sense and realize oneself existentially.

That was, is and will be the imperative of the spirit of this beautiful space. And it becomes a challenge of the world in which we live. This world of ours, this new age, is looking for local solutions to global challenges. *Prosperous towns of the future will be those that are intercultural. They will be able to manage cultural diversity and explore its potential, to encourage creativity and innovation and thereby achieve economic prosperity, com-*

munity cohesion and a better quality of life, according to the Council of Europe's White Paper on Intercultural Dialogue *We Live Together as Equals in Dignity*.

That is why intercultural concepts should be introduced into our schools from the earliest childhood and the beginning of formal education so that children, later young people, can have true knowledge and rich experiences with other cultures. It is the way to prevent intolerance and acceptance of other cultures and their members, one of the pillars of preserving the foundations of our tradition and our survival in this area. Because the fate and future of our culture, that is, cultures, will be reflected, first of all, in their permeation, cooperation and complementation. In a word, in interculturality.

The Czech academic, František Šístek, wrote the following about the specific mentality and sensibility of our people: *Although I do not like simple geographical determinism, it seems to me that all of them are characterized by a certain coastal southern warmth, more open heart and thinking, which irresistibly reminded me of the natural ambience of their Mediterranean homeland.*

If temporal permanence is added to spatial connectivity, all of this together makes this civilization and culture an open system in a state of stable but mobile equilibrium. That is why Ulcinj and Bar are not just an archival fact, but also at the beginning of the third millennium living organisms whose inhabitants are in permanent interaction.

That age-old mixture of nations and races, in which everyone gives something, has created male and female citizens, man and woman from Bar and Ulcinj. And they will remain so if they manage to preserve a solid core of interculturalism, similar to those stones on the top of Rumija, which continues to this day and bears witness to the historical processes and changes we are witnessing here.

The largest social capital

Culture and civilization are space and continuity. Throughout history, these towns have moved from the East to the West and from the West to the East. This manoeuvre between the superpowers was full of great dangers and in a constant state of change. They pulse like the Mediterranean, but with an echo. Everything here takes place a little later, but it never stays outside the coordinates of the Mediterranean and its close hinterland.

And that was always ideal in Ulcinj and Bar: equip your ship, take on board whomever you want, sail where you like, and have a calm sea! And give everyone their due.

Not attracting attention, ethnic and religious mimicry and showing loyalty to the state were also a way to ensure a more or less normal existence in times of uncertainty, but also the hope that everything will pass, and that they will remain free, preserve their own existence and their view of the world embodied in an integrative communitarian ideology.

Both Ulcinj and Bar opened up to trade and maritime connections and cultural influences towards the Mediterranean and Balkan areas. They follow civilizational movements and the key formula of coexistence of these areas: that societies are based on justice and are not xenophobic. There were always people of other skin colours, but they were part of these cities, integrated into social and cultural life. Simply, the population got used to different races, languages, and confessions. It is the legacy of the great empires of which they were a part, but primarily of their own traditions.

Faith exists only as love, as something that is exclusively shared and given to others. Otherwise, it would be abstract and as such completely useless. Faith only makes sense when you live it in your own life, but also in other people's lives.

From such defined faith, the philosophy of interculturalism emerges, which grows into a doctrine, into an experience that does not allow a person to do something that goes against the imperative of justice, honesty, and love, even in the most difficult times.

We have witnessed this at the end of the 20th Century, in that golden age of thugs, swindlers, and cowards. They also convinced themselves that it is enough for just a few people who oppose diversity to poison the atmosphere and make life miserable in our tame towns and villages. We knew even then that such unreasonable behaviour was primarily encouraged and directed from outside.

Despite all the force and perfidious plans, they failed. Because there are deep foundations of national harmony in this area. It is paradoxical, but also a historically confirmed fact: the spirit of coexistence and solidarity is renewed precisely in the most difficult times.

That is why, for all of us who live in line with such spirit, the best news from last year was the research by CEDEM, which showed that the level of ethnic distance in Montenegro has decreased in the last five years. Of course, there is still plenty of room for improvement, but the trends are very good. The living interculturalism of Bar and Ulcinj has a beneficial effect on the entire country and is its greatest social capital.

IS THE 21st CENTURY – THE CENTURY OF IDENTITY? THE COMPLEX CASE OF MONTENEGRO

Author: Boban Batrićević

The fall of the Berlin Wall and the opening of a *new* chapter in world history led to numerous discussions about the time ahead. At the end of the 20th Century, there was almost a consensus among intellectuals that this century can be characterized as the *century of ideologies*. The thing about which there was no consensus is related to predictions about the character of the 21st Century – what kind of century awaits us? Two dominant approaches crystallized in the debates – one predicted the unipolarity of the world and the victory of the *Western way of life* based on the concept of neoliberal democracy. On the other hand, authors like Huntington believed that the 21st Century will be the century of *identity*, which will lead to a conflict that he called a *clash of civilizations*. His approach turned out to be much more grounded, almost prophetic, because (it will turn out to be very lucid) to prove his theses, he started from the experiences of the war in Bosnia and Herzegovina, where religious and national identities

were much more important determinants than the ideological principles characteristic of the 20th Century. Since September 11, 2001 and subsequent American interventions in the Middle East, the world has shown that national and religious identities are much more important to people than ideological, economic, programmatic and political principles and that in many cases all these categories are mixed.

The two current wars that fill the world's media content every day, in Ukraine and Gaza, in addition to strategic and economic reasons, predominantly have an identity background. The Russian aggression against Ukraine on February 24, 2022 and the proclamation of denazification motives, as well as the pre-aggression actions of Russian institutions regarding Ukrainian identity, are a textbook example of identity mobilization. Israel's action to destroy the terrorist organization Hamas, with the amount of aggression and recklessness, lost the primordial foundation of the necessary response to terrorism and over time revealed the bad foundations of Netanyahu's right wing, anti-Islamic and anti-Palestinian policy, since mostly civilians die in Gaza, and tens of thousands, who with They have no connections with Hamas. Therefore, identity is very important today and it is definite that in the 21st Century it will gain more and more importance.

The Western Balkans region, and thus Montenegro as a part of it, are located geographically exactly between the two main world war hotspots. Ukrainian President Volodymyr Zelensky, based on operational security data and analyses of the Ukrainian service, warned at the beginning of 2024 about the possibility of war in the Balkans. The potential escalation of the conflict here would create a geostrategic war arc from Ukraine, through the Balkans to the Middle East. Taking into account the relations between the states and societies in the Western Balkans, it would not be difficult to predict that the trigger for new sufferings could easily be of an ethnic-religious identity nature. In fact, it would be a repetition of what has already been seen, with the possibility of playing it in another place. In this regard, Montenegro is interesting for analysis, since no war was fought on its territory at the end of the 20th Century, although it was involved in the aggression against Croatia in 1991 and was limited to Bosnia and Herzegovina in 1992.

Today, Montenegro is a multi-ethnic and multi-religious, civilly organized democracy, a candidate to join the EU with the longest tenure after Turkey, and a full member of the NATO alliance. In global descriptions of Montenegro, two features prevail - a country with a big problem in terms of crime and corruption, and a country where the malignant influence of non-democratic regimes, primarily Russian, is potent and active. Turbulent political events in the last thirty years have shown that the positioning in relation to the state identity of Montenegro, and the positioning in relation to the na-

tional-religious identities of the communities in Montenegro, has surpassed the significance of political election tactics and has become an important segment on which socio-political processes in the country. Major upheavals and transitions such as 1997, when there was a pragmatic (perhaps not emotional) break with Slobodan Milošević's policy, 2006, when independence was voted for, and at the end of 2020, when there was a change of government personified by the Democratic Party of Socialists and its leader Milo Đukanović, in their depth and essence reflected the attitude towards ethnic and religious identity. The decolonial departure from Serbia led to the intensification of the process of national emancipation in relation to the Serbian identity, and this in turn led to a strengthening of the awareness of the self-sufficiency of the less numerous peoples living in Montenegro who, during the process of the disintegration of Yugoslavia, were mostly victims of oppression. The national emancipation of Montenegrin men and women had positive features, since the Montenegrin identity was Europeanized over time (often imposed Yugoslav and Serbian was replaced by South European and Mediterranean), and today it is difficult to find individuals in the Montenegrin national corps who do not see Montenegro as civil and secular. a state freed from earlier, traditionalist prejudices about the Other and the Different. All of this led to some kind of cohesion among the communities that most supported the Montenegrin path to independence in 2006. However, members of the population that was most against independence in the process of the modern organization of Montenegro felt deprived, experiencing Montenegrin emancipation. as an anti-Serb act. It was precisely from this feeling that the policies that gave birth to epochal changes in 2020 and that determine the Montenegrin reality right now were born. Time will show that these same policies, under the economic-supranational-green decor, also had a distinct identity dimension, dominant in relation to national and religious representation. In a symbolic sense, neither the EU flag nor the progressive policies of economy, ecology, and human rights led to the dismissal of the DPS, but the fusion for the dismissal of the DPS was created on the iconography of the tricolour and the cross. The question arises: why is it dangerous and can ethno-clerical politics be a source of conflict in Montenegro in the near future?

Before explaining the question, it is important to state the Western Balkan context of the societies in the states that were created after the dissolution of Yugoslavia – ethnic and national identity are closely linked with religious identity, and their ethnic-national mixing in the population easily leads to the spill over of influence from one state to another. In terms of diversity, Montenegro represents the Western Balkans in miniature, since all other ethnic groups from the region live in it in a tangible percentage, except Macedonians. On the one hand, this makes it an important actor in the re-

gional constellation, while on the other hand, it opens up space for foreign interference in the internal affairs of Montenegro.

The experiences of Ukraine and the Middle East, among other things, have shown that external influence can be achieved through hard and soft power. Cultural-historical and symbolic instrumentalization or appropriation of identity heritages play a special role in this regard, because they directly communicate with ethnic and religious determinations within societies. Analogous to motivation, their application can have positive and destabilizing effects. In security theory, the case of Iran is usually used to illustrate the negative influence, in order to explain the external spread of malignant influence among the Shiites in the so-called belt. The Shiite Crescent in Iraq, Syria, Lebanon and Yemen; or else, the Russian experience – through Orthodoxy, as a substitute version of the former communist glue, influence is exerted on countries that were once part of the Soviet Union. In the context of Montenegro, as a multi-ethnic and multi-religious state, in terms of vulnerability to the influence of non-democratic regimes, the European Union has located one religious organization. The media reported on it as follows: *The European Parliament (EP) adopted (...) a Resolution on foreign interference in democratic processes condemning Russia's attempts to use tensions between ethnic groups in the Western Balkans to inflame conflicts and divide communities, which, as stated in the document, would, could lead to the destabilization of the entire region. The EP expressed concern about the attempts of the Orthodox Church in countries such as Serbia, Montenegro, and Bosnia and Herzegovina, and especially in its entity Republika Srpska, to promote Russia as a protector of traditional family values and strengthen relations between the state and the church.*

A better understanding of the Montenegrin context with regard to the importance of ethnic and religious identification will help us by citing empirical moments that make the EP Resolution founded: on September 5, 2021, Montenegro found itself on the verge of civil conflict during the enthronement of the first man of the mentioned religious community. In addition to the political dimension, the unrest and instability that then broke out had a deep ethnic-religious basis. In addition, at the discursive level, from the top of the same religious community, views are often conveyed that Montenegro is a small Ukraine and that it should be de-Nazified. The results of renowned agencies that deal with public opinion research show that this religious organization is the most powerful organization in the country, and that it also enjoys the greatest trust. In addition to it, political parties and the media play a special role, either from the side that supports or opposes the religious community. This opens up a special space for debate – why do religious organizations and political parties build their programs on the basis of ethnic identity and what kind of society's response is expected to that?

Such programs are in sharp contrast with the social profile that the majority wants to become part of the European community where the state and religious institutions are separate and ethnic identities and state identities should be inclusive, not exclusive.

In the end, it should be concluded – ethnicity is an important determinant in Montenegrin society, which is often instrumentalized. Any avoidance of the debate on ethnicity, as the current government does, leads to the destruction or oppression of ethnic groups that do not fit into the official, often hidden agenda, but with clear intentions. Ethnic divisions exist in Montenegro - ethnic distance exists in Montenegro as it exists in France or Switzerland, however, no one recognizes those countries as a potential hotbed of war.

It is up to our generation to accept it without idealistic delusions about *brotherhood and unity* or reconciliation, as it has been done until now with demagogic depreciation that did not offer valid results. Because what we currently have is a grim reality where multiculturalism, and above all multiethnicity, is understood as a forced coexistence of ethnic groups without a unifying symbol of social cohesion. That symbol should be the state of Montenegro and its civil, constitutional arrangement. That is why an objective and reasoned debate on the need to strengthen the spirit of tolerance and the mapping of common values that would complement ethnic and religious identities is necessary; values that would encourage people to accept differences and diversity. We must talk about the values on which ethnic communities would rest, which go beyond the elitist and exclusivist awareness of (only and only) a common language and origin. Accepting and adopting the values on which human rights and freedoms are based, advocating for the achievements of democracy and solidarity as basic postulates of social identities would certainly level and balance the ethnic distance and gap. Only in this way, would each individual keep their identity and further develop it. If the religious institutions do not start doing this with their reform (no one talks about this in public, since many of them function based on medieval legislation) or the state, the civil sector must take responsibility. Civil activism must be encouraged to invite dialogue and break down barriers and prejudices of competing identities. This reduces the chances of ethnic and religious identities becoming a trigger for conflicts, and our history is full of conflicts. Enough *fiddlers*, we want guitars!

REDUCTION TO A BARE NATION

Author: Slađana Kavarić Mandić, PhD

It seems a long time ago when Plessner sensed that humanity and universality were increasingly suspected of being ideological and reduced to a political-pamphlet fiction. However, in the context of today's time, not only has ideology lost its basic defining characteristic, but we are increasingly living in a space and time in which neither of these two values seem suitable even for political opportunism and electoral success.

The time has come, therefore, when insisting on particularities, which means apostrophizing diversity, became a platform not only for party and political action, but also for human self-identification, and by simply ignoring the universal character of everything, including our differences, a new universality was established – general cancellation of the universal and general consensus on crucial differences among groups of people belonging to different ethnicities.

Without a true belief in universality, there is no consensus on the *a priori* importance of a human as a being, on their general characteristics that surpass individual values, and therefore no belief in humanism and the supreme value of a human as a being. In this case, belonging to a group and identity characteristics becomes the measure and basis of a person's definition, which humiliates them in relation to the possibilities attributed to them by the humanist orientation.

A series of collective features, supported by dubious eros and historical foundation, become a point of social separation, national tension, and competitive logic that begins with historical hyperbole and ends in right-wing utopias. Sometimes with wars.

Applied to the area of Montenegrin social reality, what has been said appears as a multi-party system in which pluralism only exists in principle, with large deviations in the name of the parties in relation to the policies they implement. It can be easily concluded that despite the declarative orientation towards some kind of universal, the party's actions do not move beyond the national, even when populists deny the ethnic orientation. However, even when you do not intend to interpret social reality through party frameworks, it is enough to consult the facts, the devastating statistics of ethnic distance, the percentage of people who are proud of their nation and define themselves by belonging to it, and the percentage of those who feel discriminated against on a national basis. If we define pride through belonging to a nation, to the extent that for a greater number of people, a mixed marriage is a violation of national dignity, which statistics also support. Eroticized nationality is not only

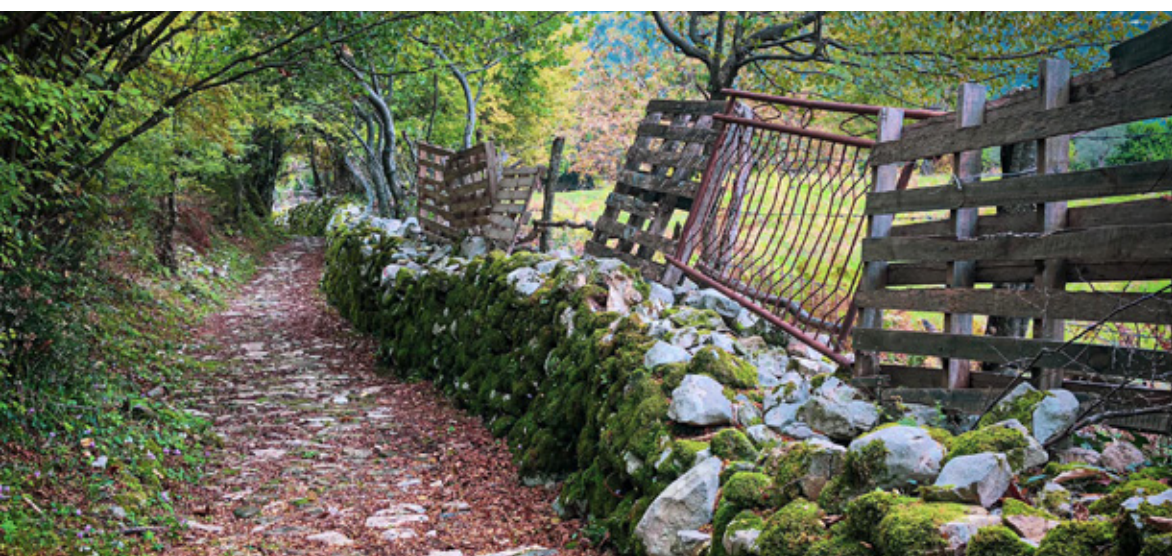
a relationship to oneself, but also taking from another, a lack of respect for another, reducing it to biology, because that is what remains when its human, supranational properties are taken away.

This is exactly how Giorgio Agamben, the Italian philosopher, defined the camps, as a space in which one's right is excluded, as a system of reducing another to a bare life without any value (in our case, a reduction to *a bare nation*).

The reduction of politics to biopolitics is a problem of modern times, not only in Montenegrin society, which in this sense is increasingly approaching the camp matrix of thinking – sharing, counting, suspicion and religious and national prejudices.

This exclusive otherness, with which links such as peer experience, interests, cultural memorabilia, affinity of taste or gender and class experience are increasingly being lost, puts our multiculturalism and ethnic plurality in front of a serious challenge. That challenge is not only political, although it is conditioned by day-to-day politics; it is more a matter of instrumentalization, misuse and populism. It is a matter of numbers to which we as humans are reduced. Thus, ethnos ceases to be the wealth of diversity and becomes the poverty of multi-ethnic misunderstanding.

It is a very delicate point where multi-ethnic openness and harmony amounts to devaluation. Is it a question of the political moment and party instrumentalization or an economically determined crisis of ethnic coexistence? It seems that in Montenegro the participation of both factors is mediated, additionally strengthened by the absence of serious emancipatory action, which would essentially base the society on universal principles, and make such its autonomous property insensitive to party structures, election results and social instability, because multi-ethnicity is not a matter of the moment, but a permanent value.

WHAT IS YOUR FAMILY COGNOMEN, MY SISTER?

Author: Vesna Delić

The train clattered uncertainly along the Belgrade-Bar railway tracks and slowly taking me away from everything that was mine. On that July day in 2005, I officially left my native Valjevo, my parents, my sister, my family, and some eighty kilometres from there, already distant and unreachable Belgrade. My much-loved town, my beautiful jungle, the place where my many friends are and the streets and buildings where I created various memories for a full decade. With a lump in my throat, for the thousandth time in my head I have questioned the decision that the two of us had made. As newly graduated students, we have decided to move to Montenegro. He already had a job waiting for him in Podgorica, and we were hoping that I would also start working in the Culture Centre in Nikšić, because for God's sake, how could I not? Well, I have a degree in ethnology and anthropology, I can do everything! While the green landscapes were changing through the misty windows of the train, I dreamed and made plans about how I would change the world with my newly acquired university knowledge, bring about changes, present new ideas, contribute to the new society, which I will soon become a part of. She carried me away from inflated, as will be shown later, too much childish enthusiasm!

At the moment when the train has left the station in Bijelo Polje, in front of the compartment where an elderly gentleman and me were sitting, there was a real lady, a woman who is rarely seen, a lady with a capital L. She towered over us like the Greek goddess Themis and as soon as we told her that the seat was available, she took her seat and continued the journey with us, not knowing that this act would change my life.

Thanks to the *high-speed* train, we had four whole hours to talk and get to know each other well. I to share with her my euphoria, ambition and never faded naivety, and she her great life experience. It turned out that I had the honour of talking with Ljubica Vađon, a long-time journalist and announcer of Television Montenegro. A woman with such a characteristic voice that it still rings in the ears of many viewers, the author of the first shows about people with disabilities, refugees and Roma. The first winner of the annual UNICEF award for quality ethical reporting on children and their rights. So, there was a person standing in front of me who was asking for my phone number somewhere close to Podgorica. I gave my father-in-law and mother-in-law's land-line phone (mobile phone was out of reach for me at the time) and with great joy jumped off to dream my dreams. However, the dreams soon began to fade. There was no work and it's already been a month (oh, what a delusion I was in). Almost all hope was dashed until the phone rang. It was Ljubica.

Good afternoon dear Vesna, how are you?

Oh, good morning Ljubica, I'm fine. How are you?

I'm fine dear. I'm calling to see if you've found a job.

I didn't, I replied embarrassed.

Look, I don't know how much I can help you, but here, I can give you the email of my two friends so you can send them your CV.

Thank you very much. You really left me speechless...

I have sent my CV, without much in it, because what could I offer at that moment except average grades and, imagine, a crazy desire to work. To my great surprise, Radmila Gavrilović responded, a name that, when it comes to the social history of the Roma in Montenegro, should be constantly mentioned. At that moment, Rada was the Head of the OSCE Mission, and led the program *Strengthening Roma leadership potential* (2004–2007), which will turn out to be the most serious driver of a sustainable process of social inclusion of Roma and Egyptians.

We have spent a pleasant hour and a half talking in the office, which exuded warmth, and which Ms Radmila inspired the most. In a motherly tone, she explained to me what I already knew in the depths of my soul: I am a tiny fish for that OSCE blue sea. However, the door was not completely closed. Immediately before that, within the same program, the NGO Foundation for Roma Scholarships was established. An organization that played a key role in improving education of Montenegrin Roma and Egyptians, and subsequently in the creation of the Roma elite. On the recommendation of Ms Rada, I was received at the Foundation's office by the young, extremely kind and receptive director, Majda Škrijelj. She gave me my first job on a small project and left soon after. After that, on several occasions, over a long period of time, I have worked on projects and programs headed by the long-time director of the FSR, Aleksandar Saša Zeković. A man who, with his sharp mind, ideas and almost quixotic persistence, contributed immensely to inclusion and visibility of Roma and Egyptians in Montenegrin society. Thanks to his vision, after almost thirty years of complete scientific silence, yours truly got the opportunity to do anthropological qualitative research among domiciled Roma and Egyptians in Montenegro, and that's where the real story begins.

As a result of the research, the book *Open Doors* was created. *An anthropological contribution to Roma and Egyptians in Montenegro*, and its title says more than anything, because words cannot describe the extent to

which the door was open to me. In more than ten years spent in the field, first for the purposes of the book and later for the purposes of the doctoral dissertation, none of the Roma and Egyptians ever refused to receive me in their house or refused to talk to me. And if it was easy for them, believe me it wasn't. I took hours and hours of their time, and sometimes whole days, trying to find out everything that no one asked them for so long. During all that time, whether it was an economically better-off family or a family living on the edge of existence, I was offered and honoured with everything they had at that moment. It often happened that the host or hostess just signalled to the children to jump in to buy juice and some sweets. It was not worth it that I resented it, the guest had to be served according to the standards and moral rules of the community she stepped into. The older family members, even though their foreheads were furrowed with worry, often had a smile on their face. They patiently answered and explained everything, but they also asked me about my health, my family and my place of origin. While a large number of children ran around us and listened to what we said until their parents warned them, we became much more than researchers and respondents every day. We became friends. More and more of them uttered one sentence that awakened the greatest pride and recognition in me: *You are ours!* So to speak, I was appropriated by a community to which I *do not belong* and with whom I should have had only one professional and one-time contact with in the beginning. However, researching minority communities is never a one-off. It is a mutual relationship that requires much more engagement than the length of one or more interviews.

I was regularly invited to daily parties, birthday parties and wedding parties. I have become a godmother to a Roma family. I have attended sad and happy events, individual successes. I have watched how children grow and become adults, how they struggle with everything that life and their community imposes, I have watched the brave ones who resist everyone and do not give up in their fight. Those who have been swallowed up by the system, who are not accepted, misunderstood and who just want their rightful place under the sun. I have helped as much as I could, but I always wondered, and I still wonder to this day, if I was enough. How much did I repay to the community that so selflessly accepted me? Have I done enough for them? Are any of us? As the years go by, these questions keep popping up in my head, and they even come to my dreams. Once I was conducting a group of about fifty Roma men and women in a huge field, so we sang together: *I have no luck, I have no luck, nothing anywhere, and I am left alone...* Of course it was a dream or maybe it wasn't?

Looking at it from one angle, it is about the people who have suffered the most, which has been invisible, untouchable, rejected, and anathematized

for centuries, but on the other hand, it is about a community that survives, that resists and remains, it is about people who are called Roma (read man). People who change with the times like everyone else, slower because it is difficult for them, but they change. The biggest problem is that others don't accept them, because they don't know them; they don't want to meet them, because they discriminate against them; they discriminate against them, because they stereotype them. Everything that has any hint of Roma was put in the same basket full of prejudices, and I was often in that basket too, because after all, I am theirs.

During the research and my growing rapprochement with the Roma community, I have noticed that people from my immediate and distant social environment unknowingly give me exceptional material for examining ethnic distance, that is, they show the true picture of the majority society. They often asked me questions: *How come you work the Roma?; Do you eat and drink there?; How can you sit there?* and comments like *I wouldn't even fly over there by plane!; You help them in vain, once a Gypsy forever a Gypsy; They cannot be helped, they will neither study nor work.* Gradually, that brutal expression of negative opinions developed into an understanding of me as a person who really belongs to the Roma community in a certain way, i.e. it belongs to both. The Roma people were mine, and I was theirs. Comments such as: *There are those who are yours.; I saw those who are yours;* Sorry Vesna (when they forget themselves and say the word Gypsy in front of me or tell a joke). The reasoning of my then six-year-old son was the most sympathetic to me. On one occasion, we were passing by a Roma family unknown to me when he said in a very serious tone: *Mom, there are Roma. Say hi!* You have to admit that I have raised him well.

Unfortunately, most do not understand the relationship that can be realized in a social sense with an untouchable other. The constructions that have been created about Roma men and women still seem to stand the test of time. They are them, and we are us! How then can one of ours be so close to them? He looks no different, if he himself is not theirs!

When we analyse the social relations and social needs of each of us a little more deeply, how important is it to ask the question at the end of the day: What is your family cognomen? Does it really have to define us and define us according to others? I can tell you first that I am many things, but that I would be much less without all the heroes and heroines of this story, and many others that I will tell you about next time.

© Samir Kajosevic

BITTER TRUTHS AND SWEET LIES

-The past as a function of shaping ethnic distance-

Author: Adnan Prekić – historian

Clear trends on the reduction of ethnic distance are good news for everyone in Montenegro. Statistics and data that indicate that Montenegro is a more tolerant environment are encouraging, but also open up the dilemma of whether more could have been done and whether we have really used all the real potential of this society? The community that inherited the tradition of interculturalism for more than 150 years and that, despite all the challenges and historical stumbling blocks, survived the transition of the 90s peacefully and without major social breakdowns, completed statehood in a peaceful and democratic way, could and had to do more to reduce the ethnic distance. In this context, we should think about the fact that every fourth resident of Montenegro expresses a certain distance towards members of other ethnic communities or that more than half of the members of one national group do not even want further kinship ties with someone who does not belong to their ethnic group. That is why it is important to think about these issues on several levels, because statistics can help us understand the current situation, but to establish cause-and-effect relationships and to fundamentally understand the problems that generate ethnic distance in Montenegro, it is also necessary to look for the causes. This is especially important in ethnically heterogeneous communities, where this type of identity often overlaps with political identity. Therefore, any search for the causes of social and psychological distance between members of different ethnic groups must begin with the analysis of political statements and dominant political narratives.

One of the possible models of introspection can be reflection on the role of the past and historical heritage in shaping the political statement and social context in which ethnic distance is the rule, not the exception. It does not require too much analysis to determine the thesis that events from the past, collective memories, historical myths and fictions, traumas and different interpretations of antagonisms from the past, are one of the dominant mechanisms of shaping political expression in Montenegro, and as such, become a generator in the formation of ethnic distance. In a society where there was always a clear division between ours and theirs, different interpretations of events from the past were, as a rule, fuel for the social and psychological distance between members of different ethnic groups. The instrumentalization of the past has proven to be one of the most effective

means of homogenizing the electorate. Because of this, political expression is often transformed into a struggle for a monopoly over collective memory, which serves to create a sense of group solidarity.

In the contemporary historical context in which the real danger of physical endangerment of an ethnic community is relatively small, it is logical to ask the question: why does every fourth resident of Montenegro have the problem of someone living, working and creating in their environment who has a different ethnic or any other origin? If we accept a thesis that projected prejudices and stereotypes are the key trigger for formation of ethnic distance, we must search for these triggers in the past, that is, the historical experience of the community. To understand these processes, it is necessary to go back to the 19th Century, when the struggle for national liberation and formation of national states, that is, formation of national identities, began. In that process, Montenegro, as a contemporary political community, not only did not complete what could be called a national state and national identity, but paradoxically, in this period, identity narratives were formed that will shape contemporary political confrontations. Similar problems were faced by other communities that became part of the Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes in 1918. Internal antagonisms, generated by dissatisfaction of certain ethnic communities, already in the first years of the joint state, threatened to lead to serious conflicts. Aware of the problem, King Aleksandar Karađorđević tried, after introducing the six-year dictatorship in 1929, to overcome the problem by establishing the concept of Integral Yugoslavia. This concept was based on the idea of a single Yugoslav nation, which was supposed to overcome the so-called *tribal divisions* of a multi-confessional and multinational state. It will turn out that the serious and challenging problems of ethnic antagonisms in Yugoslavia cannot be solved with slogans and symbols that did not have their historical foundation and internal connections, so this concept already experienced a complete breakdown in 1939, with signing of the Cvetković–Maček Agreement, which formally divided the Kingdom of Yugoslavia on two interest zones: Serbian and Croatian. How mistaken were creators of this model of national reconciliation was most tragically confirmed by experience of the Second World War. Identical challenges were faced by the communist authorities after the Second World War, who, in search of a sustainable solution to the national question, as one of the biggest challenges of Versailles Yugoslavia, tried to establish a new model and concept of national reconciliation. The attempt to overcome centuries-old religious and national differences in the Yugoslav space led to the creation of one of the most important ideals of the communist ideology in Yugoslavia – the ideal of brotherhood and unity. In a simplified interpretation, this political idea of the communists can be explained as their attempt that a new, socialist state

in which there is room for all ethnic communities can be an alternative to the existing antagonisms. It will turn out that this model could work, only while the communist elites had all the levers of power in their hands and that this political idea would end in bloody conflicts the moment the communist elites started to convert into national ethnic groups of Yugoslavia.

Even a brief and incomplete overview of local historical heritage indicates how complex and layered the issue of ethnic distance is in multi-confessional and multi-ethnic communities. There is no doubt that the issue of ethnic differences in one area is the fastest way to homogenize the community, but it is also the fastest way to let the spirit of nationalism out of the bottle, which very quickly transforms into a spiral of evil. Contemporary historiographic research (Max Bergholz, *Violence as a Generative Force: Identity, Nationalism, and Memory in a Balkan Community*, Cornell University Press, 2016) shows that ethnic, that is, religious or national affiliations are not, as a rule, the cause of violence in mixed environments and that one should *a priori* accept the thesis about planned crimes, in which communities are the bearers of historical processes. According to these interpretations, the initiator of violence is mostly an individual who projects its own goals (robbery and extortion) onto the community level. In order to hide behind the inaction they have committed, the individual-criminal uses an ethnic key and explains that the attack on a neighbour or fellow citizen had some higher goal. The problem is that every crime causes a reaction, seeking revenge, which opens a spiral of crime, which is difficult to stop. In the historical experience of ethnic communities living in a wider area, it was crime and relationship to crime from the past that was one of the key elements of identity formation. In that pattern, the role of the victim is insisted on, which is reserved for *ours*, while on the other hand we have the criminal, who as a rule belongs to *them*. A special segment of that narrative is the reference to historical injustices, which form a strong emotional charge. Black and white presentations in which one's own ethnic group was idealized and the opposite was demonized became a pattern of political action and a platform for strengthening ethnic distance in a community. This narrative feeds prejudices and stereotypes and leads to the individual's internal need to simplify reality and in the binary model of reality and historical truth, to clearly demarcate and divide the environment in which they live.

It is naïve to expect that established models of ethnic homogenization that have been shaped for centuries will just disappear. However, without understanding the role of the past in building such narratives, it is impossible to expect any changes. It is good news that the ethnic distance in Montenegro is decreasing, but it is still relatively high, and what is even more dangerous: the ethnic distance in Montenegro is politically induced

and projected. The role of the education system and the activism of individuals have a key influence in breaking that paradigm, which only benefits political elites. This is especially important due to the fact that the greatest potential for breaking this paradigm lies among young people in Montenegro, because young people at the level of the total population are much more tolerant than other age groups, which can be a good basis for a further decrease in ethnic distance in Montenegrin society.

© Samir Kajosevic

I'M GOING HOME!

Author: Tatjana Čalasan – poet

If Njegoš has written a song for Mina Karadžić, beauty in Vienna, I will also write a song for my grandmother Milosava, in non-Njegoš's manner, not so skilled, my own, and actually ours:

On my grandmother's back
no exclamation: grandma!
A chair in the corner of the kitchen
just for her, while the others eat.
She carried tens of kilometres
SALT.

As if her life wasn't too salty, to the point of distaste.

On my grandmother's back
two wars
five surviving children.
Lord's Prayer, quietly,
courage like three mountains in Piva
silent alertness for respect
the wisdom I dream of.
Never silk, nor brocade.
Never ruby red, let alone white.
Hair hidden under a dark scarf,
hands tired from pulling life,
a couple of smiles sometimes,
order and work as Heaven imagines.
On my grandmother's back are also
fear for us, son's children,
concern for every other earthly people,
and prayers for the afterlife.
A partisan with a saint in her heart.
I do not even know what her signature looks like.
But I know the burden she carried
and that she had never seen the sea,

maybe because she was hauling that salt
on that same back, curved and sad.
So that mine would be straight now
with a few freckles from the sea sun
that my hands would only be tired from a pencil and a couple of white bags
that my face would beat joyfully looking at others
and that my letters would be eternal gratitude to Her,
quiet and virtuous.

The bridge on Tara, on Šćepan Polje, connects two worlds, my worlds.

If Brecht has his Maria, why don't I mention mine

Caries in the ravages of time
from the legacy of grandmother M.

he spoiled my wish
that I will wear her ring
just as carefully as she
that I will cook from her manuscript
make identical ones
maybe grandfather's different
"London bars" cake.

He added fire to my memories,
joy burns, nevertheless, my M,
that we travelled
at the fairs of the then sleeping beauties of the land
and making plans for my first dress
to be luxurious and with wings.

I trusted in your steady hands
whenever they drew my directions.

Sometimes,
when I meet
just when I don't want to,
a woman who looks like you
I open my sky

and I draw another arch,
closer and closer,
where you are surely staying too,
with clear look
soft hair
starched shirt
polished shoes
enough loud heels
for new memories.

To Marija M.

***

On the Tara River, at the Šćepan Polje border crossing, there is a bridge that looks like the one in Jablanica on the Neretva in Herzegovina. Then, in the pre-adolescent turmoil of both the subjective and the objective, at the end of the eighties, it was important to me that it resembled that famous bridge. The smaller bridge on the Tara had something that no other bridge had: right in the middle of the road, a wooden micro-elevation, which can only be felt from the car, while crossing, and every time this happened, when entering Montenegro, we clapped more curiously, rather joyful: *Here we are in Montenegro!* Fun for us, mostly not for parents. We carried the idea and they carried the dusty, abandoned worries and burden of life's demands. The first ten meters above Tara is a transition to another world, then: a different language, higher mountains, mostly frowning and so beautiful, and you knew what the first thing you heard was: *Welcome to Montenegro!*

At the top of the road, positioned as a memorial-link of the past, with a stalled present and a dignified entry into the future: the *Soko* hovel. Shrunken folded, she spoke and existed by itself. Montenegrin reality is summed up in it: a wood-burning stove, crooked and functional, with erased traces of survival, woollen socks in rubber boots of all the guests who are actually local, a picture of Njegoš from his younger days that hangs with equal dignity in hovel *Soko* or in a magnificently sumptuous book about the poet-falcon and the giant, boiling coffee in cups and waitresses with different rhetoric. I allowed, childishly curious, naturally cautious, that all these pictures sneak into the layout of my memories and sketches for courage, which I would need to live on. There are about two hundred kilometres between my hometown and my father's hometown. Each one has one story, and each one was divided into pre-war and post-war. Stubborn and strangely ready for memories.

I grew up in the heart of a former great state. Nostalgia is a dry element, I told myself, I believe in the future and I will not carry with me a dowry that I may not have wanted. I am a wounded raccoon, I have been making it up, and sporadically gave way to melancholy, supported by accurate memories and imaginary links between that life and this, a clear desire to keep everything that happened before that bridge and what I got after it. All that I received from my ancestors, my Bosnian granny, and my Montenegrin grandmother; I am now spilling on the canvas of life, this one in Podgorica.

You are not refugees, dad told us only once, while we were driving to Podgorica. A hot day in September, the first day of high school in the capital of a new state. Since we did not escape, when we fled, we cannot be returnees, because I don't know who I'm returning to in a new city.

The birds were chirping,
vehicles honked,
the children laughed,
the teenagers shouted,
people hugged each other
and ran to meet each other,
the cake shop sold šampita,
and newspapers could be bought at newsagents.

He lived the life.

I felt uncomfortable with each one because I was afraid that it was not the real one and that someone, much more terrible, was hiding for them. They did not know what I brought them as a gift to the new city: the sadness hanging on every meter of the kilometre and the desire to forget all the concrete of my hometown, the chaos of survival, the view of the darkened sky, the river of an unsightly colour, but beautifully described in an essay by a Nobel laureate.

People laughed,
went to sea
whistling songs,
drank coffee
had sugar

fantasized,
suffered because of some love there,
went to the countryside
ate potatoes and pâté.

Great journeys require a little readiness, and mine, with a dowry in my bloodstream, just stepped into a new world. The encounter with Montenegro, frightened by newly frightened bird defectors, was medicinally painful. The more you are ready to accept the new, the more the new embraces you. Some hugs are even more painful, because the one who presses and hugs you does not see that a new heart lives on the backs of those who have defected: The departing man has a heart on the opposite side, to knock for those left behind, so that those left behind may survive.

...

In its anatomy, Montenegro has a domestic acceptance of every unintended and intentional person, but it knows that it also has a fear of the new and the unknown. Its fluttering diversity is a lure for the abandoned, the exiled, and the curious. In coupling chemistry, it may not be laboratory clear but:

In the container of my memories,
well hidden from the present
the bridge over the Tara, in Šćepan Polje, spilled.
I told my dad that it is more beautiful than Jablanica on the Neretva
but that it is good that he does not have his fate
how they can build bridges that resemble the unfortunate
and what a name Šćepan is.
They will laugh at me in Bosnia,
maybe they'll like him if I give a tom cat that name.
The Tara bridge flaunts its uniqueness
painted in wooden micro-elevation
on those few millimetres more
the heart clicks and Montenegro begins.
Below her is Tara, around freedom and up above the shaky shack

of the bird's name
a different life resides in it
crochet curtains
I knew grandma could not make them
she is always around spikes
and her hands are sore
very painful
to neglect and disrepute
and yet the desire to touch them
in those thick bulging veins
cars and my tribute to life
code for further
dowry, which I don't want to give to anyone.
And fate.
Hovel Soko is a welcome,
a compressed mosaic of the opposite, then.

***

The map of my Mountain has no laments; there are hundreds of cracks and signs. I believe that this is where the song of the wolves, the cries of the woodpeckers and the arias of the birds whose names I can never repeat come together. You, scared man, show her the palm of your life and you will see how she knows how to take you and not let go!

On the Tara River, at Šćepan polje border crossing, there is a bridge that looks like the one from Jablanica on the Neretva. Back then, in my pre-adolescent phase, at the end of the eighties, it was important to me that it resembled that famous bridge. The smaller bridge on the Tara didn't have one: exactly halfway, a wooden micro-elevation, which can only be felt from the car while crossing, and every time it happened, when entering Montenegro, we clapped more out of curiosity than happiness: *Here we are in Montenegro!*

Now, a quarter of a century and more later, in that same place in the heart, the sentence pops up: *I'm going home!*

THE WEALTH OF THE ETHNIC WHIRLPOOL

**Author: Aida Petrović, activist and feminist,
Montenegrin Women's Lobby**

I was born on the *foam of the sea* in a cradle woven from fertile olive branches, which was protectively and proudly guarded by the Rumija and Lisinj mountains, hugging the Volujica hill that plunges into the sea and kisses the infinity of the emerald blue expanse.

I don't know how and I don't know why I was selflessly gifted with an earthly heavenly birthplace woven from a handful of differences, which are part of my being and being. I am certainly grateful to that invisible *force* that at the very beginning of living and understanding the world, I was honoured not only by the place of birth, but also by the family from which I sprang and where my roots are forever endowed with the richness of diversity and a sincere feeling of respect for it.

What left an indelible mark and built a quality foundation of my being and understanding of diversity comes from my primary family, as well as the environment in which I grew up, learned, matured, sensed, and realized how close, carefree and happy we are. That diversity, like olive roots, permeates through my life and family, giving us the benefits of living and existing in playful diversity.

I jealously guard in my heart the world of my childhood and my youth and I live it walking the path of life from the first breath to some of my last twilight. I will never let the memories of that period fade and their noble true voice become silent or the light of their messages from the earliest periods of my life be extinguished.

I am not speaking in fairy tales and I am not trying for a moment to embellish the former harmony of coexistence of all religions and nations in my hometown Bar, when we did not recognize each other by name and when we did not live next to each other, but with each other in good times, and especially in bad days and periods of life.

Even today, the saying is mentioned: *Under Rumija, there are three religions, they will not be divided*, but I regret to say – it is mentioned and spoken, because there is little left of such a way of coexistence, I dare to say that in some parts of Montenegro, the diversity of ethnic coexistence is reduced to rare examples.

In that seemingly magical, but absolutely real world of our growing up

and youth, we all lived life together and rejoiced, grieved, and feared; celebrated Easter, Eid, Ramadan and other religious holidays, rejoiced in each one as if it were our own. Essentially, it was not *theirs and our holidays*, but ours together, beautiful, and intoxicatingly fragrant like roses in all their splendour and richness of coexistence.

In the house where I was born, it was completely normal for my parents to host Orthodox and Catholic priests who came to consecrate the houses of our neighbours of the Orthodox and Catholic faith. By the way, the father would ask the priests to scent the house of us Montenegrin Muslims with holy water, especially to let those gentle drops of holy water fall on us children and protect us from all evil; if there were prejudices, they were magical. On the other hand, always, and especially on the days of Ramadan and Eid, the most beautiful baklava, kalburabasma, tuffahs, pies, flatbreads and other various types of delicious food prepared by our mother, our aunts, uncles, and daughters-in-law are shared at the common table with our neighbours, godfathers, relatives of other religions and nations.

What a magnificent experience it was for me and remains in my memories the religious custom of communion, baptism, and confirmation of children of the Orthodox and Catholic religion. That snowy, angelic whiteness of their children's outfits and dresses specially made for those occasions, in which they went to churches and cathedrals, still feeds me with some timeless love, deep respect and joy that I was a part of such a life.

I have never suspected, nor did I think even in my darkest thoughts that the time would come when for some human beings, religious and national affiliation would be a determinant and a reason for atrocities, the outcome of which were unfathomable rivers of human blood, tears, lifelong suffering and indomitable for loved ones, over many extinguished and hearths crushed by inhumanity. In the indescribably painful, traumatic, and devastating stormy war hurricanes, the first and biggest targets were members of different ethnic groups and all those for whom ethnic diversity was not a determinant for denial, torture, and killing. A time of terrifying evil in which ethnicity becomes crucial for many and many times decisive for their survival and mere physical survival with the uncertainty of waiting for tomorrow.

There are not enough words and their essence would not be able to express my regret because the 90s happened in the area ex YU, which left deep traces on every individual, family, society as a whole.

Bloody flames of evil, hatred, violence, persecution, ethnic cleansing, killing of different people, spread madly throughout our former homeland

ex YU and Montenegro itself. Retrograde ideologies and consciousness that glorifies the concepts of *blood and soil*, which places war criminals and their like-minded people on the pedestal of humanity and heroism, experienced their renaissance on a horrifying scale and with unfathomable tragic consequences.

After all the known and unknown, devastating, tragic and bloody pyrrhic deaths and destruction, after all the killed people, cities and countries, after the cruelly bloody epic of inhumanity, inhumanity and erasing the traces of all the differences of their people, but not mine, it seemed that it is difficult and slow to return life to the old and well-known ways of being. At the same time, the hope was alive that now as individuals and society we are smarter, wiser, that we have learned a lesson and a message from the fratricidal wars and violence from the area ex YU and that diversity should never again place anyone in the second row of less valuable people and people; that no one should be targeted because of name, origin and culture. Time and events will show that we have learned almost nothing from the tragic recent past and that it is repeating itself to a large extent.

Montenegrin society is once again in the vortex of ethnic determinants, prejudices and stereotypes towards differences, religious, national, racial and everything else. In this whirlwind of hatred, intolerance and non-acceptance of ethnic diversity that has been happening to us in recent years, the fact is that many people still have a bad past, some unhealed personal or family wound and a desire for revenge to repay a debt. None of these deep divisions that we live in today arose suddenly, they smouldered imperceptibly for a long time and hid their silent and unobtrusive presence in the individual, family, society, waiting for an opportune moment to show the dark side of human nature again.

In the days and periods that we are living now, which exude intolerance towards religious and national diversity, there has been a full visibility and unwillingness of the system and the entire society to face ethnic divisions in all spheres of life and work of the citizens of Montenegro. Every society to a lesser or greater extent, and the traditional, conservative and patriarchal Montenegrin society to a large extent, in general, very easily condemns and even rejects the ideas of anyone who expresses himself contrary to what the majority expects and considers only acceptable.

The feeling of mistrust and fear of *theirs* because *ours* are better slowly but persistently spread through Montenegrin society like a cancer for which preventive therapy is the cure to stop its destruction of the organism. And everything else carries the fear of recurrence in the near or distant future. And if, as part of the Balkan peoples, we cultivate a culture of hiding our

fears and uncertainty in anticipation of a truly better and fairer society, we have reached a point where it is impossible to hide that we are often afraid of each other when we hear someone's name or surname. Many times that spoken name means to the other party an ethnic designation that is desirable, acceptable or less valuable and unacceptable for him. Montenegro in the 21st Century, a thousand-year-old country at the crossroads between good and evil, between accepting otherness and diversity and ethnic tolerance or rejecting and denying the same with maddened and awakened retrograde ideologies.

Ethnic diversity is an invaluable asset and must not become a problem that will destroy those who propagate it as well as those for whom it is intended as second-class citizens. If, as a society as a whole, we manage to direct our consciousness towards understanding and accepting that ethnic diversity is an invaluable resource that needs to be carefully nurtured and developed, then there is a chance to get out of this living mire. Ethnic diversity must not be abused, nor taken as a determinant for divisions, hatred or political exaggeration, the only benefit of which is the political elites, who build their political existence precisely on the divisions and disagreements of the various and different according to any basis.

When each of us individually realizes that the wealth of diversity lies in ourselves, in our beings, actions and our views on life, and not in empty, faded and already worn words that disappear into the ether and leave no trace. There should be no room in anyone's consciousness and understanding of diversity for a space that will feed stereotypes, but with the strength and will of one's own consciousness, they should be rejected and buried forever.

Democratic societies and states make visible distances from everything that divides and alienates people, and find new inclusive ways not to separate and not create an atmosphere of fear, intolerance and lynching from others and different, not putting anyone's ethnic rights above individual rights and freedoms. Interculturality and the strengthening of ethnic coexistence are particularly important components in difficult times, in which Montenegro is. Our mutual diversity carries the potential for upgrading our own knowledge and views; it can and should be of general and public benefit for the recovery of the stumbling and deeply divided Montenegrin society.

IDENTITY AND IDENTIFICATION

Author: Stefan Dukić

The census, elections, debates in the media, academic discussions, many religious processions, celebrations, all of that, in one way or another, is often marked by ethnic determinants. Moreover, when an individual expresses a particular position, very rarely is the opposing opinion presented without the embellishment that such an opinion can only come from this or that ethnic side. Writing or saying this is not something new. Nor is it new to write that most of the conflicts in Montenegro are led from those ethnic trenches, which are most often started by politicians with insufficient knowledge, columnists with insufficient talent, and religious leaders with insufficient faith. All this is not new, so the question arises – can we look at the existence of ethnic distance from a different angle, is there a personal component that leads each of us to such definitions and conflicts unrelated to the group we belong to, unrelated to extremist leaders?

The question that we ask others and that is asked to us is who are you? Some of us also ask ourselves regularly in the formulation of who am I? We have shaped our entire lives, complete interests, all aspirations and intentions around the answer to that question. Despite the fact that we often ask it and think about it, the answer keeps eluding us. The nature of man as a temporal being, as correctly defined by Heidegger, is that he is always in transit, always flowing, always simply being. With that alone it is impossible to complete it, because already tomorrow we will be someone else, already tonight what we were this morning will be overcome. Although in some sense it can be said that we only know ourselves, living life in our own head, it is very difficult, if not impossible, to define our own identity. We can reach for definitions written to explain the entire human race, so that we can say that we are a mental living being (Aristotle) or identify ourselves simply as an opinion (Descartes), but that will not differentiate us from any other human being, and the essence of the definition is precisely in tome – to find *diferentia specifica* – a special difference.

It is possible that the purpose of the Buddhist concept of nirvana is precisely that - due to the impossibility of man ever defining himself due to constant movement, constant temporality, the only meaningful thing left for us in life is to renounce everything that defines us, everything that we strive for. It remains for us to simply surrender to the liberation of the soul by attaining bliss. On the other hand, we live in the opposite way, constantly searching and giving ourselves different identities. In the impossibility of defining ourselves due to our constant changes, we find a way to define ourselves through collectives. Our first collective is always our street, after that our kindergarten, our school, the club we support, and somehow along the way the broader collectives also come: nation, religion, and for some even skin colour. The need to belong is not malicious or sick; it's just a way to give ourselves an answer to that question we keep asking. Unfortunately, not only do we not know who we are, but at the same time we often feel that nothing belongs to us, and that consequently we do not belong to anything either. With this first feeling of ignorance, we would somehow fight, but not belonging destroys us as beings - we feel that we have no purpose on this planet, we are nobody's, so then nothing is ours and in the end, we are not even our own. Our every act on this planet will probably be forgotten and our existence will be just another unnecessary coincidence. It's hard for all of us to live like that.

This realization is necessary for us to understand the basic things because of which there are any distances between groups. We must know that the identification process that leads us to enrol in collective identities is a need by which we solve the existential fear, the existential restlessness that exists in all of us. The fear of not belonging to anything, the worry caused by not answering the question of who I am, the escape from the feeling of failure leads us to identify with the collective, to appropriating the values of those communities, leads us to transform ourselves into the qualities that the community brings with it.

That word, identifying, is interesting, as is the way we interpret it. Answering to ourselves the question of who I am, over time we come to the point that the question we actually ask is as soon as I identify myself, and the way in which we asked it is very important. Who am I is a question that presupposes the completion of the action, it is not about duration and we can always ask it in the style of who I am now, not who I will be tonight, tomorrow, in the future or for the rest of my life. On the other hand, the question of what we identify with is a question of duration, because we never say what I identified with, but what I identify with now, and now, and in the next moment and in five minutes and in an hour. Identification continues and never ends, and because of that it overwhelms us more and more.

By turning the question of who I am into a question of how I identify, we have solved the problem of temporality, because identification continues par-

allel to our being, and that is why it is easier for us to ask it and to answer it. But in that easier crouch and trap that we unconsciously fall into more and more, as if it were quicksand or some ingenious and sinister torture device. Our identification is always accompanied by a conscious decision. No matter how much we deny our own responsibility by saying that it is natural to be such and such a nation, but also such and such a club or such and such a musical direction, there was always a moment of decision, a moment of choice. Maybe that choice was imputed to us by the environment, society, parents, but we still made it in the end. We are the ones who chose to be Icelanders, magpies and punks, and our identification does not end there.

Feeling comfortable in our new identity, realizing that the impossibility of answering that fateful question no longer hurts and blisters us so much, we continue to persevere through it. And therein lies the key flaw. The temporality of identifying and our understanding that this verb is always transactional, that it is always in some giving, makes identifying never a finished action. On the contrary, we continue to identify ourselves by taking more and more from the identification we have chosen, modelling our own identity, our own identity, to match the collective as much as possible, to become more identical to the definition of the collective with which we have identified. While our first motive was the need to somehow answer the question of knowing ourselves, to centre ourselves in a chaotic universe, by continuing it we are doing ourselves a disservice, losing more and more of what is our personality in favour of what are the definitions of the community to which we have pledged ourselves. Instead of enriching the group we have chosen to belong to with our own identity, we diminish that identity by making a substitution.

What follows leads to ethnic distances. By identifying ourselves as something, we see the existence of someone else, we see the existence of a difference, we see that someone else did not choose our values but chose some other identifications for themselves. Maybe he didn't identify with anything. As we increasingly transform ourselves into a collective identity, we often come to the point that the existence of others offends us in some way, that other people's identities bother us because, among other things, they show us that we have forgotten ourselves. The fear of realizing that our identity is imposed by the collective hides the knowledge that this conscious decision of ours was not written in stone, but was the result of some coincidences, some choices that could have been different. We went to the collective to escape from the randomness of life. When we find coincidence again, we awaken the same fears. The existence of the other always brings with it a questioning, and it threatens to return us to that moment of existential fear and trembling from the impossibility of answering the question of who I am.

Ursula Le Guin begins the poem "Leaves" with the verse Years do odd things

to identity. What does it mean to say I am that child in the photograph at Kishamish in 1935? ...The great American writer thereby expresses that fear from which we cannot escape, that identity is always in motion, always in change, that we are never what we were, even when we remember the moment when we were exactly that. In the continuation of the poem, he says that I might as well have been the shadow of a leaf of an acacia tree, fallen seventy years ago... a reflection of shade and sun as the wind blows the leaves. By choosing to identify ourselves, to become part of a community, we allow ourselves to be dictated by these communities to more and more of the ingredients of our identity. That's why we gave them the power to force us to despise anyone who doesn't belong to our identity, to say ugly things to them, to assign this or that identity to them ourselves, because the existence of the other forces us back into that existential fear, forces us into the restlessness from which we came. barely pulled themselves out. So how do we overcome it? The solution is simple, but the implementation is difficult – to remind ourselves and everyone else, at every moment, that identifying with the collective is an action that we ourselves agreed to in order to calm down, but which should be done by enriching the collective with our identity and changing it, instead of constantly changing and losing ourselves as a collective. We are not worth getting angry at anyone who reminds us that we are losing ourselves. We must constantly work to ensure that ethnicity is not the sole determinant of our being. To end the last paragraph as we started it, with a poem – T.S. Eliot says in *The Naming of Cats* that every cat has three names, and the third is the hidden one, which every cat knows exclusively for itself and does not tell anyone. Let's not allow ourselves to lose our hidden, third cat name, our primordial identity that only we know and into which we have let at most one person. By nurturing that foundation, that hidden and essential in us, we can make the collective not the only important thing.

LIBRARIES AS GUARDIANS OF HERITAGE AND SPACE OF RE-CONCILIATION

Author: Sanja Čavor, journalist-editor of Radio Kotor

The diversity of cultures and languages is our common heritage that should be accepted, preserved and respected, and the task of libraries is to provide access to a wide selection of titles and activities that suit all communities and needs, says the manager of the Kotor City Library and Reading Room, Marija Starčević.

Considering that libraries serve different interests and communities, they function as centres of culture, learning, but also as information centres. IFLA's Multicultural Library Manifesto specifies that libraries have a clear role in society, which is to pay attention to culturally diverse groups in the communities in which they operate. These groups include the autochthonous population, immigrant communities, people of culturally mixed origin, transnational people and expatriates, asylum seekers, refugees, people with the right of temporary residence, immigrants and national minorities, explains Starčević.

The library fund of the institution that operates within the Kotor Cultural Centre Nikola Durković currently has around 30,000 books. Of that number, there are a large number of titles that can enrich the understanding and experience of readers of different ethnic groups and thus encourage intercultural penetration and dialogue.

On this occasion, I would like to mention titles that speak of the richness of this climate, "One Hundred Jewels of Kotor" by Jovica Martinović, M.Sc., and his other publications, then there are the extremely important works of Miloš Milošević, "Maritime Merchants, Warriors and Patrons", then, "Medallions of Kotor" by Risto Kovijanić, "Romanesque churches of the city of Kotor" by Radojka Abramović, "Romanisms" in Montenegro by Vesna Lipovac Radulović, journalistic works by Tomislav Grgurević and numerous other authors and titles. Library materials are primarily in Montenegrin, Serbian and Croatian languages. The most numerous fund when it comes to foreign languages is in English, followed by Russian, and slightly less in French and German, adds Starčević. When it comes to the tradition and cultural heritage of this area, our interlocutor notes, books are read that talk about the Boka Navy – the oldest brotherhood, the activities of the Serbian Singing Society Unity, and City Music. These titles are also sought by students of our faculties for preparation of term and master theses.

Titles about the history of Kotor are also in high demand. Publications about Kotor and Boka Kotorska are also read by foreigners, who are now temporarily staying in Kotor or similar, as well as publications, especially fiction, in foreign languages, says Starčević.

The essence and goal of the work of public, town libraries, in addition to bringing information, knowledge and culture closer to all users, regardless of age, nationality, religious or political affiliation, is to respond to user requests in the world of globalization and digitization.

In the Town Library and Reading Room, we are working on creating a digital collection. What I would like to single out in particular from the past period is that the library implemented a great project Improving the knowledge and skills of librarians in the field of digitization – from images to searchability. The project was financed by the International Fund for Aid to Culture and Education of the Ministry of Foreign Affairs of the Federal Republic of Germany, the Goethe Institute in Belgrade and other organizations that operate in the field of foreign cultural and educational policy. The project included the technical equipping of the library with state-of-the-art equipment and the training of library staff for independent work in the field of digitization, said Starčević.

The training for librarians, she continues, was held by an expert from the University Library, Svetozar Marković from Belgrade, Aleksandra Trtovac, Ph.D., and Adam Sofronijević, Ph.D., assistant professor.

As part of the project, a Multimedia in Libraries workshop was held, designed, and led by librarian consultant Mirjana Nešić for librarians of Montenegrin coastal cities and Kotor's cultural institutions. Therefore, our librarians, future active mediators between the offered media and users, undergo continuous education and professional development, Starčević points out.

The multicultural environment, real and virtual, which significantly shapes the opinion and attitudes of the users, as he states, is an asset, but it is also a certain obstacle that requires special efforts from the library and its employees in order to respond to the needs of its users and achieve the library's mission. Not only confronting the opinion of the users, *but considering their needs for information and content is key to the constitution and realization of the professional activities of the library of our time.*

She emphasizes that the Town Library in Subotica, in this sense, represents an example of positive practice.

In an environment where the official languages are Serbian, Croatian and Hungarian, programs in the library take place alternately in all three languages and in the local language of Bunjevac. The library collection has over 350,000 items, of course in all three official languages, and librarians who speak all three languages are preferred when hiring. On the other hand, we have the example of the library of the city of Brillon, a smaller city in Germany. At the Goethe Institute workshop I attended, I learned that in central Germany, whose main activity is the wood industry, and the labour force is immigrants from Turkey who mostly do not speak German; the library in such an environment organizes all forms of work in order to be at the service of that part of the population. They organize learning German, various contents in the Turkish language, especially for children of immigrants. They leave books for borrowing in public spaces, waiting rooms, stations in order to integrate immigrants into the community. So, here we are talking about two different examples that illustrate exactly two interpretations of the concept of multiculturalism – static relations between cultures that retain their privacy and fluid interpenetration of culture/cultures, explains Starčević.

Precisely this understanding of multiculturalism is something that she also associates with Boka and Kotor.

When we talk about a UNESCO town that is a multi-ethnic and multi-confessional environment, recognized for spreading peace and not highlighting differences, which has long since shown and confirmed its willingness to accept and appreciate the multitude of differences in one small place, then in that context we observe and organize activities and program policy of the Town Library and Reading Room in Kotor. In a way, it is certainly also a legacy of previous paradigms and their achievements in these areas, from the idea of pan-Slavism, the Illyrian movement, through Yugoslavia, which was a common state of all of us, somewhere equal, and it is also partly a matter of mentality shaped by the benefits of this beautiful nature and mild climate, says Starčević.

She notes that it is important and necessary not to create problems for yourself and others because of important and unimportant, surmountable or, on the other hand, insurmountable differences.

Acceptance is actually a virtue that is not exhausted by respecting national or religious differences, but by respecting and accepting the incalculable, almost endless differences between each individual person, because each individual, as we all know, or should know, is a separate culture, and sometimes a separate and unfathomable world, says Starčević.

In addition to the basic challenges in the work of the Town Library and Reading Room in Kotor, such as the chronic lack of financial resources for a more complete acquisition of new titles and replenishment of library materials, extremely inadequate space without a ground floor, there is an additional consumption of culture in general, and therefore of the written word. That is why library employees are primarily tasked with communicating and communicating culture with its end users.

When it comes to innovative practices that multicultural libraries use to encourage the exchange of ideas and experiences between different communities, Starčević points out that in the previous year they had several activities adapted to the youngest age on the topic of getting to know your town and country (cultural heritage) as well as other countries and culture.

I will remind you that at one time, under the auspices of the library, a Chinese language course for children and young people was conducted by the sinologist Jelena Stjepčević PhD. In this context, we have great cooperation with local schools, organizations, and government institutions in order to promote intercultural communication, support linguistic diversity and promote language learning, concluded Starčević.

Respect for the diversity of cultures, tolerance, dialogue, and above all understanding, is the best guarantee of freedom and security for all. Therefore, libraries of all forms, of all kinds, should reflect the diversity of cultures and languages at all levels: international, national and, of course, local. To support and improve them with their actions, with the clear goal of achieving dialogue between cultures and active civil rights. Let us not forget, libraries are a meeting place for everyone... Even when there is no contact between the users, a sense of solidarity is expressed, since we share the same space, the same materials and look forward to the same titles.

CEDEM
CENTAR ZA DEMOKRATIJU I LJUDSKA PRAVA

**Hanns
Seidel
Stiftung**

ETNIKE PËRKATËSIA

SI PËRCAKTOR NË
SHOQËRIA E MALIT TË ZI

Prill, 2024.

Parathënie/Hyrje

Të gjitha veprimtaritë e projektit të Hanns-Seidel-Foundation (HSF), që kryhen në bashkëpunim me organizatat tona partnere në nivel vendor, përqendrohen në një qasje dhe synim kryesor: në shërbim të paqes, stabilitetit dhe zhvillimit. Parakusht i domosdoshëm është krijimi dhe ruajtja e kushteve pozitive të jetesës, që kanë si qëllim reduktimin e emigracionit, sidomos të popullatës së re nga Ballkani Perëndimor, dhe, në këtë mënyrë, parandalimin e “ikjes së trurit”, që është e dukshme. Përkushtimi ndaj tolerancës së dyanshme dhe respektimi i të drejtave të pakicave është domosdoshmëri.

Së bashku me partnerin tonë në Podgoricë, CEDEM-in, zyra e HSF-it në Beograd, e cila është përgjegjëse për projektet në Mal të Zi dhe Serbi, bëri një kërkim të përbashkët dhe zhvilloi një projekt studimor për matjen e distancës etnike në shoqërinë malazeze. Projektit kishte si qëllim të kontribuojë që të përmirësohet mirëkuptimi i dyanshëm dhe në këtë mënyrë të mbështesë zvogëlimin e mëtejshëm të distancës etnike dhe përmirësimin e kohezionit shoqëror. Pajtimi dhe toleranca janë pika fokusi që vlerësohen lart në shoqëritë demokratike të mbështetura në vlera. Prandaj, synimet e tilla teorike duhet të mbështeten nga veprimtaritë praktike. Në këtë kuptim, këshillimet e qarta dhe praktike për përmirësimin e mëtejshëm të situatës së tanishme paraqesin fazën përfundimtare të këtij projekti, respektivisht studimi të CEDEM-it. Andaj, ky buletin është një kontribut gjithëpërfshirës në përpjekjet reformuese të Malit të Zi në fushat kyçe socio-politike, me synimin për të arritur anëtarësimin në Bashkimin Evropian. Synimi i HSF-i është të vazhdojë të ndjekë Malin e Zi në rrugën e tij drejt integritimit evropian.

Dr. Klaus Fiesinger

Përfaqësues rajonal i HSF-i dhe drejtor për Evropën Juglindore
Drejtuës i projekteve në Serbi, Mal të Zi, Shqipëri, Bullgari dhe Kroaci

Të nderuar lexues dhe lexuese,

Në fillim të botimit që gjendet para jush, të cilin me kënaqësi ju prezantojmë, dëshirojmë të theksojmë se, që nga themelimi i tij, CEDEM-i i ka kështuuar vëmendje të veçantë promovimit dhe mbrojtjes së të drejtave të popujve pakicë dhe të komuniteteve të tjera të pakicave nacionale, të cilat janë të garantuara me Kushtetutë dhe me akte të shumta juridike vendore dhe ndërkombëtare. Në mënyrë që ideja demokratike e respektimit të të drejtave të njeriut të zbatohet plotësisht në jetën e të gjithë qytetarëve të Malit të Zi, organizata jonë lidhet me ata që praktikojnë të njëjtat vlera. Partneri ynë në projektin “Përkatësia etnike si përcaktuese e shoqërisë malazeze” është Fondacioni *Hanns Seidel* (HSF), Zyra përfaqësuese për Serbi dhe Mal të Zi, me të cilin kemi bashkëpunim afatgjatë.

CEDEM-i monitoron dhe analizon vazhdimisht tendencat vitale, shoqërore dhe politike, në Mal të Zi, duke krijuar kështu një kornizë kritike për të shqyrtuar dhe inkurajuar reforma në fushat kyçe, që janë me rëndësi të veçantë në kontekstin e anëtarësimit të Malit të Zi në Bashkimin Evropian.

Ideja themelore e këtij projekti është që, duke matur shkallën e distancës etnike në shoqërinë malazeze, të kontribuojmë në të kuptuarit më të mirë të shkaqeve dhe pasojave të tendencave socio-politike, me qëllim për të zvogëluar distancën dhe për të krijuar një kohezion më të madh shoqëror. Përveç kësaj, me këtë buletin duam të japim një kontribut në nxitjen e multikulturalizmit, të motivojmë aktorët socialë që të veprojnë në fushën e përfshirjes, respektit dhe tolerancës.

Duam të falënderojmë Fondacionin *Hanns Seidel* për mbështetjen e plotë në këtë projekt, si dhe bashkëpunëtorët tanë, kontributi i të cilëve mundësojë krijimin e teksteve që problematizojnë ndarjet dhe vlerësojnë pajtimin dhe tolerancën. Besojmë se ky botim do të jetë një burim informacioni, frymëzimi dhe inkurajimi për përpjekje të mëtejshme në ndërtimin e një shoqërie të hapur, gjithëpërfshirëse, e cila vlerëson dhe feston sinqerisht shumëllojshmërinë e saj.

Me respekt,

Millena Beshiq

Drejtoreshë

Qendra për Demokraci dhe të Drejtat e Njeriut (CEDEM)

TIVARI DHE ULQINI - SHEMBUJ TË NDËRKULTURALIZMIT TË GJALLË NË MAL TË ZI

Autor: Mustafa Canka

Komunikimi i njerëzve të ndryshëm është privilegj, ndërsa komunikimi i njerëzve të ndryshëm, por të barabartë, është mundësia më e mirë për njohjen e megalopoleve mendore dhe zbulimin gjithnjë emocionues e së resë – si brendapërbrenda ashtu edhe jashtë nesh.

Çdo kulturë ekziston pikësëpari si ndërkulturë, sepse ajo, nga natyra e saj, bashkon dhe nuk ndan njerëz e popuj. Nëpërmjet dialogut, tolerancës e shkëmbimit, komunikimi ndërkulturor është në gjendje të krijojë hapësirë të re e cilësore, ku çdo grup e individ etnik, fetar, gjuhësor a cilido qoftë do të ruajë autonominë e tij dhe, në ndërveprim të barabartë, do të shkëmbejë me njëri-tjetrin e me kulturat e traditat tjera kulturore të gjitha begatitë e tjera dhe bashkërisht do të marrin pjesë në krijimin e vlerave të reja.

Falë ekzistencës mijëravjeçare, tolerancës e lidhshmërisë së brendshme, në jugun skajor të Malit të Zi, në Tivar e Ulqin, shijoheshin frytet e të gjitha kulturave, qytetërimeve dhe feve që erdhën në trevat tona, duke marrë të dobishmen dhe të bukurën nga secila. Në të njëjtën kohë, grupet e ndryshme plotësonin njëri-tjetrin duke mbuluar të metat e njërit me virtytet e tjetrit. Bashkëpunimi botor i zhvilluar në atë mjedis tolerant rezultoi me gërshetimin e kulturave, bashkimin dhe zgjerimin e tyre, ose më saktë, lidhjen e tyre frytdhënëse.

Formula e bashkëjetesës

Njohja me njëri-tjetrin, trajtimi i tjetrit dhe të ndryshmit në mënyrën më të bukur, sjellja me paqe e modesti është obligim njerëzor, ashtu siç është detyrë e shenjtë të respektohet dinjiteti, jeta dhe prona e çdokujt, dhe të bëhen vepra të mira.

Prandaj, vetëm ata që frymëzohen dhe udhëhiqen nga këto parime në jetën e tyre të përditshme, që janë të rrënjësura në kulturën e tyre, s'kanë frikë nga shumëllojshmëria dhe mbajnë qëndrim pozitiv ndaj shkëmbimeve kulturore e të tjera. Në një atmosferë të tillë - të respektit e kujdesit të ndërsjellë, të përgjegjësisë e bashkëpunimit të ndërsjellë, komunitete e kultura të ndryshme mund të jetojnë së bashku, duke u gërshetuar dhe duke begatuar njëra-tjetrën.

Trashëgimia kulturore që lëshon rrënjë në qytete, është më e përhershme

se sundimet politike: ata që humbasin shpirtin e qyteteve të tyre s'mund të mbijetojnë për një kohë të gjatë, edhe nëse vazhdojnë të sundojnë politikisht; ata që i japin frymëzim qyteteve do të jenë përgjithmonë të pranishëm në atë vend, edhe nëse humbasin pushtetin politik.

Hulumtimet tregojnë se në secilin lloj kulturor ka më pak se një të pestën e elementeve origjinale (autonome) të kulturës mëmë, dhe se pjesa tjetër, nëpërmjet akulturimit, kanë ardhur nga kulturat e tjera. Për këtë arsye në kulturat e këtyre popujve mund të identifikohen shumë elementë të përbashkët kulturorë, të cilët sigurojnë komunikim të ndërsjellë kulturor dhe tolerancën e shumëllojshmërisë kulturore për mijëra vjet.

Komunitetet kombëtare, fetare dhe gjuhësore në këtë trevë kanë kultivuar sistemet e tyre të vlerave, por edhe kanë ndikuar në njëra-tjetrën. Nëse ky ndikim s'do të ishte i ndërsjellë, s'mund të flasim për ndërkulturalizëm, por për multikulturalizëm, për ekzistencë paralele të disa kulturave. Pra, multikulturalizmi thekson dallimet, kurse ndërkulturalizmi vë në pah sistemin e lidhjeve ndërmjet njerëzve me tradita dhe/ose sisteme vlerash të ndryshme kulturore.

Përvojë e shumëllojshmërisë dhe e simbiozës

Krahina e qyteteve Ulqin dhe Tivar është një mikrokozmos i llojit të vet, me një përvojë mijëvjeçare të shumëllojshmërive shoqërore, etnike, fetare dhe gjuhësore. Edhe sot e kësaj dite, ajo është një komunitet pluralist ku bashkeekzistojnë popujt (malazezët/et, shqiptarët/et, serbët/et, boshnjakët/et, myslimanët/et, romët/et, kroatët/et), fliten shumë gjuhë dhe përfshihen gjithë fetë monoteiste.

Të jetosh në një hapësirë si kjo do të thotë të ndjesh lëvizjen që ecën përkrah me historinë. Mbijetesa dhe zhvillimi janë të mundur vetëm falë lëvizshmërisë, vitalitetit, dinamizmit dhe së hapurës së traditës si e tillë.

Edhe pse shoqëritë kufitare janë më shumë të prira për konflikte, këtu është treguar se edhe atëherë kur luftërat shpërthejnë përreth, ky është rajon ndërveprimi dhe shkëmbimi. Tradita ndërkulturore, kontaktet e përditshme, vëllazëritë, kumbaritë, miqësitë dhe njohjet ishin më të forta se valët e urrejtjes dhe të gjaknxehtësisë. Madje edhe atëherë kur kjo s'i pëlqente autoriteteve të ndryshme civile ose manipuluesve me ndjenjat fetare e etnike.

Natyrisht, gjatë historisë ka pasur rivalitet fetar e etnik, asimilim, luftë për ndikim dhe shpirtra njerëzish. Mirëpo, edhe ata që ndryshuan identitetin e tyre, as s'e braktisën, as s'e harruan plotësisht trashëgiminë e identiteteve

të tyre të mëparshme. *Nëse kemi ndryshuar fenë, s'kemi ndryshuar gjakun. Zoti është një, thjesht i lutemi atij në mënyra të ndryshme*, thoshin mër-kotësisht shpirtlartë.

Identiteti është, mbi të gjitha, një lidhje shoqërore ndërmjet individit dhe kolektivit, gjegjësisht komunitetit. Në atë komunitet janë vëllezërit, motrat, komshinjtë, farefisi, miqtë, fshati fqinj. Prandaj identiteti këtu ishte zakon-isht shumështrësor dhe për këtë arsye njerëzit s'ishin kurrë fanatikë fetarë.

Si të tillë, ata ishin shumë më të lidhur me tokën dhe hapësirën sesa me kombin ose fenë. Historikisht, ulqinakët/et dhe tivarësit/et ishin më shumë krenarë për identitetin e tyre urban sesa për identitetin e tyre etnik, prandaj me pasion i kanë mbrojtur të drejtat e tyre komunale në të kaluarën.

Etika e bashkëpërgjegjësive dhe etika e bashkëjetesës së kulturave dhe feve të ndryshme, së bashku me kujtesën kolektive, ishin dhe janë forca jetike e këtyre komuniteteve dhe qyteteve. Kjo nënkupton të pranojmë të gjithë identitetet tona pa i konsideruar si përjashtues ndaj njëri-tjetrit, duke pasur parasysh gjithmonë se demokracia dhe liria (liria, siç vuri në dukje *De Tocqueville*, është gjendja natyrore e shoqërive të vogla) nënkuptojnë tolerancën.

Mbi këto themele, qytetet kanë mbijetuar, janë rritur dhe zhvilluar përg-jatë shekujve, pavarësisht se kush ishin dhe nga kanë ardhur, çfarë feje, race a ngjyre lëkure ishin dhe çfarë statusi shoqëror kishin banorët e tyre.

Pra, të gjithëve u jepen të drejtat e tyre. Tjetri dhe i ndryshmi nuk vihen në dyshim, nuk përjashtohen dallimet, sepse ata janë begati.

Sistemi i ekuilibrit dinamik

Në këtë kopsht të bukur ka mjaftueshëm vend për çdo trëndafil (fe, komb, gjuhë, kulturë, qytetërim). Ata kanë përmbajtjet, aromat dhe konturimet e tyre për shekuj me radhë dhe japin fryte të bukura. Ky pluralitet, së bashku me të hapurën ndaj risisë dhe përparimit, është baza e ekzistencës mi-jëvjeçare të këtyre qyteteve. Shpirti dhe praktika e ndërkulturalizmit janë themelet e ekzistencës së Tivarit e Ulqinit. Njeriu mund ta njohë vërtet veten dhe të jetë i arrirë vetëm atëherë kur has njerëz të tjerë dhe botëk-uptime të ndryshme.

Ky ishte, është dhe do të jetë imperativi i shpirtit të kësaj treve të bukur. Dhe po bëhet sfidë e botës ku jetojmë. Kjo botë e jona, kjo epokë e re, kërkon zgjidhje lokale për sfidat globale. *Qytete përparimtare të së ar-dhmes do të jenë ata që janë ndërkulturore. Ata do të jenë në gjendje të administrojnë shumëllojshmërinë kulturore dhe të eksplorojnë potencialin*

*e saj, të nxisin kreativitetin dhe inovacionin dhe në këtë mënyrë të arrijnë përparimin ekonomik, kohezionin e komunitetit dhe cilësinë më të mirë të jetesës, shkruhet në Librin e Bardhë mbi Dialogun Ndërkulturor *Jetomjë së bashku si të barabartë në dinjitet*, të Këshillit të Evropës.*

Kjo është arsyeja pse konceptet ndërkulturore duhet të përfshihen në kurikulat shkollore që nga fëmijëria e hershme dhe fillimi i arsimit formal, në mënyrë që fëmijët, më vonë të rinjtë, të kenë njohuri të vërteta dhe përvoja të pasura me kulturat e tjera. Kjo është mënyra për të parandaluar intolerancën dhe për pranimin e kulturave të tjera e të pjesëtarëve të tyre, si dhe është një nga shtyllat e ruajtjes së themeleve të traditës sonë dhe të mbijetesës sonë në këtë trevë. Fati dhe e ardhmja e kulturës, gjegjësisht kulturave tona, do të varet pikësepari nga gërshetimi, bashkëpunimin dhe plotësimi i tyre. Shkurt, nga ndërkultura.

Për mentalitetin dhe ndjeshmërinë specifike të popullit tonë, akademiku çek, Frantishek Shishtek, shkroi si më poshtë: *Megjithëse s'më pëlqen determinizmi i thjeshtë gjeografik, më duket se të gjithë ata karakterizohen nga njëfarë ngrohtësie bregdetare jugore, të hapurit e zemrës dhe mendjes, e cila më kujtoi ambientin natyror të atdheut të tyre mesdhetar.*

Nëse lidhjes hapësinore i shtohet qëndrueshmëria e kohës, të gjitha këto së bashku e bëjnë këtë qytetërim dhe kulturë një sistem të hapur që mban ekuilibër të qëndrueshëm, por dinamik. Prandaj Ulqini dhe Tivari s'janë vetëm fakte arkivore, por edhe në fillim të mijëvjeçarit të tretë ata janë organizma të gjallë, banorët e të cilëve janë në bashkëveprim të përhershëm.

Kjo përzjerje shekullore e kombeve dhe racave, ku secili jep diçka, krijoj qytetarin dhe qytetaren, tivarasin/en dhe ulqinakun/en. Ato do të mbeten të tillë nëse do të arrijnë të ruajnë bërthamën solide të ndërkulturalizmit, të ngjashëm me ata gurë në majën e Rumisë, që mbijetojnë edhe sot e kësaj dite dhe dëshmojnë për proceset dhe ndryshimet historike për të cilat po flasim këtu.

Kapitali më i madh shoqëror

Kultura dhe qytetërimi janë hapësirë dhe vazhdimësi. Gjatë historisë, këto qytete janë shilarur nga Lindja në Perëndim dhe nga Perëndimi në Lindje. Ky manovrim andej-këtej mes superfuqive ishte i mbushur me rreziqe të mëdha dhe në një gjendje ndryshimi të vazhdueshëm. Këto vende pulsonin si Mesdheu, por me jehonë. Gjithçka këtu ndodhë pak më vonë, por kurrë jashtë koordinatave të Mesdheut dhe të brendësisë së afërt të tij.

Ky ka qenë gjithmonë ideali i Ulqinit dhe Tivarit: pajis anijen tënde, hip në të kë t'duash, lundro ku t'duash dhe paç detin e qetë! Dhe jepi secilit të drejtën e tij!

Mostërheqja e vëmendjes, mimikria etnike e fetare dhe shfaqja e besnikërisë ndaj shtetit ishin gjithashtu mënyrë për të siguruar një ekzistencë pak a shumë normale në kohë pasigurie, por edhe shpresë se gjithçka do të kalojë dhe se ata do të mbeten të lirë, do të ruajnë ekzistencën e tyre dhe këndvështrimin e tyre për botën, të pasqyruar në ideologjinë integruese komunitare.

Ulqini dhe Tivari u hapën ndaj lidhjeve tregtare e detare dhe ndikimeve kulturore, si të Mesdheut ashtu edhe të Ballkanit. Ato ndoqën lëvizjet qytetëruese dhe formulën kyçe për bashkëjetesën e këtyre trevave: që shoqëritë duhet të bazohen në drejtësi dhe që s'duhet t'jenë ksenofobike. Këtu kishte gjithmonë njerëz me ngjyrë tjetër të lëkurës, por ata ishin pjesë e këtyre qyteteve, të integruar në jetën shoqërore dhe kulturore. Thjesht, popullsia u mësua me raca, gjuhë dhe besime të ndryshme. Kjo është trashëgimi e perandorive të mëdha, pjesë e të cilave ishin, por pikësëpari e traditës së tyre.

Besimi ekziston vetëm si dashuri, si diçka që u jepet dhe u dhurohet të tjerëve. Në të kundërt, ai do të ishte abstrakt dhe, si i tillë, krejtësisht i padobishëm. Besimi ka kuptim vetëm atëherë kur e jeton në jetën tënde, por edhe në jetën e njerëzve të tjerë.

Nga ky përkufizim i besimit buron filozofia e ndërkulturalizmit, e cila merr përmasat e një doktrine, e një përvojë që s'e lejon njeriun të bëjë diçka që bie ndesh me imperativin e drejtësisë, ndershmërisë dhe dashurisë, edhe në kohët më të vështira.

Këtë e dëshmuam në fund të shekullit të 20-të, në atë epokë të artë banditësh, mashtruesish dhe frikakakësh. Atëherë u bindën gjithashtu se mjaftojnë vetëm disa njerëz që kundërshtojnë shumëllojshmërinë, për të ndotur atmosferën dhe për t'ia nxirë jetën qyteteve dhe fshatrave tona të qeta. Ne e dinim edhe atëherë se një sjellje e tillë e paarsyeshme nxitej dhe udhëhiqej kryesisht nga jashtë.

Me gjithë fuqinë dhe planet perfide, ata dështuan, sepse në këtë trevë janë të thella themelet e harmonisë së popujve. Është paradoksale, por edhe fakt i vërtetuar historik: fryma e bashkëjetesës dhe e solidaritetit ripërtërihet pikërisht në kohët më të vështira.

Prandaj, për të gjithë ne që jetojmë me këtë frymë, lajmi më i mirë i vitit të kaluar ishte hulumtimi i CEDEM-it, që tregoi se niveli i distancës etnike në Mal të Zi është zvogëluar në pesë vitet e fundit. Sigurisht, ka ende shumë vend për përmirësim, por tendencat janë shumë të mira. Ndërkulturalizmi i gjallë i Tivarit e Ulqinit ka efekt të dobishëm në mbarë vendin dhe është kapitali më i madh shoqëror i tij.

A ËSHTË SHEKULLI I 21-TË – SHEKULLI I IDENTITETIT? RASTI KOMPLEKS I MALIT TË ZI

Autor: Boban Batriqeviq

Rënia e Murit të Berlinit dhe hapja e një kapitulli *të ri* në historinë botërore ka prodhuar diskutime të shumta për kohën që kemi përpara. Në fund të shekullit XX kishte pothuajse konsensus midis intelektualëve se ai shekull mund të karakterizohet si *shekulli i ideologjive*. Gjëja për të cilën s'kishte konsensus, lidhet me parashikimet për karakterin e shekullit XXI - çfarë shekulli na pret? Në debate u kristalizuan dy pikëpamje dominuese - njëra parashikonte unipolarizimin e botës dhe fitoren e *mënyrës perëndimore* të jetesës bazuar në konceptin e demokracisë neoliberale. Nga ana tjetër, autorë si Hantingtoni besonin se shekulli XXI do të jetë shekulli *i identitetit*, i cili do të çojë deri në përplasje që ai e quajti *përplasje qytetërimesh*. Pikëpamja e tij doli të jetë shumë më e drejtë, gati-gati profetike, sepse (me shumë mendjempreshtësi) për të vërtetuar tezat e tija, ai u nis nga përvojat e luftës në Bosnjë e Hercegovinë, ku identitetet fetare dhe kombëtare ishin faktorë shumë më përcaktues sesa parimet ideologjike që karakterizojnë

shekullit XX. Që nga 11 shtatori 2001 dhe ndërhyrjet e mëvonshme amerikane në Lindjen e Mesme, bota ka treguar se identitetet kombëtare dhe fetare janë shumë më të rëndësishme për njerëzit sesa parimet ideologjike, ekonomike, programore e politike dhe se, në shumë raste, përzihen të gjitha këto kategori.

Dy luftërat aktuale që mbushin përditë përmbajtjen mediatike botërore, në Ukrainë dhe Gazë, përveç arsyeve strategjike dhe ekonomike, kanë kryesisht sfond identitar. Agresioni rus kundër Ukrainës më 24 shkurt 2022 dhe nxjerrja e *proklamatës së denazifikimit*, si dhe veprimet e institucioneve ruse para agresionit në lidhje me identitetin ukrainas, janë shembull libror i mobilizimit identitar. Aksioni i Izraelit për të shkatërruar organizatën terroriste Hamas, me sasinë e agresionit dhe vrazhdësisë, humbi bazimin primordial të përgjigjes së nevojshme ndaj terrorizmit dhe me kalimin e kohës zbuloi themelet e këqija të politikës së djathtë, anti-islamike dhe anti-palestineze të Netanjahut, duke qenë se në Gazë vdesin kryesisht civilë, bile dhjeta mijëra, të cilët nuk kanë lidhje me Hamasin. Pra, identiteti është tejet i rëndësishëm sot dhe është e sigurt që në shekullin XXI do të marrë gjithnjë e më tepër rëndësi.

Rajoni i Ballkanit Perëndimor dhe, si rrjedhim, Mali i Zi si pjesë e tij, ndodhen gjeografikisht mu në mes të dy vatrave kryesore të luftës në botë. Presidenti ukrainas Volodimir Zelenski, bazuar në të dhënat operative të sigurisë dhe analizat e shërbimit të inteligjencës në Ukrainë, paralajmëroi në fillim të vitit 2024 për mundësinë e *shpërthimit* të luftës në Ballkan. Përshkallëzimi i mundshëm i konfliktit në këtë rajon do të formonte *harkun luftarak* gjeostrategjik nga Ukraina, nëpër Ballkan, deri në Lindjen e Mesme. Duke marrë parasysh marrëdhëniet ndërmjet shteteve dhe shoqërive në Ballkanin Perëndimor, s'do të ishte e vështirë të parashikohej se shkak për fatkeqësitë e reja mund të ishte lehtësisht i një natyre identitetare etniko-fetare. Në fakt, do të ishte një përsëritje e asaj që është parë më herët, me mundësinë që të ndodhë në një vend tjetër. Parë nga ky aspekt, Mali i Zi është interesant për analizë, pasi në territorin e tij s'u bë luftë në fund të shekullit XX, megjithëse u përfshi në agresionin kundër Kroacisë në vitin 1991 dhe me pjesëmarrje të kufizuar në Bosnjë e Hercegovinë në vitin 1992.

Sot, Mali i Zi është demokraci multietnike dhe multifetare, me strukturë civile, kandidat për anëtarësim në BE me stazhin më të gjatë pas Turqisë dhe anëtar i plotfuqishëm i NATO-s. Në përshkrimet globale të Malit të Zi, mbizotërojnë dy tipare – vend me problem të madh për sa i përket krimit e korrupsionit dhe vend ku ndikimi malinj i regjimeve jodemokratike, sidomos i atij rus, është i fuqishëm dhe aktiv. Ngjarjet e trazuara politike në tridhjetë vitet e fundit kanë treguar se pozicionimi në raport me identitetin

shtetëror të Malit të Zi dhe pozicionimi në raport me identitetet nacionale e fetare të komuniteteve në Mal të Zi, e ka tejkaluar rëndësinë e taktikave politike zgjedhore dhe është bërë segment i rëndësishëm në të cilin zhvillohen proceset socio-politike në vend. Përmbysjet e mëdha dhe gurët e kufirit, si viti 1997, kur pati një ndarje pragmatike (ndoshta jo emocionale) me politikën e Slllobodan Millosheviqit, viti 2006, kur u votua pavarësia, dhe fundi i vitit 2020, kur pati një ndërrim të pushtetit të personifikuar nga Partia Demokratike e Socialistëve (PDS) dhe lideri i saj Milo Gjukanoviq, në thellësinë dhe thelbin e tyre pasqyruan qëndrimin ndaj identitetit etnik dhe fetar. Distancimi dekolonizues nga Serbia çoi në intensifikimin e procesit të emancipimit kombëtar në raport me identitetin serb dhe, nga ana tjetër, solli forcimin e vetëdijes për mosvarësinë e popujve pakicë që jetonin në Mal të Zi, të cilët, gjatë procesit të shpërbërjes së Jugosllavisë, ishin kryesisht viktima të opresionit. Emancipimi kombëtar i malazezeve dhe malazezëve kishte tipare pozitive, pasi identiteti malazez u evropianizua me kalimin e kohës (ai jugosllav dhe serb i imponuar shpesh u zëvendësua me atë evropianojugor dhe mesdhetar), prandaj sot është e vështirë të gjesh individë/e në korpusin kombëtar malazez që Malin e Zi s’e shohin si shtet civil dhe laik, të çliruar nga paragjykimet e mëparshme tradicionaliste për Tjetrin dhe Të Ndryshmin. E gjithë kjo çoi në njëfarë kohezioni midis komuniteteve që më së shumti me përqindje e mbështetën rrugën malazeze drejt pavarësisë në vitin 2006. Mirëpo, pjesëtarët e popullsisë që ishte me përqindje më të madhe kundër pavarësisë në procesin e organizimit bashkëkohorë të Malit të Zi u ndjenë të privuar, duke përjetuar emancipimin malazez si akt antiserb. Pikërisht nga kjo ndjenjë lindën politikat që sollën ndryshime epokale në vitin 2020 dhe që pikërisht tani determinojnë realitetin malazez. Koha do të tregojë se të njëjtat politika, nën petkun ekonomik, mbikombëtar dhe të gjelbër, kishin edhe një dimension të theksuar identitar, kryesisht në raport me përfaqësimin kombëtar dhe fetar. Në kuptimin simbolik, ndërrimin e PDS-it s’e sollën as flamuri i BE-s, as politikat progresive të ekonomisë, ekologjisë dhe të drejtave të njeriut, por fuzioni (shkrirja) për ndërrimin e PDS-it u krijua mbi ikonografinë e flamurit trengjyresh dhe kryqit. Shtrohet pyetja: pse është kjo e rrezikshme dhe a mund të jetë politika etniko-klerikale burim konflikti në Mal të Zi në të ardhmen e afërt?

Para se të shpjegohet pyetja e shtruar, është e rëndësishme të theksohet konteksti ballkano-perëndimor i shoqërive në shtetet që u krijuan pas shpërbërjes së Jugosllavisë - identiteti etnik dhe kombëtar janë të lidhur ngushtë me identitetin fetar dhe përzierja e tyre etniko-kombëtare në popullatë çon lehtë në zgjerimin e ndikimit nga një shtet në tjetrin. Në aspektin e shumëllojshmërisë, Mali i Zi përfaqëson Ballkanin Perëndimor në miniaturë, pasi në të jetojnë një përqindje e prekshme e të gjitha grupeve të tjera etnike nga rajoni, përveç maqedonasve/eve. Nga njëra anë, kjo e bën atë

një aktor të rëndësishëm në *konstelacionin* rajonal, kurse nga ana tjetër, krijon hapësirë për ndërhyrje të huaja në punët e brendshme të Malit të Zi.

Përvojat e Ukrainës dhe të Lindjes së Mesme, ndër të tjera, kanë treguar se ndikimi i jashtëm mund të arrihet përmes *fuqisë së fortë dhe të butë*. Instrumentalizimi kulturo-historik dhe simbolik ose përvetësimi i trashëgimive identitare luajnë rol të veçantë në këtë drejtim, sepse ato komunikojnë drejtpërdrejt me përcaktimet etnike dhe fetare brenda shoqërive. Analoge me motivimin, zbatimin e tyre mund të ketë efekte pozitive dhe destabilizuese. Në teorinë e sigurisë, rasti i Iranit zakonisht përdoret për të ilustruar ndikimin negativ, për të shpjeguar zgjerimin e jashtëm të ndikimit malinj të shiitët në rripin e të ashtuquajturës *gjysmëhëna shiite* në Irak, Siri, Liban dhe Jemen; ose përvoja ruse – ku nëpërmjet ortodoksisë, si një version zëvendësues i *ngjitesit komunist*, ushtrohet ndikim në vendet që dikur ishin pjesë e Bashkimit Sovjetik. Në kontekstin e Malit të Zi, si një shtet multietnik dhe multifetar, në aspektin e prekshmërisë nga ndikimet e regjimeve jodemokratike, Bashkimi Evropian ka pikasur një organizatë fetare. Mediet raportuan për këtë si më poshtë:

Parlamenti Evropian (PE) miratoi (...) Rezolutën për ndërhyrjen e huaj në proceset demokratike që dënon përpjekjet e Rusisë për të shfrytëzuar tensionet ndërmjet grupeve etnike në Ballkanin Perëndimor për të ndezur konfliktet dhe për të ndarë komunitetet, të cilat, siç thuhet në dokument, mund të çojnë në destabilizimin e të gjithë rajonit. PE shprehu shqetësimin për përpjekjet e Kishës Ortodokse në vende si Serbia, Mali i Zi dhe Bosnja e Hercegovina, sidomos në entitetin e saj Republika Srpska, për të promovuar Rusinë si mbrojtëse të vlerave tradicionale familjare dhe si dikë që forcon marrëdhëniet midis shtetit dhe kishës.

Për të kuptuar më mirë kontekstin malazez në aspektin e rëndësisë së identifikimit etnik dhe fetar do të na ndihmojë sjellja e momenteve empirike që e bëjnë Rezolutën e PE-s të bazuar: më 5 shtator 2021, Mali i Zi u gjend në prag të konfliktit qytetar gjatë fronësimit të njeriut të parë të bashkësisë fetare të përmendur. Krahas dimensionit politik, trazirat dhe paqëndrueshmëria që u çliruan atëherë kishin bazë të thellë etniko-fetare. Përveç kësaj, në nivelin diskursiv, krerët e së njëjtës bashkësi fetare shprehën shpesh qëndrimet se Mali i Zi është *një Ukrainë e vogël* dhe se duhet të denazizohet. Rezultatet e agjencive të njohura që merren me hulumtimin e opinionit publik tregojnë se kjo organizatë fetare është organizata më e fuqishme në vend dhe se gëzon besimin më të madh. Krahas tij, një rol të veçantë luajnë partitë politike dhe mediet, si nga ana që mbështet, si nga ana që kundërshton këtë bashkësi fetare. Kjo krijon hapësirë të veçantë për debat - pse organizatat fetare dhe partitë politike i ndërtojnë programet e tyre mbi bazën e identitetit etnik dhe çfarë reagimi pritet nga shoqëria

për këtë? Programe të tilla janë në kundërshtim me profilin social që me shumicë dëshiron të bëhet pjesë e bashkësisë evropiane ku shteti dhe institucionet fetare janë të ndara dhe ku identitetet etnike dhe identitetet shtetërore duhet të jenë gjithëpërfshirëse, jo përjashtuese.

Në përmbyllje vlen të nxirren konkluzionet - përkatësia etnike është faktor i rëndësishëm përcaktues në shoqërinë malazeze, i cili instrumentalizohet shpeshherë. Çdo shmangie e debatit për përkatësinë etnike, siç bëhet nga pushteti aktual, çon në shkatërrimin ose opresionin e grupeve etnike që nuk përshtaten me agjendën zyrtare, shpeshherë të fshehur, por me qëllime të qarta. Ndarjet etnike ekzistojnë në Mal të Zi - distanca etnike ekziston në Mal të Zi siç ekziston në Francë ose në Zvicër, mirëpo, askush s'i njeh këto vende si vatra të mundshme lufte.

I takon brezit tonë ta pranojmë këtë gjë pa pikëpamje të shtrembra idealiste për *vëllazërimin e bashkimin ose pajtimin*, siç është bërë deri tani me amortizimin demagogjik që s'dha rezultate të kënaqshme. Ajo që kemi aktualisht është një realitet i zyrtë ku multikulturalizmi, dhe mbi të gjitha multietniciteti, kuptohet si një bashkëjetesë e detyruar e grupeve etnike pa një simbol unifikues të kohezionit social. Ai simbol duhet të jetë shteti i Malit të Zi dhe strukturimi i tij civil, kushtetues. Prandaj është i nevojshëm një debat objektiv dhe i argumentuar për nevojën e forcimit të frymës së tolerancës dhe hartëzimit të vlerave të përbashkëta që do të plotësonin identitetet etnike dhe fetare; vlerat që do t'i inkurajonin njerëzit të pranonin dallimet dhe diversitetin. Duhet të flasim për vlerat mbi të cilat do të mbështeteshin komunitetet etnike, të cilat shkojnë përtej vetëdijes elitiste dhe ekskluziviste për (vetëm e vetëm) një gjuhë dhe origjinë të përbashkët. Pranimi dhe adoptimi i vlerave, mbi të cilat bazohen të drejtat dhe liritë e njeriut, angazhimi për arritjet e demokracisë dhe solidaritetit si postulate bazë të identiteteve shoqërore sigurisht që do të nivelonin dhe balanconin distancën dhe hendekun etnik. Vetëm në këtë mënyrë çdo individ do të ruante identitetin e tij/saj dhe do ta zhvillonte më tej. Nëse institucionet fetare nuk ia nisin nga reforma e tyre (askush s'flet për këtë publikisht, pasi shumë prej tyre funksionojnë në bazë të legjisllacionit mesjetar) ose shteti, shoqëria civile duhet të marrë përsipër përgjegjësinë. Aktivizimi civil duhet të inkurajohet për të ftuar në dialog dhe për të thyer barrierat dhe paragjykimet e identiteteve kundërshtuese. Kjo zvogëlon shanset që identitetet etnike dhe fetare të bëhen shkak për konflikte, e historia jonë është e mbushur me konflikte. Boll më lahuta, duam kitaral

REDUKTIMI NË NJË KOMB TË ZHVESHUR

Autor: Dr. Sllagjana Kavariq Mandiq

Duket si e kahershme koha kur *Plessner* parandjeu se humanizmi dhe universaliteti dyshoheshin gjithnjë e më shumë për ideologjizëm dhe reduktueshin në fiktivin politiko-pamfletik. Megjithatë, parë në kontekstin e kohës së sotme, jo vetëm që ideologjia ka humbur karakteristikën e saj themelore përcaktuese, por edhe gjithnjë e më tepër jetojmë në një hapësirë dhe kohë në të cilën asnjëra nga këto dy vlera nuk duket e përshtatshme, bile as për oportunitizmin politik dhe suksesin zgjedhor.

Ka ardhur, pra, koha kur këmbëngulja për veçoritë, e kjo do të thotë theksim i dallueshmërisë, u bë platformë jo vetëm për aksion partiak e politik, por edhe për vetëidentifikimin e njeriut, dhe thjesht duke injoruar karakterin universal të gjithçkaje, përfshirë edhe dallimet tona, u krijua një universalitet i ri - anulimi i përgjithshëm i universales dhe konsensusi i përgjithshëm për dallimet thelbësore ndërmjet grupeve të njerëzve që u përkasin etnoseve të ndryshme.

Pa besim të vërtetë në universalitet s'ka konsensus për rëndësinë *a priori* të njeriut si qenie, për karakteristikat e tija të përgjithshme që i tejkalojnë vlerat individuale dhe, për rrjedhim, s'ka besim në humanizëm dhe vlerën supreme të njeriut si qenie. Në këtë rast, përkatësia në një grup dhe karakteristikat identitare bëhen përmasë dhe bazë e përkufizimit të njeriut, që është degradim në krahasim me mundësitë që i jep orientimi humanist.

Një sërë karakteristikash kolektive, të mbështetura mbi erosin e dyshimtë dhe bazën historike, bëhen shkak i përçarjes shoqërore, tensionit kombëtar dhe logjikës garuese që nis nga hiperbolat historike dhe përfundon në utopitë e djathta. Herë-herë edhe në luftëra.

E zbatuar në sferën e realitetit shoqëror malazez, ajo që u tha shfaqet si sistem shumëpartiak në të cilin pluralizmi ekziston vetëm si parim, ku emrat e partive janë në kundërti me politikën që ato zbatojnë. Lehtë mund të konstatohet se përkundër orientimit deklarativ drejt njëfarë lloji universales, veprimet e partive nuk shkojnë përtej nacionales, bile edhe kur me populizëm mohojnë orientimin etnik. Megjithatë, edhe atëherë kur s'ke ndërmend të interpretosh realitetin shoqëror brenda kornizave partiake, mjafton të konsultosh faktet, statistikën dëshpëruese të distancës etnike, përqindjen e njerëzve që krenohen me kombin dhe e përkufizojnë veten përmes përkatësisë kombëtare, si dhe përqindjen e atyre që ndihen të diskriminuar kombëtarisht. Nëse e përkufizojmë krenarinë përmes përkatësisë kombëtare, atëherë aq më i madh është numri i njerëzve që konsiderojnë se martesë e përzier është cenim i dinjitetit kombëtar, gjë që gjithashtu mbështetet në statistika. Kombësia e erotizuar s'është vetëm sjellje

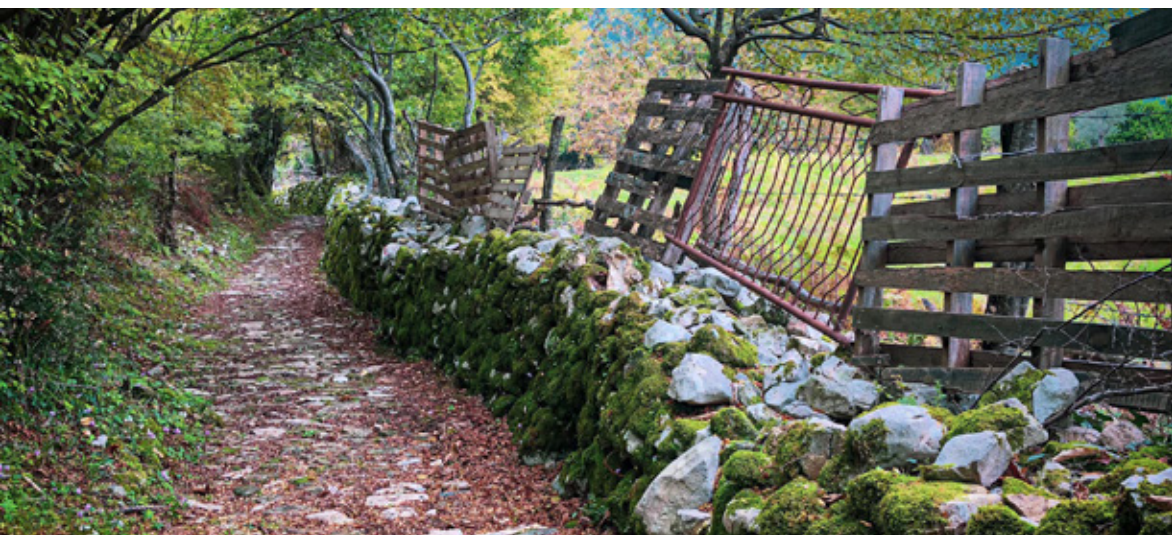
ndaj vetes, por edhe marrje nga tjetri, mungesë respekti për tjetrin, reduktimi i tij në biologji, sepse kjo është ajo që mbetet kur i zhveshen vetitë njerëzore, mbikombëtare.

Pikërisht kështu i përkufizoi *Giorgio Agambeni*, filozofi italian, kampet e përqendrimet, si hapësirë ku dikujt i hiqen të drejtat, si sistem i reduktimit të tjetrit në një jetë të zhveshur e pa asnjë vlerë (në rastin tonë, reduktim në një komb të zhveshur).

Reduktimi i politikës në biopolitikë është problem i kohës bashkëkohore, jo vetëm i shoqërisë malazeze, e cila në këtë aspekt po i afrohet gjithnjë e më shumë matricës së të menduarit të kampit të përqendrimet – ndarjeve, numërimi-ve, dyshimeve dhe paragjytimeve fetare e kombëtare.

Kjo tjetërsi ekskluzive, me të cilën gjithnjë e më tepër po ndërpriten lidhjet e tilla si përvoja e bashkëmoshatarëve, interesimet, kujtimet e paharrueshme kulturore, afritë e shijeve ose të përvojave gjinore dhe klasore, e vënë multikulturalizmin dhe pluralizmin tonë etnik përballë një sfide serioze. Kjo sfidë s'është vetëm politike, edhe pse kushtëzohet nga politika ditore, por është më shumë çështje instrumentalizimi, keqpërdorimi dhe populizmi. Ajo është një çështje numrash në të cilat ne si njerëz jemi shndërruar. Kështu etnosi pushon së qeni pasuri e dallueshmërisë dhe bëhet varfëri e keqkuptimeve multi-etnike.

Është shumë delikate pika ku të hapurit dhe harmonia multi-etnike reduktohen në devaluim. A është kjo çështje e momentit politik dhe e instrumentalizimit partiak apo një krizë e bashkëjetesës etnike e kushtëzuar nga ekonomia? Duket se në Mal të Zi kemi të bëjmë me ndikimin e të dy faktorëve, të përforcuar nga mungesa e një aksioni serioz emancipues, i cili në thelb do ta mbështeste shoqërinë në parimet universale dhe do ta bënte këtë të drejtë të sajën autonome të pandjeshme ndaj strukturave partiake, rezultateve zgjedhore dhe paqëndrueshmërisë sociale, sepse multi-etniciteti s'është çështje e çastit, por vlerë e përhershme.

E KUJT JE TI MOTËR?

Autor: Vesna Deliq

Treni kërciste me pasiguri mbi binarët e hekurudhës Beograd-Tivar dhe më largoi ngadalë nga gjithçka e imja. Atë ditë korriku të vitit 2005, braktisa zyrtarisht vendlindjen time, Valevën, prindërit, motrën, familjen dhe rreth tetëdhjetë kilometra prej aty, Beogradin tashmë të largët dhe të paarrtshëm. Qyteti im aq i dashur, xhungla ime e mrekullueshme, vendi ku janë miqtë e mi të shumtë dhe rrugët e ndërtesat ku kam krijuar kujtime të larmishme gjatë një dekade të plotë. Me një nyjë të lidhur në fyt, për të mijtën herë e bluaja në kokë vendimin që kishim marrë ne të dy. Si studentë të sapo diplomuar, vendosëm të shpërngulemi në Mal të Zi. Atë tashmë e priste puna në Podgoricë dhe shpresonim që edhe unë të futesha në Qendrën e Kulturës në Nikshiq, e si, pashë zotin, mund të jetë ndryshe? Po unë kam diplomuar etnologjinë dhe antropologjinë, mund të bëj gjithçka! Derisa peizazhet e gjelbra po ndërroheshin në dritaren e bërë pis të trenit, fantazoja dhe bëja plane se si do të ndryshojë botën me njohuritë e mia universitare të sapo marra, si do të sjellë ndryshime, do të jap ide të reja, të kontribuojë për shoqërinë e re, pjesë e cilës do të bëhem së shpejti. Nga entuziazmi i stërfryrë dhe stërmadh, siç do të tregohet më vonë, më zgjoi ajo!

Në momentin kur treni u nis nga stacioni në Bijello Pole, përballë kabinës ku ishim ulur unë dhe një zotëri i moshuar, qëndronte një damë e vërtetë, një grua që shihet rrallë, një zonjë me Z të madhe. U përkul mbi ne si perëndesha greke Themis dhe sapo bëzajtëm se ishte e lirë, zuri vendin e saj dhe vazhdoi udhëtimin me ne, pa e pandehur se me këtë akt do të ma ndryshonte jetën.

Falë trenit të *shpejtë*, kishim katër orë të plota për të llafosur dhe për t'u njohur mirë e mirë. Unë të ndaja me të euforinë, ambicien dhe naivitetin tim asnjëherë të zbehur, e ajo përvojën e saj të madhe jetësore. Doli se pata nderin të bisedojë me Lubica Vagjon, gazetaren dhe spikeren shumëvjeçare të Televizionit të Malit të Zi. Gruan me një zë aq karakteristik, sa që hala jehon në veshët e shumë shikuesve, autoren e emisioneve të para për personat me invaliditet, refugjatët dhe romët/et. Fituesen e parë të çmimit vjetor të UNICEF-it për raportim cilësor etik për fëmijët dhe të drejtat e tyre. Pra, para meje qëndronte një goxha grua që më kërkoi numrin e telefonit diku afër Podgoricës. I dhashë telefonin fiks të vjehrrit dhe vjehrrës (celulari ishte i paimagjinueshëm në atë kohë) dhe me shumë gëzim hodha hapin për të ëndërruar ëndrrat e mia. Mirëpo, ëndrrat filluan të zbehen shpejt. Punë s'kishte, edhe pse kishte kaluar tashmë një muaj (oh, çfarë iluzioni kisha dhe kam). Gati-gati çdo shpresë u shua, derisa ra telefoni. Ishte Lubica.

Mirëdita e dashur Vesna, si jeni?

Oh, mirëdita Lubicë, jam mirë. Si jeni Ju?

Jam mirë e dashur. Po të telefonoj të shoh nëse ke gjetur punë.

Jo, nuk gjeta, iu përgjigja me marre.

Shiko, s'ë di sa mund të t'ndihmoj, por ja, mund të t'jap emailin e dy shoqeve të mija, e mund t'u dërgosh CV-in tënd.

Faleminderit shumë. Më keni lënë vërtetë pa fjalë...

E dërgova CV-in time tërë vrima si çorapet, sepse çfarë mund të ofroja në atë moment përveç mesatares së notave dhe, imagjini, dëshirës së çmendur për të punuar. Për habinë time të madhe, mora përgjigje nga Radmila Gavriloviq, emër që duhet përmendur vazhdimisht kur flasim për historinë shoqërore të romëve në Mal të Zi. Në atë moment, Rada ishte në krye të Misionit të OSBE-s dhe drejtonte programin *Forcimi i potencialeve drejtuese të romëve* (2004-2007), i cili do të rezultojë të jetë shtytësi më serioz i procesit të qëndrueshëm të përfshirjes sociale të romëve dhe egjiptianëve.

Në zyrën që frymonte ngrohtësi, që rrezatohej më së shumti nga zonjë Radmila, kaluam një orë e gjysmë bisedë të këndshme. Me tonin e një nëne, ajo më shpjegoi atë që tashmë e dija në thellësinë e shpirtit tim: unë jam një peshk i vogël në detin blu të OSBE-s. Megjithatë, dera s'ishte e mbyllur plotësisht. Pak para kësaj, në kuadër të programit të njëjtë, u krijua OJQ-i Fondacioni për ndarjen e bursave për romët. Një organizatë që luajti një rol kyç në përmirësimin e arsimit të romëve dhe egjiptianëve malazezë dhe më pas në krijimin e elitës rome. Me rekomandimin e zonjës Rada, u prita në zyrën e Fondacionit nga drejtoresha e re, jashtëzakonisht e dashur dhe e afërt, Majda Shkrijel. Ajo më dha punën time të parë në një projekt të vogël dhe u largua shpejt pas kësaj. Pas saj, në disa raste, për një periudhë të gjatë kohore, kam punuar në projekte dhe programe të drejtuara nga drejtori shumëvjeçar i Fondacionit, Aleksandar Sasha Zekoviq. Një njeri që me mendjen e tij të mprehtë, idetë dhe këmbënguljen gati donkishoteske, kontribuoi jashtëzakonisht shumë për përfshirjen dhe dukshmërinë e romëve dhe egjiptianëve në shoqërinë malazeze. Falë vizionit të tij, pas gati tridhjetë vitesh *heshtjeje* të plotë shkencore, pata mundësinë të bëjë kërkime cilësore antropologjike të romëve dhe egjiptianëve vendas në Mal të Zi, dhe këtu fillon historia e vërtetë.

Si rezultat i kërkimit, lindi libri *Dyert e hapura. Një kontribut antropologjik për romët dhe egjiptianët në Mal të Zi*. Titulli i tij flet më shumë se çdo gjë, sepse fjalët s'mund të përshkruajnë shkallën në të cilën dyert ishin të hapura për mua. Gjatë më shumë se dhjetë vjetësh të kaluara në terren, fillimisht për qëllimet e librit dhe më vonë për qëllimet e disertacionit të doktoraturës, asnjë nga romët dhe egjiptianët nuk refuzoi të më priste në shtëpinë e tij dhe nuk refuzoi të fliste me mua. S'e kishin kollaj, më besoni. Kam marrë orë e orë nga koha e tyre, nganjëherë ditë të tëra duke u përpjekur të zbuloj atë që askush s'i kishte pyetur për kaq shumë kohë. Gjatë gjithë asaj kohe, pavarësisht a bëhej fjalë për një familje në gjendje të mirë ekonomike a një familje që jetonte në kufijtë e ekzistencës, u gostita dhe nderova me gjithçka që ata kishin në atë moment. Ndodhte shpesh që shtëpiaku a shtëpiakja u bënë me shenjë fëmijëve që me vrap të shkojnë për të blerë lëng dhe diç të ëmbël. Kundërshtimi im ishte i kotë; e ftuara duhej të gostitej sipas standardeve dhe rregullave morale të komunitetit ku ajo vuri këmbën. Jo rrallë, familjarëve në moshë të thyer, edhe pse me ballë të rrudhur nga shqetësimi, fytyra u nxirrte buzëqeshje. Me durim përgjigjeshin dhe rrëfeshin, por edhe më pyesnin për shëndetin, familjen dhe vendin e origjinës. Gjatë kohës që fëmijët e shumtë vraponin vërdallë dhe dëgjonin bisedat tona deri në momentin kur qortoheshin nga prindërit, ne bëheshim dita-ditës më shumë se studiues dhe të anketuar. U bëmë miq. Të shumtë ishin ata që shqiptonin një fjali që më ngjallte krenari dhe mirënjohje të madhe: *Ti je e jona! Pra, më përvetësoi një komunitet të cilit s'i përkas dhe me të cilin në fillim duhej të kisha pasur vetëm një kontakt profesional dhe të njëhershëm. Megjithatë, hulumtimi i komuniteteve pakicë s'është kurrë i njëhershëm. Është një marrëdhënie e ndërsjellë që kërkon shumë më tepër angazhim sesa kohëzgjatja e një ose e disa intervistave.*

Isha e ftuar rregullisht në muhabetet e përditshme, ditëlindjet dhe dasmat. U bëra kumbare e një familjeje rome. Kam marrë pjesë në ngjarje të trishta dhe të gëzuara, në suksese individuale. Shikoja sesi fëmijët rriteshin dhe bëheshin të mëdhenj, sesi luftonin me gjithçka që u impononte jeta dhe komuniteti i tyre, shikoja ata më guximtarët që i rezistonin të gjithëve dhe nuk dorëzoheshin në betejën e tyre. Ata që i gëlltiti sistemi, që s'u pranuan, u keqkuptuan dhe që donin vetëm vendin nën diell që u takon. Kam ndihmuar me aq sa kam mundur, por gjithmonë pyesja veten dhe vazhdoj ta pyes edhe sot e kësaj dite: a ndihmova mjaftueshëm? Sa i dhashë komunitetin që më pranoi me kaq altruizëm? A bëra mjaftueshëm për ta? A bëri ndonjë prej nesh? Me kalimin e viteve, këto pyetje vazhdojnë të vërdallisen në kokën time, bile, bile edhe në ëndrrat e mia. Një herë, në një fushë të madhe, unë drejtoja një grup prej rreth 50 romësh e romesh, ku ia morëm këngës së bashku: *S'kam, s'kam fat, s'kam asgjë, mbeta vetëm...* Sigurisht që ishte një ëndërr, apo ndoshta s'ishte?

Parë nga një këndvështrim, bëhet fjalë për një popull që vuajti më së shumti, i cili qe i padukshëm, i paprekshëm, i përjashtuar dhe i anatemuar prej shekujsh, por, nga ana tjetër, bëhet fjalë për një komunitet që mbijeton, që reziston dhe qëndron, bëhet fjalë për njerëz që quhen rom (lexo njeri). Njerëz që ndryshojnë me kohën si gjithë të tjerët, më ngadalë sepse e kanë të vështirë, por ndryshojnë. Problemi më i madh është se të tjerët s'i pranojnë, sepse s'i njohin; s'duan t'i takojnë, sepse i diskriminojnë; i diskriminojnë, sepse i paragjykojnë. Gjithçka që lidhet me mbiemrin rome, futet në një kosh plot me paragjykime, ku shpesh isha edhe unë, sepse, fundja-fundjes, unë jam e tyrja.

Gjatë hulumtimit dhe lidhjes time gjithnjë e më të ngushtë me komunitetin rom, vura re se njerëzit nga rrethi im i ngushtë e i gjerë shoqëror, më jepnin me pavetëdiqe materiale të jashtëzakonshme për studimin e distancës etnike, gjegjësisht tregonin pasqyrën e vërtetë të shoqërisë së shumicës. Shpesh më pyesnin: *Çne që merresh bash me romët? A ha e pi atje? Si mund të ulesh atje?* Por dhe komentnin: *S'do të kaloja atypari as me aeroplan! Kot i ndihmon, cigani mbetet cigani! S'ka ndihmë për ta: as s'duan të mësojnë, as të punojnë.* Gradualisht, ajo shfaqje brutale e mendimeve negative u zhvillua në të konsideruarit mua si person që vërtetë në një mënyrë i takon komunitetit rom, pra i takon njëres dhe tjetres anë. Romët ishin të mitë, unë isha e tyrja. Komente të tilla si: *Ja ku i ke të tutë. I pashë të tutë; Më fal Vesna* (kur habiteshin dhe thoshin në sytë e mi fjalën cigan/e ose ndonjë barcoletë). Arsyetimin e djalit tim, asokohe gjashtëvjeçar, e kisha më simpatik. Në një rast, po kalonim pranë një familjeje rome të panjohur për mua, kur ai tha me një ton shumë serioz: *Mami, ja ku i ke romët tuaj. Përshëndetil* Duhet ta pranoni që e edukova mirë.

Për fat të keq, shumica s'e kupton raportin që mund të arrihet në aspektin social me *dikë tjetër të paprekshëm*. Mendimet që janë krijuar për romët/et duket se hala i mbijetojnë kohës. Ata janë ata, kurse ne jemi ne! Si mundet atëherë njëri prej nesh të jetë kaq i afërt me ta? Kurrsesi ndryshe, pos nëse është njëri prej tyre!

Kur analizojmë pak më thellë marrëdhëniet shoqërore dhe nevojat sociale të secilit prej nesh, sa e rëndësishme është të bëjmë pyetjen në fund të ditës: *E kujt je ti?* A duhet vërtet kjo të na përcaktojë dhe të na përkufizojë ndaj të tjerëve? Mund t'ju them e para se jam shumëçka, por do të isha shumë më pak pa të gjithë heronjtë dhe heroinat e kësaj historie dhe pa shumë të tjerë për të cilët do t'ju flas ndonjëherë tjetër.

© Samir Kajosevic

VËRTETAT E HIDHURA DHE GËNJESHTRAT E ËMBLA

-E kaluara në funksion të formësimit të distancës etnike-

Autor: Adnan Prekiq - historian

Tendencat e qarta për zvogëlimin e distancës etnike janë një lajm i mirë për të gjithë në Mal të Zi. Statistika dhe të dhënat që tregojnë se Mali i Zi është një mjedis më tolerant janë inkurajuese, por edhe na vënë përpara një dileme nëse mund të ishte bërë më shumë dhe nëse kemi shfrytëzuar realisht tërë potencialin real të kësaj shoqërie? Komuniteti që kultivoi traditën e ndërkulturalizmit për më shumë se 150 vjet dhe që, pavarësisht nga të gjitha sfidat dhe ngecjet historike, i mbijetoi tranzicionit të viteve '90 paqësisht dhe pa trazira të mëdha shoqërore, e rumbullakoi shtetësinë në mënyrë paqësore dhe demokratike, kishte mundësi dhe duhej të bënte më shumë për të zvogëluar distancën etnike. Në këtë kontekst, duhet të mendojmë edhe për të dhënë sipas të cilës çdo i katërti banor i Malit të Zi mban njëfarë distance ndaj pjesëtarëve të komuniteteve të tjera etnike ose që më shumë se gjysma e pjesëtarëve të një grupimi nacional nuk dëshirojnë të kenë as lidhje të largëta farefisnore me dikë që s'i përket bashkësisë së tyre etnike. Prandaj është e rëndësishme të mendojmë për këto çështje në disa nivele, sepse statistikat mund të na ndihmojnë të kuptojmë situatën aktuale, por për të vendosur lidhjen shkak-pasojë dhe për të kuptuar thelbësisht problemet që gjenerojnë distancën etnike në Mal të Zi, është gjithashtu e nevojshme të kërkojmë shkaqet. Kjo është posaçërisht e rëndësishme në komunitetet etnike heterogjene, ku ky lloj identiteti shpesh mbivendoset me identitetin politik. Prandaj, çdo kërkim për shkaqet e largësisë sociale dhe psikologjike ndërmjet pjesëtarëve të grupeve të ndryshme etnike duhet të nisë nga analiza e diskurseve politike dhe narrativave politike dominuese.

Një nga modelet e mundshme të introspektimit (vetë-analizës) mund të jetë reflektimi mbi rolin e së kaluarës dhe trashëgimisë historike në formësimin e diskursit politik dhe kontekstit social ku distanca etnike është rregull, jo përjashtim. S'duhen bërë shumë analizë për t'u përcaktuar ndaj tezës se ngjarjet nga e kaluara, kujtimet kolektive, mitet e trillimet historike, traumat dhe interpretimet e ndryshme të antagonizmave nga e kaluara janë një nga mekanizmat dominues të formësimit të diskursit politik në Mal të Zi dhe, si të tilla, bëhen gjenerator të krijimit të distancës etnike. Në një shoqëri ku ka ekzistuar gjithmonë vija e ndarjes ndërmjet *të sonës* dhe *të tyre*, interpretimet e ndryshme të ngjarjeve nga e kaluara, si rregull, ishin karburant për distancën sociale dhe psikologjike ndërmjet pjesëtarëve të

grupeve të ndryshme etnike. Instrumentalizimi i së kaluarës është treguar si një nga mjetet më efektive për homogjenizimin e elektoratit. Për shkak të kësaj, diskursi politik shpesh shndërrohet në betejë për monopolin e kutesën kolektive, e cila shërben për të krijuar ndjenjën e solidaritetit grupor.

Në kontekstin historik bashkëkohor, në të cilin kërcënimi real i rrezikimit fizik të një bashkësie etnike është relativisht i vogël, është logjike të shtrohet pyetja: pse çdo i katërti banor i Malit të Zi e ka problem që në afërsinë e tij të jetojë, punojë e krijojë dikush që ka prejardhje të ndryshme etnike a cilëndo tjetër? Nëse pranojmë tezën se paragjykimet dhe stereotipet e projektuara janë shkak themelor për formimin e distancës etnike, kërkimin e këtyre shkaqeve duhet ta bëjmë në të kaluarën, pra në përvojën historike të komunitetit. Për të kuptuar këto procese, duhet të kthehemi në shekullin e 19-të, kur filloi lufta për çlirim kombëtar dhe formimi i shteteve kombëtare, pra formimi i identiteteve kombëtare. Në atë proces, Mali i Zi, si një komunitet politik bashkëkohor, jo vetëm që nuk e rrumbullakoi atë që mund ta quajmë shtet kombëtar dhe identitet kombëtar, por, si paradoks, në këtë periudhë u formësuan narrativa identitare që do të formësojnë konfrontimet politike bashkëkohore. Me probleme të ngjashme u përballën edhe komunitetet e tjera që u bënë pjesë e Mbretërisë së Serbëve, Kroatëve dhe Sllovenëve në vitin 1918. Antagonizmat e brendshëm, të krijuara nga pakënaqësia e komuniteteve të caktuara etnike, qysh në vitet e para të shtetit të përbashkët, rrezikonin të shkaktonin konflikte serioze. I vetëdijshëm për problemin, Mbreti Aleksandar Karagjorgjeviq u përpoq që, pas instalimit të diktaturës gjashtëvjeçare në vitin 1929, ta kapërcejë problemin duke ndërtuar konceptin e jugosllavizmit integral. Ky koncept bazohej në idenë e një kombi të vetëm jugosllav, i cili duhej të kapërcente të ashtuquajturat *ndarje fisnore* të një shteti shumëfetar dhe shumëetnik. Do të rezultojë se problemet serioze dhe sfiduese të antagonizmave etnike në Jugosllavi nuk mund të zgjidheshin me slogane dhe simbole që s'kishin themelin e tyre historik dhe as lidhjet e brendshme, kështu që ky koncept pësoi disfatë të plotë që në vitin 1939, me nënshkrimin e marrëveshjes Cvetkoviç - Maček, e cila ndau zyrtarisht Mbretërinë e Jugosllavisë në dy zona interesi: serbe dhe kroate. Se sa gabuan krijuesit e këtij modeli të pajtimit kombëtar u vërtetua tragjikisht nga përvoja e Luftës së Dytë Botërore. Me sfida të njëjta u përballën edhe autoritetet komuniste pas Luftës së Dytë Botërore, të cilët në kërkim të një zgjidhjeje të qëndrueshme të çështjes kombëtare, si njërën nga sfidat më të mëdha të Jugosllavisë së Versajës, u përpoqën të krijojnë një model dhe koncept të ri të pajtimit kombëtar. Tentativa për të kapërcyer dallimet shekullore fetare dhe kombëtare në hapësirën jugosllave çoi në krijimin e njërit prej idealeve më të rëndësishme të ideologjisë komuniste në Jugosllavi - idealit të vëllazërim-bashkimit. Me një interpretim të thjeshtuar, kjo ide politike e komunistëve mund të shpjegohet si tentativë e tyre

që një shtet i ri socialist, ku ka vend për të gjitha komunitetet etnike, mund të jetë alternativë e antagonizmave ekzistuese. Do të rezultojë se ky model mund të funksiononte vetëm atëherë kur elitat komuniste kishin në dorë të gjitha levat e pushtetit dhe se kjo ide politike do të përfundonte me luftëra të përgjakshme në momentin kur elitat komuniste filluan të konvertoheshin në grupe etnike kombëtare të Jugosllavisë.

Madje edhe një pasqyrë e shkurtër dhe e paplotë e trashëgimisë historike lokale tregon se sa komplekse dhe shtresore është çështja e distancës etnike në komunitetet shumëfetare dhe shumëetnike. S'ka dyshim se çështja e dallimeve etnike në një mjedis është rruga më e shkurt për homogjenizimin e komunitetit, por është edhe rruga më e shkurt për të nxjerrë nga shishja xhindin e nacionalizmit, i cili shumë shpejt shndërrohet në një spirale të së keqes. Hulumtimet historiografike bashkëkohore (Max Bergholz, *Violence as a Generative Force: Identity, Nationalism, and Memory in a Balkan Community*, Cornell University Press, 2016) tregojnë se përkatësitë etnike, përkatësisht fetare ose kombëtare s'janë, si rregull, shkaqe të dhunës në mjedise të përziera dhe se s'duhet a priori të pranohet teza për krimet e planifikuara, në të cilat komunitetet janë bartëse të proceseve historike. Sipas këtyre interpretimeve, nxitës i dhunës është kryesisht individit/ja që projekton qëllimet e veta (plaçkitjen dhe zhvatjen) në nivel komuniteti. Për të fshehur keqbërjet, individit/ja-kriminelit/ja përdor një çelës etnik dhe shpjegon se sulmi ndaj fqinjit/ës ose bashkëqytetarit/ës kishte një *qëllim madhor*. Problemi është se çdo krim shkakton reagim, duke kërkuar hakmarrje, gjë që fut në spiralen e krimit, nga e cila është e vështirë të dilet. Në përvojën historike të komuniteteve etnike që jetojnë në një hapësirë më të gjerë, krimi dhe qasja ndaj krimit nga e kaluara ishin njëri nga elementët kyç të formësimit të identitetit. Në atë kallëp të të menduarit këmbëngulet për rolin e viktimës, i cili është i rezervuar për të *tonin*, kurse nga ana tjetër kemi kriminelin/ën, i cili, si rregull, i takon *atyre*. Një segment i veçantë i atij narrativi është të referuarit *padrejtësive historike*, me të cilat bartet ngarkesë e fortë emocionale. Shfaqjet bardh e zi, ku idealizohet grupi i vet etnik dhe demonizohet ana tjetër, u bënë model veprimi politik dhe platformë për rritjen e distancës etnike në një komunitet. Kjo narrativë ushqen paragjykitime dhe stereotipe dhe, në modelin binar të realitetit dhe të vërtetës historike, çon në nevojën e brendshme të individit për të thjeshtuar realitetin dhe për të vënë kufijtë e qartë e të ndajë mjedisin ku jeton.

Është naive të pritet që modelet e instaluar të homogjenizimit etnik që janë formuar me shekuj thjesht do të zhduken. Megjithatë, pa kuptuar rolin e së kaluarës në ndërtimin e narrativave të tilla, është e pamundur të pritet ndonjë ndryshim. Është lajm i mirë që distanca etnike në Mal të Zi po zvogëlohet, por ajo vazhdon të jetë relativisht e lartë dhe, ajo që është edhe më e rrezikshme, distanca etnike në Mal të Zi është e nxitur dhe e

projektuar politikisht. Roli i sistemit arsimor dhe aktivizimi i individëve kanë një ndikim kyç në prishjen e kësaj paradigme, nga e cila përfitojnë vetëm elitat politike. Kjo është veçanërisht e rëndësishme për arsye se potenciali më i madh për prishjen e kësaj paradigme qëndron te të rinjtë në Mal të Zi, sepse të rinjtë në nivelin e popullsisë së përgjithshme janë shumë më tolerantë se grupmoshat e tjera, gjë që mund të jetë një bazë e mirë për zvogëlimin e mëtejshëm të distancës etnike në shoqërinë malazeze.

IKA NË SHTËPI!

Autor: Tatjana Qalasan - poete

Nëse Njegoshi ka shkruar një poezi për Mina Karaxhiqen, bukuroshen në Vjenë, do ta shkruaj edhe unë një për gjyshen time, Milosavën, jo njegoshiane, por nxirake, timen dhe në fakt tonën:

Shpina e gjyshes sime
s'ka thirrme: *nënëmadhe!*
Karrigia në cep të kuzhinës
vetëm për të, derisa të tjerët hanë.
Barti me dhjeta kilometra
KRIPË.

KRIPË. Sikur jeta e saj të mos ishte e tejkripur, deri në pashije.

Në shpinën e gjyshes sime
dy luftëra
pesë fëmijë të mbijetuar.
Ati ynë, i pazë,
guxim sa tre male të Pivës
zgjuarsi e pafjalë për t'u respektuar
mençuri që e ëndërroj.
Kurrë mëndafsh, as brokadë.
Kurrë e rubintë, e lëre më e bardhë.
Flokët e fshehura nën shaminë e errët,
duart e lodhura nga telashet e jetës,
ndonjë buzagaz tek-tuk,
punë e rend siç thotë Qiellnaja.
Në shpinën e gjyshes rrinë edhe
frika për ne, fëmijët e birit të saj,
kasaveti për secilin evlat në këtë dynja,
dhe lutjet për të përtejmit.
Partizane me shenjtor në zemër.
S'e di se si dukej nënshkrimi i saj.
Por e di barrën që barti

dhe që s'ë kishte parë kurrë detin,
ndoshta sepse atë kripë e çoi
në të njëjtën shpinë, të kërrusur e të trishtë
që e imja të ishte e drejtë tash
me disa njolla nga dielli i detit
që duart do të më lodheshin vetëm nga lapsi dhe ca qeska të bardha
që fytyra ime të buzëqeshte e gëzuar duke parë të tjerët
dhe që shkronjat e mia të ishin mirënjohje e përjetshme për Të,
të qetën dhe të çiltrën.

Ura mbi Tarë, në Shqepan Pole, lidh dy botë, botët e mia.
Nëse Brehti ka Marian e tij, pse unë të mos përmend timen

Kariesi në dhëmbin e kohës
nga trashëgimia e gjyshes M.
ma prish qejfin
për të mbajtur unazën e saj
njëjtë dhe me merak sa ajo
që nga dorëshkrimet e saj kulinare
të përgatis të njëjtat
ndoshta ndopak më ndryshe
"London shtagle".

M'i vuri zjarr kujtimeve,
flakëron lumturia, prapëseprapë, imja M,
që patëm udhëtuar
nëpër panairot e bukuroshes së fjetur
të tokës atëherë
dhe bënim plane për fustanin tim të parë
të jetë luksoz dhe me krahë.

Besoja në duart tuaja të qeta
sa herë ma vizatonin udhën
Herë-herë,
kur takoj

bash kur s'dua
gruan që të ngjanë ty
hap qiellin tim
dhe vizatoj një sferë tjetër,
më afër e më të afërt,
ku sigurisht je ti,
me shikimin e kthjellët
flokët e butë
këmishën e hekurosur
këpucët e lustruara
takat mjaft të zëshme
për kujtime të reja.

Marisë M.

***

Në lumin Tara, në pikën kufitare Shqepan Pole, gjendet një urë që i ngjanë asaj të Jabllanicës në Neretva, në Hercegovinë. Atëbotë, në përzierjet para-adoleshenciale të subjektives dhe objektives, në fund të viteve '80, për mua ishte e rëndësishme që ajo t'i ngjante asaj urës së famshme. Ura më e vogël në Tarë kishte atë që se kishte asnjë urë tjetër: një gungë prej dërrase, mu në gjysmë të rrugës, që mund të diktohet vetëm nga makina, gjatë kalimit, dhe, sa herë që ndodhte, kur hynim në Mal të Zi, duartrokimim më shumë nga kureshtja, sesa nga gëzimi: *Ja ku jemi në Mal të Zil* Argëtim për ne, jo aq për prindërit. Ne mbanim idetë e ata brengat e pluhurosura, të braktisura dhe barrën e kërkesave të jetës. Në dhjetë metrat e parë mbi Tarë është kalimi në një botë tjetër, e atëherë: një gjuhë tjetër, male më të larta, kryesisht të mrrolura, por kaq të bukura, dhe dihej se çfarë dëgjohej e para: *Mirë se vini në Mal të Zil!*

Në krye të rrugës, e pozicionuar si një lidhje përkujtimore e së shkuarës, me një të tashme të ngrirë dhe një hyrje dinjitoze në të ardhmen: kasollja *Soko*. Qëndronte e mbërthyer zhubël dhe ekzistonte vetvetiu. Në të ngjeshët realiteti malazez: një shporet me dru, i shtrembër, por funksional, me gjurmë të fshira të mbijetesës, çorape leshi në opinga gome të mysafirëve që në të vërtetë janë gjindtë e shtëpisë, një fotografi e Njegoshit nga rinia që rri varur me dinjitet në kolibën *Soko* ose në librin madhështor për poetin-skifter dhe kolosin, kafja e zier në filxhanë dhe kamerieret me retorikë ndryshe. Lejoja, me kureshtje fëminore e kujdes të natyrshëm, që të gjitha ato fotografi të hyjnë tinëzi në dosjen e kujtimeve dhe skicave të mia

të guximit, që do të më duheshin për jetën e mëtejme. Ndërmjet qytetit tim të lindjes dhe fshatit të lindjes së babait tim ka rreth dyqind kilometra. Secili ka nga një histori dhe secila ndahej në kohën para dhe pas luftës. Kokëfortë dhe çuditërisht të gatshme për t'u kujtuar.

Jam rritur në zemër të një ish-shteti të madh. Nostalgjia është një element i shkordhët, i thosha vetes, besoj në atë që vjen dhe s'do të bart me vete pajën që mbase s'e doja. Unë jam një rakun i varrosur, trilloja, dhe në mënyrë sporadike i lashë vendin melankolisë, të mbështetur nga kujtimet e sakta dhe lidhjet e sajua ndërmjet asaj e kësaj jete, me dëshirë të kthjellët për të mbajtur gjithçka që ndodhi para asaj ure dhe që mora pas saj. Gjithçka që kam marrë nga paraardhëset e mija, gjyshja ime boshnjake dhe nënëmadhja ime malazeze, tani po e hedh mbi telajon e jetës, të asaj në Podgoricë.

Ju s'jeni refugjatë, na tha babi vetëm një herë, teksa shkonim me makinë për në Podgoricë. Ishte ditë e nxehtë shtatori, dita e parë e shkollës së mesme në kryeqytetin e një shteti të ri. Meqë s'kemi ikur, kur kemi ikur, s'mund të jemi të kthyer, sepse s'e di se te kush kthehem në qytetin e ri.

Zogjtë cicëronin,
automjetet i binin borisë,
fëmijët qeshnin,
adoleshentët bërtisnin,
njerëzit përqafoheshin
dhe hidheshin në krahët e njëri-tjetrit,
ëmbëltorja shiste shampite,
e në kioskë mund të bliheshin gazetatat.

Jeta jetonte (E jetonte jetën)

Më hipte një siklet nga secili, sepse kisha frikë se nuk ishte i vërtetë dhe se dikush, shumë më i tmerrshëm, fshihej pas tyre. Ata s'e dinin se çfarë u solla si dhuratë qytetit të ri: trishtimin që rri var në çdo metër të kilometrit dhe dëshirën për të harruar tërë betonin e vendlindjes, kaosin e mbijetesës, pamjen e qiellit të zi si blozë, lumin ngjyrë të shëmtuar, por të përshkruar bukur në një ese të nobelistit.

Njerëzit qeshnin,
shkonin në det
fishkëllenin këngë,
pinin kafe
kishin sheqer
fantazonin,
vuanin nga njëfarë dashurie,
shkonin në fshat
hanin patate e pashtetë.

Udhëtimet e mëdha kërkojnë pak përgatitje, kurse ajo e imja, me pajën në gjak, aty për aty, vuri këmbën në një botë të re. Takimi me Malin e Zi, e frikësuar nga zogjtë e sapofrikësuar e të ikur, ishte shërueshëm i dhimbshëm. Aq sa je e gatshme të pranosh të renë, aq e reja të përqafton ty. Disa përqaftime janë më të dhimbshme, sepse ai që të shtrëngon dhe të përqafton nuk sheh se një zemër e re jeton në shpinën e atyre që kanë ikur: Njeriu që ikën e ka zemrën në anën e kundërt, që të rrahë për të lënë, që të lënë të mbijetojnë.

...

Mali i Zi, në anatominë e tij, mirëpret të ftuarin e të paftuarin, por edhe ndodh të ketë frikë nga e reja dhe e panjohura. Shumëllojshmëria e tij valëvitëse është karrem për të braktisurit, të përndjekurit dhe kureshtarët. Në kiminë e lidhjeve s'mund të jetë laboratorikisht e qartë, mirëpo:

Në enën e kujtimeve të mia,
e fshehur mirë nga e tashmja
u derdh ura mbi Tarë, në Shqëpan Pole.
I thosha babit se është më e bukur se e Jabllanicës mbi Neretvë
por se është mirë që s'e ka fatin e saj
si mund të ndërtojnë ura që u ngjajnë fatkeqeve
dhe çfarë emri është Shqëpan.
Do të më përqeshin në Bosnjë,
ndoshta do ta pëlqejnë nëse ia jap kështu emrin maces sime
Ura e Tarës krekoset me veçantinë e saj
të ftyruar në gungën prej dërrase

në ato pak milimetra më lartë
zemra shkrep dhe fillon Mali i Zi.
Poshtë saj Tara, përreth liria dhe lart mbi kasollja e luhatshme me emër zogu
Në të banon një jetë tjetër
perde të thurura
E dija që gjyshja s'mund t'i bënte
ajo është gjithmonë rreth mështjerreve
e duart e saj kanë dhembje
shumë dhembje
aq sa s'shihen e as s'njihen
e megjithatë dëshira për t'i prekur ato
në ato vena të trasha e të fryra
rrjedh edhe haraçi im për jetën
kodi për më tej
paja, që s'dua t'ia jap askujt.
Dhe fati.
Kasollja *Soko* është mirëseardhja
një mozaik i ngjeshur i së kundërtës, atëherë.

***

Harta e Malit tim s'ka kukuvajka, ka qindra të çara dhe shenja. Besoj se këtu bashkohen kënga e ujkonjave, ulërима e arinjve dhe ariet e zogthave, emrat e të cilëve s'mund t'i përsëris kurrë. Ti o burrë i frikësuar, tregoji pëllëmbën e jetës sate dhe do të shohësh se si ajo di të t'marrë dhe të mos lëshojë!

Në lumin Tara, në pikën kufitare Shqepan Pole, gjendet një urë që i ngjanë asaj të Jabllanicës në Neretva, në Hercegovinë. Atëbotë, në përzierjet para-adoleshenciale të subjektives dhe objektives, në fund të viteve '80, për mua ishte e rëndësishme që ajo t'i ngjante asaj urës së famshme. Ura më e vogël në Tarë kishte atë që se kishte asnjë urë tjetër: një gungë prej dërrase, mu në gjysmë të rrugës, që mund të diktohet vetëm nga makina, gjatë kalimit, dhe, sa herë që ndodhte, kur hynim në Mal të Zi, duartroktnim më shumë nga kureshtja, sesa nga gëzimi: *Ja ku jemi në Mal të Zi!*

Tani, një çerek shekulli a më shumë, më pas, në të njëjtin vend në zemër shfaqet fjalja: *Ika në shtëpi!*

PASURIA E VORBULLËS ETNIKE

Autor: Aida Petroviq, aktiviste dhe feministe, Lobi Malazez i Grave

Kam lindur në *shkumën e detit*, në djepin e thurur me degë paqësore ulliri, që ruhej mbrojtësisht e krenarisht nga malet e Rumisë dhe të Lisinjit, duke u përqaftuar me kodrën e Volujicës që zhytet në det dhe puth pa-fundësinë e hapësirës ngjyrë smeraldi.

S'e di si dhe s'e di pse bash unë u shpërbleva pakursyeshëm me një vendlindje-parajsë tokësore, të thurur me një tufë larmish, që janë pjesë e qenies dhe rrojtjes sime. S'ka dyshim që i jam mirënjohës asaj *fuqie* të padukshme që mu në fillin e të jetuarit dhe të kuptuarit të botës, u nderova jo vetëm me vendlindjen, por edhe me familjen, nga e cila rrodha dhe ku rrënjët e mia u frymëzuan përjetësisht nga pasuria e shumëllojshmërisë dhe ndjenja e sinqertë e respektit për të.

Ajo që la gjurmë të pashlyeshme dhe ndërtoi themelin cilësor të qenies sime dhe të t'kuptuarit të shumëllojshmërisë vjen nga familja ime parësore, si dhe nga mjedisi në të cilin u rrita, mësova, u maturova, ndjeva dhe kuptova se sa të afërt, të pa halle dhe të lumtur jemi. Kjo shumëllojshmëri përshkon jetën dhe familjen time, si rrënjët e ullirit, duke na dhuruar bekimet e të jetuarit dhe të ekzistuarit në shumëllojshmërinë ngazëllimtare.

E ruaj me xhelozë në zemër botën time të fëmijërisë dhe të rinisë sime dhe e jetoj duke ecur nëpër shtigjet e jetës nga fryma e parë deri në muzgun tim të fundit. Nuk lejoj kurrë që kujtimet e asaj kohe të zbehen dhe zëri i tyre përqaftues të heshtë a të shuhet drita e mesazheve të tyre nga periudhat më të hershme të jetës sime.

S'po përalloj dhe as për një moment s'po përpiqem të zbukuroj harmoninë e dikurshme të bashkëjetesës së të gjitha feve dhe kombeve në qytetin tim të lindjes, Tivarin, kur nuk njiheshim me emër dhe kur nuk jetonim njëri pranë tjetrit, por njëri me tjetrin, në të mirë, e sidomos në të keq dhe në ditë e periudha të këqija të jetës.

Edhe sot përmendet thënia: *Nën Rumi janë tri fe, ato s'duan të ndahen*, por me keqardhje them - përmendet dhe thuhet, sepse pak mbeti nga kjo mënyrë e bashkëjetesës, guxoj të them se në disa pjesë të Malit të Zi, shumëllojshmëria e bashkëjetesës etnike u reduktua në raste të rralla.

Në atë botë, në dukje të parë magjike, por absolutisht reale të rritjes dhe rinisë sime, të gjithë e jetuam jetën së bashku, u gëzuam, u pikëlluam dhe u

frikësuar; festuam Pashkët, Krishtlindjet, Bajramin, Ramazanin dhe festat e tjera fetare, u gëzuam secilës festë si të ishte e jona. Në thelb, s'ishin *festat e tyre dhe tonat*, por të përbashkëtat, të bukura dhe me aromë dehëse si trëndafilat me gjithë shkëlqimin dhe begatinë e tyre të bashkëjetesës.

Në shtëpinë ku linda, ishte krejtësisht normale që prindërit e mi të gostisin klerikë ortodoksë dhe katolikë që vinin për të shenjtëruar shtëpitë e fqinjëve tanë të besimit ortodoks dhe katolik. Njëherazi, babai i kërkonte priftërinjve që të bekonin shtëpinë tonë, të muslimanëve malazezë, me ujë të shenjtë, sidomos që ato pika të buta të ujit të shenjtë të binin mbi ne, fëmijët, dhe të na ruanin nga çdo e keqe; edhe nëse ishin paragjyqime, ishin magjike. Nga ana tjetër, gjithmonë, e sidomos në ditët e Ramazanit dhe të Bajramit, ndaheshin bakllavat, hurmashicat, tufahiet, pitet, somunet dhe disa ëmbëlsira të tjera të përgatitura nga nëna, xhaxheshat, dajeshat dhe nuset tona, në tryezën e përbashkët me fqinjët/et tanë, kumbarët, kushërinjtë e feve dhe kombeve të tjera.

Sa përjetim madhështor ishte për mua dhe se si më mbeti në kujtesë zakoni fetar i kungimit, pagëzimit dhe krezmimi i fëmijëve të besimit ortodoks dhe katolik. Ajo bardhësi bore, engjëjlore, e kostumeve dhe fustaneve fëmijërore, të qepura posaçërisht për ato raste, me të cilat shkonin në kisha dhe katedrale, më ushqen edhe sot e kësaj dite me njëfarë dashurie jashtëkohore, respekt të thellë dhe lumturi që isha pjesë e një jete të tillë.

Asnjëherë s'e përfytyroja dhe as në mendimet e mia më të errëta s'e mendoja që do të vinte koha kur për disa njerëz përkatësia fetare e kombëtare do të ishte faktor përcaktues dhe shkak për mizori, epilogu i të cilave ishin rrëke gjaku, lotësh, vuajtjesh të përjetshme dhe dhimbjesh për të dashurit, mbi shumë vatra të shuara e të përdhosura çnjerëzisht. Në uraganet e fuqishme të luftës, në dhembjet e papërshkrueshme, traumatizuese dhe rrafshuese, objektivi i parë dhe kryesor ishin pjesëtarët e grupeve të ndryshme etnike dhe të gjithë ata për të cilët shumëllojshmëria etnike s'ishte shtysë për mohim, dhunim dhe vrasje. Kohë e së keqes tmerruese, kur përkatësia etnike bëhet vendimtare për shumëkë dhe shpeshherë jetike për shpëtimin dhe mbijetesën e tyre fizike me pasigurinë se çka sjell e nesërmja.

Mungojnë fjalët dhe thelbi i tyre s'mund të shprehte keqardhjen time për ndodhjen e ngjarjeve të viteve '90 në hapësirën e ish-Jugosllavisë, të cilat lanë gjurmë të thella në çdo individ, familje dhe shoqërinë në tërësi.

Flakët e përgjakshme të së keqes, urrejtjes, dhunës, persekutimit, spastrimit etnik, vrasjes së të ndryshmeve, u përhapën çmendurisht në tërë ish-atdheun tonë, ish-Jugosllavinë dhe në vetë Malin e Zi. Ideologjitë dhe ndërgjegjja retrograde që lartëson konceptet e *gjakut dhe të tokës*, që vë

kriminelët e luftës dhe bashkëmendimtarët e tyre në piedestalin e njerëzimit dhe heroizmit, përjetuan rilindjen e tyre në një shkallë të tmerrshme dhe me pasoja tragjike.

Pas të gjitha vdekjeve dhe shkatërrimeve pirrike, të njohura e të panjohura, shkatërruese, tragjike dhe të përgjakshme, pas të gjitha vrasjeve të njerëzve, qyteteve dhe vendeve, pas epopesë së përgjakshme e mizore të çnjerëzimit dhe pas prishjes së gjurmëve të t'gjitha dallimeve të *popullit të tyre*, por jo edhe *timit*, dukej i vështirë dhe i ngadaltë kthimi i jetës në mënyrat e vjetra dhe të njohura të rrojtes. Në të njëjtën kohë, ishte e gjallë shpresa që si individë dhe shoqëri tani jemi më të zgjuar, më të mençur, që kemi marrë një mësim dhe mesazh nga luftërat vëllavrasëse dhe dhuna në hapësirën e ish-Jugosllavisë dhe që shumëllojshmëria s'duhet të vendosë më askënd në grupin e njerëzve të dorës së dytë dhe të njerëzve më pak të vlefshëm; se askush s'duhet të jetë në shënjestër për shkak të emrit, origjinës dhe kulturës. Koha dhe ngjarjet do të tregojnë se s'kemi mësuar pothuajse asgjë nga e kaluara e afërt tragjike dhe se ajo po përsëritet në masë të madhe.

Shoqëria malazeze është sërish në vorbullën e ndarjeve etnike, të paragjykimeve dhe stereotipeve ndaj dallimeve, fetare, kombëtare, racore e të çfarëdoshme. Në këtë vorbull urrejtjeje, intolerance dhe mospranimi të shumëllojshmërisë etnike që na ka prekur vitet e fundit, brenda shumë njerëzve ende jeton e kaluara e keqe, plaga e pashëruar personale a familjare dhe dëshira për hakmarrje, për *larjen e hesapeve*. Asnjëra nga këto ndarje të thella që i jetojmë sot s'u bë menjëherë; ajo shkëndilijoj padukshëm për një kohë të gjatë dhe fshehu praninë e saj të heshtur dhe pa imponim brenda individëve/eve, familjeve, shoqërive, duke pritur çastin e përshtatshëm për të treguar sërish anën e errët të natyrës njerëzore.

Në ditët dhe periudhat që po jetojmë tani, të cilat frymojnë intolerancë ndaj shumëllojshmërisë fetare dhe kombëtare, doli në dukje pagatishmëria e sistemit dhe e shoqërisë në tërësi për t'u përballur me ndarjet etnike në të gjitha sferat e jetës dhe të punës së qytetarëve/eve të Malit të Zi. Çdo shoqëri në masë më të vogël, kurse shoqëria tradicionale, konservatore dhe patriarkale malazeze në masë të madhe, dënon lehtësisht, madje refuzon idetë e kujtdo që shprehet në kundërshtim me atë që shumica pret dhe e konsideron të pranueshme.

Ndjenja e mosbesimit dhe e frikës nga *të tyrit*, sepse *të tanët* janë më të mirë, përhapet ngadalë, por me këmbëngulje në shoqërinë malazeze, si kanceri për të cilin terapia parandaluese është kura për të ndaluar shkatërrimin e organizmit. Çdo gjë tjetër mbart frikën e shfaqjes së recividëve në të ardhmen e afërt ose të largët. Edhe pse, si pjesë e kombeve ball-

kanase, kultivojmë kulturën e fshehjes së frikës dhe të pasigurisë në pritje të një shoqërie vërtet më të mirë dhe më të drejtë, jemi në pikën kur është e pamundur ta fshehim se shpesh kemi frikë nga njëri-tjetri kur dëgjojmë emrin ose mbiemrin e dikujt. Shpeshherë përmendja e këtij emri nënkupton përcaktim etnik që, për anën tjetër, është i dëshirueshëm, i pranueshëm ose më pak i vlefshëm dhe i papranueshëm. Në shekullin e 21-të, Mali i Zi, ky shtet mijërvjeçar, është në udhëkryqin mes së mirës dhe së keqes, ndërmjet pranimit të tjetrës, të shumëllojshmërisë e tolerancës etnike dhe refuzimit e mohimit të saj me ideologjitë e çmendura dhe retrograde.

Shumëllojshmëria etnike është pasuri e paçmueshme dhe s'duhet të shndërrohet në problem që do të shkatërrojë ata që e propagandojnë e as ata që u kushtohet si qytetarë/e të dorës së dytë. Nëse, si shoqëri në tërësi, arrijmë ta zhvillojmë vetëdijen tonë për të kuptuar dhe pranuar se shumëllojshmëria etnike është burim i paçmueshëm që duhet të kultivohet dhe zhvillohet me kujdes, atëherë ka gjasë se do të nxirremi nga kjo *baltë e gjallë*. Shumëllojshmëria etnike s'duhet të keqpërdoret dhe as të merret si faktor përcaktues për ndarje, urrejtje ose luftë politike, nga të cilat përfitojnë vetëm elitat politike, të cilat e ndërtojnë jetëgjatësinë e tyre politike pikërisht mbi ndarjet dhe mosmarrëveshjet e atyre që janë të ndryshëm mbi cilëndo bazë.

Secili prej nesh duhet të kuptojë se pasuria e shumëllojshmërisë është pjesë e jona, e qenies tonë, e veprave dhe e pikëpamjeve tona për jetën e jo pjesë e fjalëve boshe, të zbehura dhe tashmë të konsumuara që zhduken në eter dhe s'lënë asnjë gjurmë. Në ndërgjegjen e kujtdo, por edhe në të kuptuarit e shumëllojshmërisë nga kushdo, s'duhet të ketë vend për stereotipe, por me forcën dhe vullnetin e vetëdijes ata duhet të refuzohen dhe të varrosen përgjithmonë.

Shoqëritë dhe shtetet demokratike distancohen nga gjithçka që ndan e largon njerëzit dhe gjejnë mënyra të reja gjithëpërfshirëse për të mos ndarë dhe për të mos krijuar një atmosferë frike, intolerance dhe linçimi nga të tjerët dhe të ndryshmit, duke mos vënë të drejtat etnike të kujtdo mbi të drejtat dhe liritë individuale. Ndërkulturalizmi dhe forcimi i bashkëjetesës etnike janë komponentë veçanërisht të rëndësishëm në kohët e vështira, në të cilat ndodhet Mali i Zi. Shumëllojshmëria jonë e ndërsjellë ka potencial për të përmirësuar njohuritë dhe pikëpamjet tona dhe mund e duhet të jetë në dobi të përgjithshme dhe publike për rimëkëmbjen e shoqërisë malazeze, e cila ka stagnuar dhe është thellësisht të ndarë.

© Samir Kajošević

IDENTITETI DHE IDENTIFIKIMI

Autor: Stefan Gjukiq

Regjistrimi i popullsisë, zgjedhjet, debatet në medie, diskutimet akademike, shumë procesione fetare, kremte, të gjitha këto, në një mënyrë ose tjetër, cilësohen shpesh me përcaktorë etnikë. Për më tepër, kur ndonjë individ shpreh një qëndrim të caktuar, shumë rrallë mendimi i kundërt jepet pa zbulimin se një mendim i tillë mund të vijë vetëm nga kjo ose ajo anë etnike. Të shkruash ose të thuash këtë s'është ndonjë risi. S'është risi as të shkruhet se shumica e konflikteve në Mal të Zi zhvillohen nga llogoret etnike, të cilat më së shpeshti nisen nga politikanë me njohuri të pamjaftueshme, opinionistë me talent të pamjaftueshëm dhe udhëheqës fetarë me besim të pamjaftueshëm. E gjithë kjo s'është e re, kështu që lind pyetja - a mund ta shikojmë ekzistencën e distancës etnike nga një kënd tjetër, a ka ndonjë komponent personal që e shpjen secilin prej nesh në përkufizime dhe konflikte të tilla, pavarësisht nga grupi që i përkasim, pavarësisht nga liderët që ekstremizojnë?

Pyetja që u bëjmë të tjerëve dhe që na bëhet neve është kush je ti? Disa prej nesh ia bëjnë rregullisht vetes në formën kush jam unë? Gjithë jetën tonë, tërë interesat tona, të gjitha aspiratat dhe synimet i përmblohdhëm në përgjigjen e kësaj pyetjeje. Pavarësisht që shpesh pyesim veten dhe mendojmë për të, përgjigjja na ikë vazhdimisht. Natyra e njeriut si një qenie e përkohshme, siç është përkufizuar saktë nga Haidegeri, shquhet për kalueshmërinë e përhershme, rrjedhshmërinë e pandërprerë, ndodhjen permanente. Prandaj është e pamundur ta rrumbullakosh, sepse që nesër do të jemi dikush tjetër, që sonte do të tejkalohet ajo që ishim sot në mëngjes. Edhe pse, në njëfarë mënyre, mund të thuhet se njohim vetëm veten tonë, duke përjetuar jetën në kokën tonë është shumë e vështirë, bile e pamundur, të përcaktojmë identitetin tonë. Mund të konsultojmë përkufizimet e shkruara për të shpjeguar tërë shoqërinë njerëzore, e të themi se jemi qenie mendore (Aristoteli) ose të identifikojmë veten thjesht si një mendim (Dekarti), por kjo s'do të na diferencojë nga cilido njëri tjetër, kurse thelbi i përkufizimit është pikërisht ky - të gjendet *diferentia specifica*, dallimi i veçantë.

Është e mundshme që koncepti budist i nirvanës ka si qëllim pikërisht këtë - nga pamundësia që njeriu të përcaktohet, për shkak të lëvizjes së vazhdueshme, përkohshmërisë së vazhdueshme, e vetmja gjë kuptimplotë që na mbetet në jetë është të heqim dorë nga gjithçka që na përcakton, gjithçka që synojmë. Na mbetet që thjesht t'i dorëzohemi çlirimit të shpirtit duke arritur lumturinë më të lartë. Nga ana tjetër, ne jetojmë në mënyrën e kundërtën, duke kërkuar dhe duke i dhënë vazhdimisht vetes identitete të ndryshme. Në pamundësi për të përcaktuar veten për shkak të ndryshimeve tona të vazhdueshme, ne gjejmë mënyrën për të përcaktuar veten përmes kolektivëve. Kolektivi ynë i parë është gjithmonë rruga jonë, më pas kopshti ynë, shkolla jonë, klubi që mbështesim dhe disi rrugës vijmë edhe kolektivët më të gjerë: kombi, feja dhe për disa edhe ngjyra e lëkurës. Nevoja për përkitje s'është keqdashëse, as e sëmurë, është thjesht mënyrë për t'i dhënë vetes një përgjigje në pyetjen që vazhdojmë të bëjmë. Për fat të keq, jo vetëm që s'e dimë se kush jemi, por në të njëjtën kohë shpesh ndjejmë se asgjë s'na përket dhe, për rrjedhim, s'i përkasim asgjëje. Do t'ia dilnim në krye kësaj ndjenje të parë të padijes, por mospërkitja na shkatërron si qenie - ndjejmë se s'kemi qëllim në këtë planet, s'jemi të askujt, prandaj asgjë s'është e jona dhe në fund, s'jemi as të vetët. Çdo veprim i yni në këtë planet ka të ngjarë se do të harrohet, kurse ekzistenca jonë do të jetë thjesht një rastësi e panevojshme. Për të gjithë ne është e vështirë të jetojmë kështu.

Kjo njohje është e nevojshme që të kuptojmë gjërat themelore që shkaktojnë çfarëdolloj distance ndërmjet grupeve. Duhet të dimë se procesi i identifikimit që na bën të regjistrohemi në identitetet kolektive është një nevojë me të cilën zgjidhim frikën ekzistenciale, shqetësimin ekzistencial që ekziston brenda nesh. Frika nga mospërkitja, shqetësimi i shkaktuar nga mospërgjigjja e pyetjes se kush jam, arratisja nga ndjenja e dështimit na bën të identifikohemi me kolektivin, në përvetësimin e vlerave të atyre komuniteteve, na shtyn t'ia veshim vetes cilësitë që i përkasin komunitetit.

Identifikimi është fjalë interesante, siç është interesante edhe mënyra se si e interpretojmë atë. Duke u përgjigjur në pyetjen se kush jam unë, me kalimin e kohës arrijmë në pikën ku pyetja që në fakt bëjmë është se çfarë më identifikon mua dhe mënyra se si e shtrojmë është shumë e rëndësishme. Kush jam unë është pyetje që presupozon kryerjen e veprimit, pra jo të pakryerën, dhe mund ta shtrojmë gjithmonë në stilin se kush jam unë tani, e jo kush do të jem sonte, nesër, në të ardhmen ose deri në fund të jetës. Nga ana tjetër, pyetja se çfarë më identifikon mua është çështje e pakryer, sepse ne kurrë s'themi se çfarë më identifikoi, por çfarë më identifikohem tani, dhe tani, dhe në momentin e ardhshëm dhe për pesë minuta a në një orë. Identifikimi vazhdon dhe s'mbaron kurrë dhe për këtë na pushton gjithnjë e më shumë.

Duke e kthyer pyetjen kush jam unë në pyetjen çfarë më identifikon mua, ne e zgjidhëm problemin e përkohshmërisë, sepse identifikimi vazhdon paralelisht me rrojtjen tonë dhe prandaj e kemi më të lehtë ta shtrojmë dhe t'i përgjigjemi. Mirëpo, kjo e lehta na tërheq në kurth, në të cilën në pavetëdijshmëri biem gjithnjë e më shumë, sikur të ishte rërë e gjallë a ndonjë mjet torturues gjenial, por kobtar. Identifikimi ynë shkon gjithmonë me një vendim të vetëdijshëm. Sado që e mohojmë përgjegjësinë tonë duke thënë se është e natyrshme të jesh i filan kombi, por edhe i filan klubi a i filan drejtim muzikor, ka pasur gjithmonë një moment vendimi, një moment zgjedhjeje. Ndoshta ajo zgjedhje na është imputuar nga mjedisi, shoqëria, prindërit, mirëpo në fund ne e kemi bërë. Ne jemi ata që zgjodhëm të jemi islandezë, laraskë (tifoze të *Newcastle*, shënim i përkthyesit) dhe *pankistë* (dashamirë të muzikës *punk*, shënim i përkthyesit), dhe identifikimi ynë nuk mbaron me kaq.

Duke u ndjerë rehat në identitetin tonë të ri, me të kuptuar se pamundësia për t'u përgjigjur asaj pyetjeje fatale s'na dhemb dhe s'na vret aq shumë, ne vazhdojmë të rrojmë përmes tij. Pikërisht këtu qëndron gabimi kryesor. Përkohësia e identifikimit dhe e të kuptuarit tonë se kjo folje është gjithmonë transaksionale, se është gjithmonë në një gjendje dhënieje, bën që identifikimi të jetë gjithmonë veprim i pakryer. Përkundrazi, ne vazhdojmë të identifikohemi duke marrë gjithnjë e më shumë nga identifikimi që kemi zgjedhur, duke modeluar identitetin tonë në formën që ajo kush jam unë t'i përshtatet sa më shumë kolektivit, për t'u bërë sa më identik me përkufizimin e kolektivit me të cilin jemi identifikuar. Gjersa motivi ynë i parë ishte nga nevoja për t'u përgjigjur disi pyetjes së njohjes së vetvetes, për t'u pozicionuar në universin kaotik, duke e vazhduar atë ne i bëjmë dëm vetes, duke humbur gjithnjë e më shumë nga personaliteti ynë në favor të përkufizimeve për komunitetin, të cilit i jemi zotuar. Në vend që ta pasurojmë me identitetin tonë grupin që kemi zgjedhur t'i përkasim, ne e pakësojmë identitetin tonë duke bërë zëvendësimin.

Ajo që vjen pas, krijon distanca etnike. Me të identifikuar veten si diçka, vëmë re ekzistencën e dikujt tjetër, vëmë re ekzistencën e dallimit, vëmë re se dikush tjetër s'ka zgjedhur vlerat tona, por ka zgjedhur disa identifikime të tjera për veten e tij. Ndoshta s'është identifikuar me asgjë. Gjersa shndërrohemi gjithnjë e më shumë në identitetin kolektiv, shpeshherë arrijmë në pikën ku ekzistenca e të tjerëve na ofendon në njëfarë mënyre, ku identitetet e të tjerëve na pengojnë sepse, ndër të tjera, na tregojnë se e kemi harruar veten. Ne kemi frikë të kuptojmë se identiteti ynë është i imponuar nga kolektivi, sepse pas kësaj frike fshihet njohja se ky vendim i yni, i vetëdijshëm, s'ishte i shkruar në gur, por ishte fryt i disa rastësive, i disa zgjedhjeve që mund të kishin qenë ndryshe. Ne shkuam në kolektiv për të shpëtuar nga rastësia e jetës. Kur aty gjejmë përsëri rastësi, zgjojmë të njëjtat frika. Ekzistenca e tjetrit gjithmonë sjell me vete rishqyrtimin, i cili kërcënon të na kthejë në atë moment frike ekzistenciale dhe dridhjeje nga pamundësia për t'u përgjigjur pyetjes kush jam unë.

Ursula Le Guin e fillon poezinë *Gjethet (Leaves)* me vargun "Vitet i bëjnë gjëra të çuditshme identitetit, ç'do të thotë kur themi, unë jam ai fëmija në fotografi në Kishamish më 1935... Shkrimtarja e madhe amerikane shpreh kështu frikën të cilës s'mund t'i shpëtojmë, se identiteti është gjithnjë në lëvizje, gjithnjë i ndryshueshëm, se s'jemi kurrë ata që ishim, madje edhe atëherë kur kujtojmë momentin kur ishim pikërisht të tillë. Në vazhdim të poezisë thotë se mund të isha edhe hija e një gjetheje akacieje, të rënë shtatëdhjetë vjet më parë... pasqyrim i hijes dhe diellit, teksa era i bart gjethet. Duke zgjedhur të identifikohemi, të bëhemi pjesë e komunitetit, ne lejojmë që këto komunitete t'na diktojnë gjithnjë e më shumë përbërës të identitetit tonë. Kjo është arsyeja pse ne u dhamë atyre fuqinë t'na detyrojnë të përçmojmë këdo që s'i përket identitetit tonë, t'u themi gjëra të shëmtuara, vetë t'ua caktojmë këtë ose atë identitet, sepse ekzistenca e tjetrit na detyron t'i kthehemi asaj frike ekzistenciale, na shtyn drejt shqetësimit, nga i cili mezi dolëm. E si ta tejkalojmë atë? Zgjidhja është e thjeshtë, por zbatimi është i vështirë - t'i kujtojmë vetes dhe gjithë të tjerëve, në çdo moment, se identifikimi me kolektivin është veprim për të cilin ne vetë kemi rënë dakord për t'u qetësuar, por që duhet bërë duke pasuruar kolektivin me identitetin tonë dhe duke e ndryshuar atë e jo me kolektiv të ndryshojmë dhe humbim veten pa ndërprerje. S'ia vlen të zemërohemi me çdokënd që na kujton se po humbim veten. Duhet të punojmë parreshtur për të siguruar që përkatësia etnike të mos jetë përcaktuesi i vetëm i qenies sonë. Do ta përmbyllim paragrafin e fundit ashtu siç e nisëm, me një poezi - TS Eliot flet për Emërtimin e maceve, se çdo mace ka tre emra dhe i treti është ai i fshehuri, të cilin çdo mace e mban vetëm për veten e saj dhe s'ia thotë askujt. Të mos i lejojmë vetes të humbim emrin tonë të fshehtë, atë të tretin e maces, identitetin tonë të vërtetë që vetëm ne e dimë dhe ku lëmë të hyjë vetëm një person. Duke kultivuar atë themel, atë të fshehurën dhe thelbësoren brenda nesh, mund të bëjmë që kolektivja mos të jetë e vetmja gjë e rëndësishme.

BIBLIOTEKA SI ROJTARË TË TRASHËGIMISË DHE TË HAPËSIRËS SË PAJTIMIT

Autor: Sanja Çavor, gazetare-redaktore e Radio Kotorrit

Shumëllojshmëria e kulturave dhe e gjuhëve është trashëgimia jonë e përbashkët që duhet pranuar, ruajtur dhe respektuar, kurse detyra e bibliotekave është të ofrojnë qasje në një përzgjedhje të gjerë titujsh dhe veprimtarish që i përshtaten të gjitha komuniteteve dhe nevojave, vlerëson drejtuesja e Bibliotekës së Qytetit dhe Sallës së Leximit në Kotorr, Marija Starçeviq.

Meqenëse bibliotekat u shërbejnë interesimeve dhe komuniteteve të ndryshme, ato funksionojnë si qendra të kulturës, të mësimi, por edhe si qendra informacioni. Manifesti i bibliotekave shumëkulturore i IFLA-s specifikon se bibliotekat kanë një rol të qartë në shoqëri, që nënkupton kushtimin e vëmendjes grupeve të ndryshme kulturore në komunitetet ku veprojnë. Këto grupe përfshijnë popullsinë autoktone, komunitetet e ardhësve, njerëzit me origjinë kulturore të përzier, njerëzit transnacionalë dhe emigrantët, azilkërkuesit, refugjatët, njerëzit me të drejtën e qëndrimit të përkohshëm, imigrantët dhe pakicat kombëtare, shpjegon Starçeviq.

Fondi i bibliotekës që funksionon në kuadër të Qendrës Kulturore Nikolla Gjurmëviq në Kotorr aktualisht ka rreth 30,000 libra. Nga ky numër, një pjesë e mirë e titujve mund të pasurojnë të kuptuarit dhe përvojën e lexuesve të grupeve të ndryshme etnike dhe në këtë mënyrë të nxisin gërshetimin dhe dialogun ndërkulturor.

Me këtë rast dua të përmend titujt që flasin për pasurinë e kësaj treve, si "Sto kotorskih dragulja" (Njëqind xhevahirët e Kotorrit) nga Mr. Jovica Martinoviq dhe botimet e tjera të tij, pastaj janë veprat me rëndësi të veçantë të Millosh Milosheviqit, „Pomorski trgovci, ratnici i mecene" (Tregtarët, luftëtarët dhe mecenët detar), më pas, "Kotorski medaljoni" (Medaljonet e Kotorrit) nga Risto Kovijaniq, "Romaničke crkve grada Kotora" (Kishat romane të qytetit të Kotorrit) nga Radojka Abramoviq, "Romanizmi u Crnoj Gori" (Romanizmat në Mal të Zi) nga Vesna Lipovac Raduloviq, veprat publicistike të Tomisllav Grgureviqit dhe shumë autorë dhe tituj të tjerë. Fondi i bibliotekës është kryesisht në gjuhët malazeze, serbe dhe kroate. Kur bëhet fjalë për gjuhët e huaja, pjesa më e madhe e fondit është në anglisht, më pas në rusisht, dhe diç më pak në frëngjisht dhe gjermanisht, shton Starçeviq.

Kur bëhet fjalë për traditën dhe trashëgiminë kulturore të kësaj krahine, sipas bashkëbisedueses tonë, lexohen libra që flasin për Marinën e Bokës – vëllazërinë më të vjetër, për veprimtarinë e Shoqërisë Këngëtare Serbe *Jedinstvo*, për Muzikën qytetare. *Këta tituj kërkohen edhe nga studentët e fakulteteve tona për përgatitjen e detyrave të kursit dhe punimeve të masterit. Titujt për historinë e Kotorrit janë gjithashtu shumë të kërkuar. Botimet për Kotorrin dhe Bokën e Kotorrit i lexojnë edhe të huajt, që banojnë përkohësisht në Kotorr, si dhe botimet, në veçanti beletristike, në gjuhë të huaja, thotë Starçeviq.*

Thelbi dhe qëllimi i punës së bibliotekave publike, të qytetit, përveç dhënies së informatave, njohurive dhe kulturës të gjithë përdoruesve/eve, pavarësisht nga mosha, përkatësia etnike, fetare ose politike, është t'u përgjigjet kërkesave të përdoruesve/eve në botën e globalizimit dhe të digjitalizimit.

Në Bibliotekën e Qytetit dhe Sallën e Leximit po punohet për krijimin e një përmbledhjeje digjitale. Ajo që do të veçoja nga periudha e kaluar është se biblioteka zbatoi një projekt të shkëlqyer me titull "Përmirësimi i njohurive dhe i aftësive të bibliotekarëve në fushën e digjitalizimit - nga fotografia te kërkimi". Projekti u financua nga Fondi Ndërkombëtar për Organizatat e Kulturës dhe të Arsimit i Ministrisë së Punëve të Jashtme të Republikës Federale të Gjermanisë, Instituti Goethe në Beograd dhe organizata të tjera që veprojnë në fushën e politikës së jashtme kulturore dhe arsimore. Projekti përfshinte pajisjen teknike të bibliotekës me mjete bashkëkohore dhe trajnimin e kuadrit të bibliotekës për punën e pavarur në fushën e digjitalizimit, tha Starçeviq.

Trajnimin për bibliotekarët e mbajtën ekspertja dhe eksperti i Bibliotekës Universitare "Svetozar Markoviq" në Beograd, Dr. Aleksandra Trtovac dhe Docent Dr. Adam Sofronijeviq, vazhdoi ajo.

Si pjesë e projektit u mbajt punëtorja e Multimedias në biblioteka, e projektuar dhe e drejtuar nga këshilltarja e bibliotekonomisë, Mirjana Neshiq, për bibliotekarët e qyteteve bregdetare malazeze dhe institucionet kulturore të Kotorrit. Pra, bibliotekarët tanë, ndërmjetësuesit e ardhshëm aktivë ndërmjet medieve të ofruara dhe përdoruesve/eve, i nënshtrohen edukimit dhe trajnimit të vazhdueshëm profesional, thekson Starçeviq.

Ajo thotë se mjedisi shumëkulturor, real dhe virtual, që formon mendimet dhe qëndrimet e përdoruesve/eve, është pasuri, por edhe pengesë e caktuar që kërkon përpjekje të veçanta nga biblioteka dhe punonjësit e saj për t'u përgjigjur nevojave të përdoruesve/eve të saj dhe për të kryer misionin e bibliotekës. *Për konstituimin dhe realizimin e veprimtarive profesionale*

të bibliotekës së kohës nevojitet jo vetëm ballafaqimi me opinionin e përdoruesve/eve, por edhe marrja parasysht e nevojave të tyre për informata dhe përmbajtje.

Ajo thekson se Biblioteka e Qytetit në Suboticë, në këtë aspekt, paraqet shembull të praktikës pozitive.

Në një mjedis ku gjuhët zyrtare janë serbishtja, kroatishtja dhe hungarishtja, programet në bibliotekë alternohen në të tri gjuhët dhe në gjuhën lokale, bunjevacishten. Fondi i bibliotekës ka mbi 350,000 artikuj, natyrisht, në të tri gjuhët zyrtare, kurse bibliotekarët që flasin të tri gjuhët kanë përparësi gjatë punësimit. Nga ana tjetër, kemi shembullin e Bibliotekës së Brilonit, një qyteti të vogël në Gjermani. Në punëtorinë e Institutit Goethe, ku mora pjesë, mësova se në Gjermaninë Qendrore, ku veprimtaria kryesore është industria e drurit, kurse fuqia punëtore janë emigrantë nga Turqia, të cilët më tepër s'flasin gjermanisht, biblioteka në një mjedis të tillë organizon të gjitha format e punës për të qenë në shërbim edhe të asaj pjese të popullsisë. Ata organizojnë mësimin e gjermanishtes, përmbajtje të ndryshme në gjuhën turke, në veçanti për fëmijët e emigrantëve. Ata lënë libra për huazim në ambiente publike, në salla pritjeje, stacione, për të integruar emigrantët në komunitet. Pra, këtu po flasim për dy shembuj të ndryshëm që ilustrjnë pikërisht dy interpretime të konceptit të shumëkulturalizmit - raportet statike ndërmjet kulturave që ruajnë veçantinë e tyre dhe gërshetimin fluid të kulturës/të kulturave, shpjegon Starçeviq.

Pikërisht ky kuptim i shumëkulturalizmit është diçka që ajo e lidh edhe me Bokën dhe Kotorrin.

Meqë kemi të bëjmë me qytetin e UNESCO-s, që është një mjedis shumëetnik dhe shumëfetar i njohur për përhapjen e paqes e jo për theksimin e dallimeve, i cili prej kohësh ka dëshmuar dhe vërtetuar gatishmërinë e tij për të pranuar dhe vlerësuar morinë e dallimeve në një vend të vogël, atëherë në atë kontekst i shohim dhe i organizojmë aktivitetet dhe politikën programore të Bibliotekës së Qytetit dhe Sallës së Leximit në Kotorr. Në njëfarë dore, kjo është edhe trashëgimi e paradigmave të mëparshme dhe arritjeve të tyre në këto treva, nga ideja e pansllavizmit, lëvizja ilire, përmes Jugosllavisë, që ishte një shtet i përbashkët i të gjithë ne, disi të barabartë, e pjesërisht edhe çështje e mentalitetit të formësuar nga begatitë e kësaj natyre të bukur dhe të klimës së butë, thotë Starçeviq.

Ajo konstaton se është e rëndësishme dhe e nevojshme të mos i krijojmë probleme vetes dhe të tjerëve për shkak të dallimeve të rëndësishme dhe të parëndësishme, të kapërcyeshme ose të pakapërcyeshme.

Pranimi është në fakt një virtyt që nuk shterohet duke respektuar dallimet kombëtare ose fetare, por duke respektuar dhe pranuar dallimet e papërfytyrueshme, pothuajse të pafundme ndërmjet çdo njeriu, sepse çdo individ, siç e dimë të gjithë, ose duhet ta dimë, është një kulturë më vete dhe nganjëherë një botë më vete dhe e pakapshme, thotë Starçeviq.

Krahas sfidave themelore në punën e Bibliotekës së Qytetit dhe Sallës së Leximit në Kotorr, si mungesa kronike e burimeve financiare për blerjen e titujve të rinj dhe plotësimin e fondit të bibliotekës, objektit tejet joadekuat pa kat përdhes, problem shtesë është edhe konsumi i kulturës në përgjithësi, si rrjedhim, edhe i fjalës së shkruar. Kjo është arsyeja pse punonjësit e bibliotekës kanë për detyrë ta komunikojnë dhe artikulojnë kulturën me përdoruesit e saj përfundimtarë.

Kur bëhet fjalë për praktikën inovative që përdorin bibliotekat shumëkulturnore për të inkurajuar shkëmbimin e ideve dhe përvojave ndërmjet komuniteteve të ndryshme, Starçeviq thekson se vitin e kaluar ata kishin disa aktivitete të përshtatura për moshën më të re me temën “Njihuni me qytetin dhe vendin tuaj” (trashëgiminë kulturnore), si dhe me shtetet dhe kulturat e tjera.

Do t’ju kujtoj se dikur, nën kujdesin e bibliotekës u mbajt një kurs i gjuhës kineze për fëmijë dhe të rinj, që drejtohej nga sinologjia, Dr. Jelena Stjepčević. Në këtë kontekst, ne kemi bashkëpunim të shkëlqyer me shkollat lokale, organizatat dhe institucionet qeveritare, për të promovuar komunikimin ndërkulturor, për të mbështetur shumëllojshmërinë gjuhësore dhe për të promovuar mësimin e gjuhës, përfundoi Starçeviq.

Respektimi i shumëllojshmërisë së kulturave, tolerancës, dialogut dhe, mbi të gjitha, mirëkuptimit, është garancia më e mirë e lirisë dhe sigurisë për të gjithë. Andaj, bibliotekat e të gjitha formave dhe llojeve, duhet të pasqyrojnë shumëllojshmërinë e kulturave dhe të gjuhëve në të gjitha nivelet: ndërkombëtar, kombëtar dhe, natyrisht, lokal. Me punën e tyre, ata duhet të mbështesin dhe të përmirësojnë, me qëllim të qartë për të arritur dialogun ndërmjet kulturave dhe të drejtave aktive qytetare. Të mos harrojmë, bibliotekat janë një vend takimi për të gjithë... Edhe kur s’ka kontakt mes përdoruesve/eve, shprehet një ndjenjë solidariteti, sepse ndajmë të njëjtën hapësirë, të njëjtin fond dhe presim me padurim të njëjtët tituj.

CEDEM
CENTAR ZA DEMOKRATIJU I LJUDSKA PRAVA

**Hanns
Seidel
Stiftung**

ETNIKANO PERAVIPE

SAR ĆHINAVIPE ANDE
CRNAGORIKANO AMALJIPE

April, 2024.

Angralvačardipe/Angloalav

Sa e projektno aktivitetora save realizujinpe ki kooperacija amare lokalno partnerske organizacijenca si dromarde po fundno andipe thaj gindo: ani e bući e lačhimasi, ćićidnimasi thaj buljvarimasi. Trubujardo anglokondicija pe gasave fokus tačke si čhutipe thaj istardipe e pozitivno džuvdipaso činavimata savengo cilj si o ciknjardipe e faktorengo e emigracijengo a naročito e terne populacijako katar o Zapadno Balkano thaj e gova o phagl-jardipe e dikhlijpaso e „godžikane čhordimatango“. Klidarno trubujaripe si o posvećenost ke maškarutni tolerancija thaj o pačivaljipe e minoritetende hakajengo.

Khetane amare partnerenca za kooperaciju, e CEDEM-esa ani Podgorica, kancelarija e HSF-esi ano Beogradi, savi si barodikani pe projektora ani Crna Gora thaj Srbija, ćerda jekh khetano rodljaripe thaj studijsko projekti e napimasko e etnikane distancako ane Crna Gorako amaljipa. O cilji kalje projekteso sasa te anol ko majlačho hačaripe thaj kagja te dol dumo vađi te ciknjardol e etnikani distanca thaj te lačhardol e amaljikani kohezija. O lačhardipe thaj e tolerancija si učikane gaćitine fokus tačke ane dekokratsko amaljipe sav si ćerdo pe mol. Godljese gasave teorijske mangljimata trubusardon te istarenpe kolje aktivitetenca save si praktično. Ande godova dikhlijpe, koncizno thaj praktične turvinjipe vađi lačharimasi e akanutne vakteso mothovol e paluni faza akalje projektesi, odnosno studijaći, e CEDEM-esi. Agja, akava bilteni mothol e sahistardi kontribucija e reformendi save e Crna Gora ćerol pe po drom e amaljikano-poljitikane klidarne oblastorendi kaj te šajil te avol kotor e Evropsko Unijako. O gindo e HSF-ći si kaj vađi te prastarol e Crna Gora ane lako drom ke evropikane integracije.

dr Klaus Fiesinger

Regionalno mothovdipesko dženo ko
HSF-a thaj direktori pe jugoistočno Evropa
Baroder e projektonengo ki Srbija, Crna Gora,
Albanija, Bugarija thaj Hrvatska

Pačavde đivavno thaj đivavne,

Ando anglunipe e ikljimatasa savo si angral tumende, a savo rahatlukosa motha, manga te poentirina kaj, o CEDEM katar piro ćerdipe, posebnu sama čhuta pe promocija thaj arakhadipe e paćivalipaso e minoritenge hakajengo thaj aver nacionalno khedimata e minoritenge, save si garantirime e Ustavosa thaj butender ćherutne hem maškarthemuntne čaćipane aktonenca. Te bi šajilasa e demokratsko ideja katar o respekti e manušenje hakajengo te avol ćaće primenimo ano dživdipe sa amare forutne thaj forutni, amari organizacija phangljilji okoljenca saven praktikujin jekhutne moll. Amaro partneri ko projekti „Etnička pripadnost kao odrednica crnogorskog društva“ si e Hanns Seidel Fondacija (HSF), Predstavništvo za Srbiju i za Crnu Goru, sa venca simaen butbersutni kolaboracija.

O CEDEM kontinuirano prastarol thaj analiziril e vitalno amaljikane thaj politikane trendora ane Crna Gora, pe kov drom ćerol jekh kritičko otrujalipe gndipase thaj podsticil e reforme ane klidarne thanda, savo silje posebno importancija ko konteksti e pašaimasko e Crna Gorako ki Evropska unija.

E bazno ideja akalje projektesi sahasa kaj a napi e nivelesi e etnikane distancako ko crnagorikano amaljipe, ažutisara ka e uzrokora thaj e kosenkvence katar e amaljikanepolitikano phiravdipe te dičhon pe majlačhe, a sah akava ko cili kaj te avolpe ko ciknardipe e etnikane distancako thaj baravdipe e amaljikane kohezijako. Bi godoljesko, akalje biltenesa manga te da jekh doprinos e zuravdimaso e multikulturizmeso, te motivisara e amaljikane akteren te ćeren bući pe inkluzija, respekti thaj tolerancija.

Najjisara e Hanns Seidel Fondacija pe laće na sailjeso inćaripe ke kava projekto, thaj vi sah amare kupaćerutno thaj kupaćerutni, save pire kontribucijasa dine šajipe te ćerdon akala tekstora save problematizujine ulajmata thaj molipersaen o o laćharipe hem i tolerancij. Paća kaj akaja publikacija ka avol e xajing e informacijengo, inspiracijako thaj xukljimaso po drom e ćerdimaso e putarde, inkluzivno amaljipe, savo ćaće molisarol piro diverzitetu.

Paćivaljipasa,

Milena Bešić

Direktorica

Centar za demokratiju i ljudska prava (CEDEM)

BAR THAJ ULCINJ – EXAMPLORA E DŽIVIDPASO INTERKULTURALIZMO ANDE E CRNA GORA

Autoro: Mustafa Canka

E kominukacija averderendir si privilegija, di dikaj e komunikacija averderndir, numaj jekhajekhutnedi si majlačho šaipe te bi pindardolpe e mentalno megalopisa thaj sahdojekdrom uzbudljivo nevo mothovipe - ande amende thaj ande avereste.

Sasavi kultura postojil, angral sa, sar interkultura, sose pe piri natura voj pašarol, a ni ulavol e manušen thaj e narodon. Interkulturalno komunikacija šail dijalogosa, tolerancijasa thaj maškarmanušengo dipe te putarol kvalitativno nevo thand ande savo ka šail sasavi etnikani, paćaikani, čhibani ose bilo save aver khedimata thaj individue te učaren piro autonomno thaj, ane jekhutni inerakcija, maškarmanušengi arli maškar jekh avereste thaj aver kulturenca hem kulturne tradicijasa thaj sa aver laćhimata, hem jekhavereso kotor ljeipe te bi ćerdonasa neve molipe.

Naisipas e milenijumsko terdipe, andraluni tolenacija thaj o phanljipe, ano durado jugo e Crna Gora, ando Bar thaj ando o Ulcinj, naklje laće ande e resljina sah e kulturende, e civilizacija thaj e religija save avilje ane amari phuv thaj ljinde katar e sasave e laćhimata. Vi pe jekuhtno vakti, averder gurpacie pherde vrlinenca pe bilaćhimata. Generalno bućiceripe buvljardilji ano kova tolerantno otrujaljipe rezultirisarda pe sasatradimata e kulturako, ljengo pašardipe thaj buvljardipe, maj caktno pheravalo astardipe.

E formula e sardživdipasi

Te pendžardo, prekal averstar thaj aversutne majlačhe te da, te icaretut telje thaj laće, e manušesi obaveza si, sar so si majsveto udžiljipe te poštuji sasavesoro digniteto, džividipe thaj barvaljipe, thaj te ćere laće buća.

Godoljese, samo okola save icarenpe pe kala principja džan sasavo džive, save ćhute akala drab ane piri kultura, najljen dar katar averder thaj icaren jekh pozitivno bešipe prekal sasavi aver kultura. Pe kafar buća – jekh jekheso dejipe e respekteso thaj e haleso, jekh jekheso odovorsnos thaj jekh jekhesi bućiceripe, diverzitetno jekhimata thaj kulture šajin te dživdin-en baška, te astardon thaj te barvaren o jekh e dujtona.

O Kulturno nasljeđe savo ćerda po than ane forora, majvaktno si katar e političko thagaripe: okola save xasaren o duho pire foroneđe naštin te

ačhon but vakti, vi ako traden e političko thagaripe; okola save den frima piro duho ane forora ka šajin te aven but vakti ano kov trujaljipe, vi te xasarde e političko thagaripe.

E rodljarimata mothon kaj ande sasavo kultruno tipo si maj cara se jekhpandž originalno (večljendže) eljementora dajačere kulturače, a kaj saħaver, po drom e akulturijače, aviljen katar aver kulture. Godoljese ane e kultura akalje narodosi šajilpe te indetifikuilpe but jekhutne kulturne eljementora save ko milenijumija osigurisarde mašakrni kulturno komunikacija thaj tolerancija e kulturne diverzitetja.

Nacionalno, pačape thaj čhibane komunitetja ane akava konkretno thand, arakhlje pire sistemya e molli, numaj vi uticisarde jekh pe aver. Te sasa kova uticaj pe duj rigate, našti tapal te vačara katar o interkulturalnost po katar o multikulturalnost, katar o paralelno istardie but kulturengo. O mulikulturalizmo, agja, pučarol e diference, a o interkulturalnost ko angluno plano čhol o sistemi e vezengo maškar e manuša katar diverzitetne kulturne tradicye thaj/ose sistemya mollipasere.

Experiencia kotar diverzitetno thaj e simbioze

O thand e foronengo sar i o Ulcinj thaj o Bar si saj jekh mikrokosmosi kaj sije milenijumsko ekspeienca, amaljikane, etnikane, pačame thaj čhibanikane diverzitetja, koja si vi adživesutni pluraističko dizutni ande savi koegzistirin e them/narodo (Crnogorcora/ke, Albancora/ke, Srbora/kinje, Bošnjakora/kinje, Muslimanora/ke, Roma/nja, Hrvatora/kinje), vačaren but čhiba thaj si sa e monoteističke religije.

Te dživdine ande gasavo thand si te hačare o phiripe savo si prećimo e hitorijasa. A te ícardolpe thaj te buvljaldople, dol šaipe samo kaj si baro mobilnost, vitalnost, dinamičnost thaj putardipe e tradicijako sar kaj isi.

Vi kaj e pograično amaljipa crden pe rig e ulajmasi thaj e konfliktorendži, akate mothodilo kaj, vi kana otrujal pharon e marimata, akava si regiono e interakcijako thaj maškarmanušengo dipe. Interkulturalno tradicya, sasavo dživesutne kontaktya, pobratimstvora, kumstvora, amaljipe thaj pindžardipe sesa maj zurale katar e zor e xoljardimasi thaj bidžungalje ratesi. Vi athere kana kova ni dragoja buten civilno thagar ose e manipulatora e pačamase thaj themese hačarimata.

Va, ande historija saħasa pačamo thaj etnikano mamujipe, asimilacija, maripe te avenljen uticaj ke manušikani ođi. Numaj, vi okola save irisarde pe identitetora, ni bistartde thaj ni muklje đi po krajo dumutano barvaljipe ljende identitengo. Te irisardam amaro pačape, o rat na. *O Dol si jekh, već*

averćiš moljiamenljese, vaćaranesa e laće Mrkojevića

A identiteti si, maj angral, socialno phangljipe jekhutensi thaj o kolektivo, odnosno grupacie. Ane koja grupa si amare phrala, pheja, komšije/nice, kušerinora/ke, amala/ljina, aver gav, Godoljese o identiteti akate sahasa butpherdo thaj godoljese e manušara kurr najsesa paćame fanatikora.

Sar gasave sehasa majbut phanglje ke phuv thaj o thand se kaj sesa pe piri nacija ose paćaipe. Pe historija, e Ulcinjanora/ke thaj e Baranora/ke maj but gordisaljle pire urbano a na ektikane identitesa, godoljese kava si sose ane historija stratsveno arakhlje pire komunalno hakaja.

Etika e susholjardimasi thaj e etika susdživdipasi diverzitetne kulturendži thaj paćajmasi, pe kolektivno godikano ićaripe, sehasa thaj si e vitalno zor akalje komentende thaj foronende. Kova značil kaj o ljenipe sa amare identitetora bi te aćhaven jekh averen. Thaj sasavo drom te avolpe ano dićhipe kaj e demokratija thaj o tromanipe(a tromanipe/sloboda, kako o De tokvil dikhla, si o prirodno stanje katar e cikne amaljimata) mothon e tolerancija.

Pe akala temeljora, e forora pe vekora aćhilje, barilje thaj buvljardilje. Paj ljolpe ko obzir ko thaj katar avilje, save paćaimase si, rasa ose e boja ljende morćhaći, savo socio statusi siljen, sehasa ljende bešavne.

Bistum, sasavonese dindolpe ljese hakaja. Vi kaj si averder kova ni anolpe ko pućipe, e diferencie ni rumin, von si barvaljipe.

O sistemi phiravne ravnotežako

Ane kaja laćhi boštin si thand sasave ružaće (paćape, nacia, ćhib, kultura, civilizacija). Von šelberšutnenca siljen piro istardipe (sadržaj), sungipe thaj mothodipe, hem den laće frutora. Kova pluralnost, ko va e putardimasa pe neve thaj majanglune, si e baza e milenijumsko trajipasko kolje forengo. Baš e bahval thaj e praksa katar o interkulturalizmo zuravol o Bar thaj o Ulcinj. Sose, već ano o arakhadipe averen manušencar thaj divezitetno themeskodićhipe o manuš šail te pindžarolpe thaj egzistencijalno te ćerople sar manuš.

Kova sahasa, si thaj ka avol imperativo akalje laće thanesko. Thaj si ti ćerdol jekh zur bući akalje sumnal (svijet) kaj sam tuj dživdina. Akava amaro sumnal, kava nevo doba, rodol lokalno laćhardipe e problemengo ano globalne zumavimata (izazove). *E prosperitetno forora ane o vakti kaj avol ka aven kola save si interkulturalno. Von ka avoljen o šaipe te ićaren e kulturno divezitetno thaj te roden ljeso šaipe, te sikaven o kretivnosot thaj e inovacija thaj kagja te aven ko ekonomsko prosperiteti, kohezija e grupacijendži thaj majlaćho kvaljiteti e dživdipasko, phenolpe ane Parno ljil ko interkulturalno dialogi Dživdina jekhutne sar jekhajekhutne ano digniteti Saveto e Evropako.*

Godoljese več katar o majcikne berš thaj o nisipe e forlamno sikaimasko, ande amare sikavne trubul te anana interkulturalno konceptora te bi šainasa e čhavore, majvn e terne manuša, te avoljen caktno džngljimata thaj barvalje eksperience avere kuluturenca. Kova si o drom sar te ava dži kote kaj ka ahava e natolerenacya thaj o astardipe avere kulurengo thaj ljende disutne, jekh katar e stubora e arakhadimase amare tradicyake thaj amo bešipe pe akava thand. Sose, e sudba thaj avindipe amare kulturako, ka dikhljolpe, maj angral, ano ljengo prožimanje, kooperacija thaj pherdipe. Jekhalavesa, ano interkulturalnost.

Katar e specifično mentaliteti thaj senzibiliteti amare manušengo e češkako akademiko, Frnatišel Šistek, hramisarda akava: *Vi kaj ni kamav jednostavno geografko determinizam, avolpe mande kaj savore, ipak, odlikujime nesavi primorsko južnjačko tatipe, putarde iljese te gondipaske, savo but dolma godži pe naturako ambijenti ljendi mediteransko thand.*

Ako ko otrujalno phangljipe čha vi vakteso durie, sah kova jekhutno ćerol kaja civilizacija thaj kultura jekh putardo sistemi savo si ano stabino bešipe, numaj phiramne ravnotežako, Godoljese o Ulcinj thaj o Baj naj več jekh arhivsko fakti, već vi ko početak e trito milenijumeso dživde organizmo savese disutne si ko permanentno interakcija.

Kaja šelberšutni mešavina e nacijendi thaj e rasendi ane savi sasavo dička dol ćerda e forutne thaj forutna, Barane/ka thaj Ulcinjane/ka. Thaj von kova ka ačhoven te šaisarde te aračhen o zuralo jezgro e interkulturalizmeso, po dičhipe okole barrendže ane maja e Rumijaći, save vi adžive trajin thaj sika-ven e historijsko procesora thaj e ndrیشimata save akate amen svedoći.

Majbaro amaljinako kapitali

E kultura thaj e civilizacija si otrujalipe thaj kontinuiteti. Akala forora ane sah peri historija crdempe katar o istok ko zapad thaj katar o Zapad ko istok. Akava laviranje maškar baresile sahasa pherdo bare darimastar thaj ki stalno faza promenaći. Thaj pulsirin sar o Mediterano, numaj ehosa. Sa kova ćerdol majdureder, numaj kurr ni ačhol avral e koordinate katar o Maškarthemeste thaj pire paše zejaste.

Kava sahasa sakojedrom o ideali ano Ulcinj thaj Bar: Ladav ći anija, ćhov kas mang, plovi katar mande, thaj lačo ćo more! Thaj de sasavone ljeso hakaj.

Biandaripe e pažnjako, etnikano thaj paćame mimikrija thaj o putardo mothodipe e paćajamsko e themesi si vi agja jekh drom sar šailpe katar-okotar normalno egzistencija ano vahti e biđangljimasko, ama vi e uzdaja kaj sah ka

načhol, thaj von ka ačhon tromarne, te garardol jekhutnesi egzistencija thaj ljeso dičhipe ano sumanl samo si oličimo ande indegrativno komunitarno ideologija.

O Ulcinj thaj o Bar putardesape e tregose thaj vi agja pomorske konekcije hem kulturno influencije prekal o mediteransko thaj balkansko otrujalipe. Von prastaren e civilizacijsko phiripe thaj klidarne formule e sundživdipasko ano akava otrujalipe: kaj su amaljipa save si čerde pe drecia thaj save naj ksenofobične. Sahasa kate sasavo drom manuša savendi mrčhi si aver bojavate, ama von sehasa deo akalje foronendi, integrimo ko amaljikano thaj kulurno dživdipe. Naprosto, e thanbešutne sičiljesa pe aver rase, čhiba thaj konfesije. Kova si u barvaljipe savo si muklo katar e bare imperije save delora sehasa, ama majanglal ljenđe tradicije.

O pačajpe postojil samo sar kamljipe, sar dišto so iključivo ulavolpe thaj dolpe averende. Se pe aver rig, vov maka avol apstraktno thaj sar gasavo bihajreso. E pačaj sila smisla već athere kana dživdinelpo ano jekhuutno, ama hem ano dživdipe avre manušengo.

Andar gasavo definirimo pačajpe čerdol e filozofija vash o interkulturalizmo, savi tapal barol ke doktrina, ane experienca savi e manuše ni mučol kaj te čerol dička so đal mamuj o imperativo e čačimasko, poštenje thaj kamljipe, vi ane majphare vahtija.

Gođatisara (svjedočisara) kaj ano fundo e 20. šelberšutno, ano kova sun-kaj epoha e bilahendži, xoxavneđi thaj daramneđi. Uverisajlam vi agja kaj si dovoljno već disave anuša te aven save đan mamuj e diverzitetya, kaj drabaren e atmosfera thaj londaren o dživdipe amare kamlje forondi thaj gavendi. Džanglam da vi athere kaj gasavo bigođikano đaipe maškar amende sahasa majanglal čerdo thaj dirigirimo katar aver rigate.

Vi prekal sah e zor thaj e pefridno planora, von naštisarde. Sose, a manušendi razija si bari ane akava thand. Paradoksalno si, ama vi da historijsko potvrdimo fakti. E bahval e sundživdipasi thaj o solidarnost baš ke majbilačo vakti irilpe sar kaj sahasa.

Godoljese, sah amende save dživdina pe akava duho, majlačo haberi angral o berš kaj nakhlo sahasa o rodljaripe e CEDEMES-o sava mothoda kaj avilo ži ko ciknipe e etnikane distancako ande Crna Gora ane palune pandž berša. Naravno, thand kaj majbut te lačhardol si halja, numaj e trendora su but lačhe. O Džuvdo interkulturalizmo e Bareso thaj e Ulcinjeso silje lačo uticaj ane sah e Them thaj si lako majbaro socialno kapitalji.

A SI O 21. ŠELBRŠUTNO – O ŠELBRŠUTNO IDENTITESO? KOMPLEKSNO SLUČAJ KE CRNA GORA

Autoro: Boban Batričević

O peripe e Berlinesko barang (zido) thaj o putardipe *nevo* pogljavlje ko sumnikani historija, anda di ke but mujmarimata (rasprave) ano vaxti angral amende. Ko fino e XX šelbršutno gati ka sahasa konsenzusi maškar e intelektualcora ka kava šelbršutno šail te okarakterisilpe saj jek *šelbršutno ideologijengo*. Kova kaj najsahasa konsenzusi sahasa phanglo ko angraldikhipe ko karakteri e XXI šelbršutnesi – safar šelbršutno ašudarol amen? Ane e debate iskristajlisajlje duj dominantno andripa (pristup) – jek angraldikhla kaj e unipolarizacija e sumnalesi thaj e pobeda e *zapadanjačko* drom e dživdipasao savo si čerdo po koncepti e neoliberalno demokratijako. Pe aver rigate, a autorora sar kaj si o Hantingtoni smatrisarde kaj o XXI šelbršutno ka avol o šelbršutno e *identitengo*, so ka anol i ke, sar vov phen-da, o *sukob e civilizacijako*. Ljeso andripe mothodilo sar maj utemeljime, gati ka prfetsko, sose (ka ispostavilpe but lucidno) pe mothodimata katar

ljese teze đilope pe experienca e marimata ani Bosna thaj Hercegovina, kaj e paćavne thaj e nacionalno identieteta sehasa majimportantno odrednica se e ideološke dikljhimata save sehasa karakteristićno ano XX šelbršutno. Katar o 11. Septembro 2001. berš thaj majvnon e ašćerenedi intervencija ko Srednji istok, o sumnal (svijet) mothoda kaj e nacionalno thaj e paćame identitetya e manušende su majbut importatno se kaj si e idelološko, ekonomikane, programske thaj politićko načelora thaj kaj ane but slučajora sah akala kategorije hamimpe.

Duj aktuelno marimata save sasavo đive pheren e e medijsko istardi pe, ke Ukraina thaj Gaza, paša e strateško thaj ekonomsko sebecora, dominantno siljen identietsko pozadina. E Rusijaći agresija ane Ukrajina katar o 24.februar 2022.berš thaj o proklamovanje ke *denacifikatorske motivora*, ama vi e angralagresorsko ćerdimata e rusikane institucijengo ko pućipe e ukrainako identiteto, sar ljilkane examlora si katar e identitetsko mobilizacija. E Akcija e Izraelesi kaj te ćeren ano praxo e teroristićko organizacija katar o Hamas, e niveli katar e zor e agresijako thaj o bidikhljipe xasarda piri primordijarno dikhljipe katar o šerutnikanipeno (neophodno) irisaripe (odgovor) ano terorizmo thaj vaktesa pućarda e đungalje baze e Netanjahose desnićarsko, antiislamsko thaj antipalestinsko politika, ako dikha kaj ane Gazi majbut meren e civilora, thaj gova pe dešto milje, save e Hamasesa najljen nisavi konekcija. Bistu., identiteti ađive si šaj dikha but importatno thaj definitivno ko XXI šelbršutno ka ljol sah maj but ko znaćaj.

E Regija Zapadno Balkani, a vi kote e Crna Gora sar ljeso deo, si geografski taman maškar duj šerutne sumnalne maripane thanda. E Ukrainako šerutno o Volodimir Zelenski, pe baza e operativno bezbjednosno arakhadimata thaj pe analiza e ukrainaće službenđi, upozorisarda ko anglunipe ano 2024.berš ko šaipe e maripasko ano Balkano. Potencijalno, ako kate eskaliril o mamujipe ma ka ćerdolpe jek geostrateško *maripano luko* katar e Ukraina, po Balkani đi ko Bliski Istok. Tuj la ano dikljipe e relacie maškar o thema thaj amaljima ko Zapadno Balkani nimaka avol phare te angraldikhljolpe kaj o okidaći neve mudarimatango kolaj šaj te avol etnikano-paćajmasko identitendđi natura. Majcatkno, kova ma ka avol o irisardi pe godoljesko so već ćerdilo, thaj jekh šaipe te *ćheljolpe* ane aver thandeste. E Crna Gora pe kova dikhljipe si interesantno te ćerolpe analiza, ako đana ka kote ni ćerdilo o maripe, hem vi kaj sahasa istradi vi voj ane e Agresija prekal e Hrvatska 1991. berš thaj ogranićime ane Bosna thaj Hercegovina 1992.berš.

E Crna Gora ađive si multietnikani, multipaćami, forutnikani irisardi pe demokratija, kandidatkinja ka te dol ano EU majlungo stažesa pala e Turska, pherdijurispuđentno džen e NATO savezesi. Ano globalno dikhljipe katar e Crna Gora si duj crte – them savi sila bare problemora kana vaćardolpe katar o kriminali thaj korrupcija, thaj them ane savi si potentno thaj aktivno jekh

maligno uticaj e nademokratsko režimengo, ko majangal e rusijako. E turbulentno poljitekane ćerdimata ane palune tranda berš mothode kaj o pozicioniripe pe relacia ano themesko identiteti e Crna Gorako, vi pozicioniripe pe relacie ano nacionalno-paćajmesko identitetu amaljimata ane Crna Gora nakhla o znaćaj e politićko alosardipenikani taktika thaj ćerdilo importantno segmenti pe sahvo ćeredilje sa e amaljikane-poljitekane procesija ano them. Baro irisardipe thaj e vaktikane barra, sar kova ke 1997.berš, kana pragmatićno (šaj na vi emotivno) avilope đi ko ulavdipe e poljiteka e Slobodan Miloćiveći, 2006.kana sasa izglasime o nezavisnost thaj ano fino 2020.beršeste, kana avilope đi ko ndruipe e thagar personifikovime pi Demokratsko partija e socijaljistneđi thaj ljengo lideri o Milo Đukanovići, ane piro baroxaripe thaj suština si mothodi e relacia mamuj e etnikano thaj paćajmo identitetu. Dekolonijalno duravdipe katar e Srbija uslovisarda jekh majintenzivno procesi e nacionano emancipacijako pe relacia ano srbonikano identitetu, a kova plajem anda ko zuralipe e džangljipasko thaj podžangljipasko e minoritnengo save dživdinen ane Crna Gora a save sehasa, dok o procesi e rumisardimasko e Jugoslavijako sahasa, von uglavno sesa žrtve e opresijaće. Nacionalno emancipacija e Crnogorcendi thaj Crnogorkendi sasala pozitivne crte kana dićholpe e crnogorikano identiteti vaktesa evropizosajlo (butdroma o nametnuime jugoslovensko thaj srbsko irisajlo po jugoevropski thaj mediteranski), thaj godoljese akana ano crnogorikano nacionalno korpusi phare šaj te arakhadolpe individualca/ke save e Crna Gora ni dićhen sar forutni thaj sekularno them, putardi angralvaktese, tradicionalistićke angralgoćipe katar Aver thaj Averderusitne. Sah akava andi ke nesavi kohezija maškar e komunitetya save procentualno majbut dine dumo e crnogorikano drom te irin po nezavisnost 2006. Andegova, e jekhutne e populacijaće save sesa majbut ka tena avol ko nezavisnost, ano procesi ađivesutnikano strojavanje e Crna Gorako haćarde kaj si ćhinde, te dikhlje e crnogorikani emancipacija sar antisrbikano ćino. Baš andar kola haćarimata bijandilje e poljitike save ko 2020.beršeste putarde epohalno drišipe thaj save baš akana determinušin e crnogorikano ćaćipe. O Vakti ka mothol kaj kola jekhutne poljitike, talal o ekonomsko-nacionalno-zelena dekori, sahsaljen vi zuralji identitetesko dimenzija, dominantno pe relacie ko nacionalno thaj paćajme reprezentacija. Ko simbilićko dikhljipe, đi ki smena e DPES-esi ni ande has i zastava katar e EU, has progresivno poljitike ekonomijaće, ekologijaće thaj manušenje hakaja, o i fuzija e smena katar o DPS ćerdilji pe ikongrafija e trinbojendi thaj e krstosi. lkjol angral o pućipe: Sose si kova opasno thaj a šajil etno-kleriklano politika ano pašo vakti kaj avol te avol o izvori e maripaso ane Crna Gora?

Angral e eksplicikacija akalje pućimasko, si importantno te mothodolpe o zapadno-balkansko konteksti amaljimatengo ande o thema kasve ćerdilje pe disolucija e Jugoslavijaći – etnikano thaj nacionalno identiteti pašamne si paćajme identitetesa, a ljendi entikani-nacionalno xamipe ano disutne šaj ko-

laj te anol di ke čhordimata e utijacajeso katar jekh ane dujto them. Ko dikhljipe xamimataso, e Crna Gora predstavljil o Zapadno Balkano ko cikno, ako đana kaj kate dživdinen sah e aver etnikane grupacie sem e Makedoncora/ke. Akava, pe jekh rig čerola importantno akteri ane e regionalno konstelacija, dži kaj pe aver rigate akaljesa putavolpe o than averneđe te xamimpe ande andralsutne pućimata e Crna Goraće.

E eksperienca e Ukrainaće thaj katar o Bliski Istok maškar averbuća mothode kaj avralsutno uticaj šajil te čerdolpe *zuralje* thaj *kovlje* zorasa. Vi majlačho importantnost ke kava dikhljipe čheljol kulturnikani-historikani thaj simbolička instrumentaizacija ose aproprijacija e identitesko muklobarvaljipe, se von direktno komunicirin e etnikane thaj e paćajme određenja andre o them. Analogno pe kaja motivacija, laći primena šaj te avola pozitivno thaj destabilizarijuće efektor. Ani teorija o arakhadipasi obično kaj te ilustririjlpe o bilačo uticaj rabarilpe o slučaj katar o Iran, kaj te bi šailape pe ljeste te objasnilpe o avralsutno putardipe o maligno uticaj maškar e šiitora ano o pojasi e tzv. *šiitsko upaščhoneso* ano Irak, Sirija, Libano thaj Jemen; ose pak, e rusijaći eksperienca – kaj prekal o pravoslavlje, sar aversutni verzija jekhvakteso *komunističko ljepako*, ostvarilpe o uticaj ane kola phuva kaj sehasa jek vakti talo o Sovjetsko savez. Ano konteksti e Crna Gorako, sar multietnikani thaj multipaćajmikani them, ko dikhljipe e kolaj čaladimasko katar o uticaj e nademokratsko režimora, e Evropani Unija locirisarda jekh paćajmi organizacija. Katar akava e medijumija hramisarde agja:

Evropko parlamenti (EP) ande (...) Rezolucija katar avralsutno uplitanje ke demokratsko procesroa ane save đukinpe e pokušajora e Rusijaće te iskoristil o napetost maškar e etnikane grupacie ko Zapadno Balkan te bi čerolasa domi thaj te ulavol o amalipan, so bi, sar vačardol ko dokumenti, šaila te anol ki destabilizacija ande sa o regiono. EP sikavda piro zabrinutost sebepi so čerol Pravoslavna crkva ano thema sar si e Srbija, Crna Gora thaj e Bosna thaj Hercegovina, a posebno ane lako entiteti e Republika Srpska, te promovišil e Rusija sar o protektorati e tradicionalne familijano moll save zuraven e relacie maškar o them thaj e crkva.

Majlačho haćaripe e crnagorikano konteksti ko dikljhipe ke importacija e etnikani thaj paćajmi identifikacija ka ažutil amen o mothodipe katar e eprijsko momentora save e Rezolucija katar o EP čerola osnovanom: Ano 5.septembro 2021.berš e Crna Gora sahasa ke ivica forutno maripasi kana sahasa e ceremonija te alosardesi e anglune manušesi kale paćajmasi organizacija kaj si ljipardi. Uzal e političko dimenzije, birahatluko thaj bistabilnost save athere ikaldilje sasaljen feluni etnikani-paćajmi baza. Vi agja, ano diskurzivno nivelji, katar majupral katar koja isto paćajmi organizacia but drom phiravdilje e stavora kaj eCrna Gora i e *cikni Ukraina* thaj trubul te denacifikulpe. E rezultatora katar e pindžarde agencije save ljenpe rodljarimar katar o javno mn-

jenje mothon kaj koja paćajmni organizacija si majzuralji organizacija ko them, te sila majbaro paćajpe. Uzal late, posebno rola ćheljen e politikane stranke thaj e medijumija, dali pe strana savi kola paćajme amaljipa den dumo ose ako đan protiv late. Kava putrol d posebno thand debataće – sose e paćajme organizacije thaj e političko partije pire programora ćeren pe baza e etnikano identiteteso thaj gasavo irisardipe e pućimataso katar o amaljipe ašurđaldolpe? Gasave programora si ki oštro suprotnost e amaljikane profiljesa savo majbut manden te aven deo evropaće amaljipe kaj o thema thaj e paćajme institucije si ulavde a kaj e etnikane identitetora thaj themikane identitetora trubun te aven inkluzivno a na ekskluzivno.

Majpalal trubul te klidarna – etnikano markeri si imortantno odrednica ano crnagorikano amaljipe savo but droma instrumentalizujilpe. Sasavo duravdipe katar e debata ko etnikano pripadnost, sar kaj si tuj ćerol e aktuelno thagar, inđarol ano xasardipe ose ane opresija e etnikane grupendi save ni peren pe oficijalnu, but drom garadini agenda, ama đanglje inecijenca. Et-nikane ulavdimata niegzistin – etnikani distanca ande Crna Gora postojil sar kaj postojil ane Francuska ose Švajcarska, bistum, kola phuva naj pindžarde sar potencijalno maripasko žarište.

Amari generacija trubul te prihvatarol kaj biidealistićke bidžangljimata tkata o phrapjipe thaj o jekhipe ose laćhardipe, sar đi akana ćerdolape e demagoško amortizacija savi nidla laće rezultora. Se kova so kana siamen si jek bilaćho javin ande savo o multikulturalnost, a majangral o multietnikanipe, ćaranpe sar je prisilno sundživdipe e etnikane grupacijengo save si bi-phanglje simblesa thaj amaljikane kohezijako. Kova simbolo bi trubula te avol o Crna Gor sar them thaj lako forikano, ustavno ćerdipe. Godoljese jekh objektivno thaj argumentovano debata trubul te zuravolpe o duho e tolerancijako thaj o astardipe e jekhutne moll save kaj pheren e etnikane thaj paćajme identitya; moll save te ćeren kaj e manuša te istaren e aversutne thaj diverizetetya. Trubul te vaćara katar e moll pe save e etnikane komunitetya bešen, a save đan majdur se elitistićko thaj eksklizivistićko džangljipe katar (već thaj već) e jekhutne ćhibaće thaj bućim (porijeklo). Astartipe thaj o ćerdipe o moll pe save si ćerde e manućikane hakaja thaj tromardipe, o zagovaranje e ćerdimase e demokoracijaće thaj o solidarnost sar bazićno postulatore e amaljikane identitetya ka anol jekh iznivelisipe thaj izbalansiripe e etnikane distancako thaj o jaz. Već kagja savavo individualco/ka ka ićarol piro identiteto thaj majbut buvljarollje/la. Ako akava ni ćeren e paćajme institucije pire reformasa (katar akava khoni ni vaćarol ko javnost, sose but von funkcinin pe maškaršelberšutne legislative) ose e thema, o civilno sektori trubul te ljol o odgovornost. O civilno aktivizmo trubul te dolpe dumo kaj te akharol po dialogo thaj te phadžol e angrldikhlijmata e identonengo. Akagja ciknarenpe e šanse kaj e etnikane thaj paćame identitetora te ćerdon e okidaćora e maripase, a amari historija si pherdi maripasa. Namaj *gusle*, manga e *gitare!*

ANDIPE PE NANDŽI NACIA

Autorka: Dr Slađana Kavarić Mandić

Dičholpe sar dumut te avol kana o Plessner hačarda kaj o humanost thaj o univerzalnost sah majbut dišilpe sar jekh idelogičnost hem anolpe pe jekh politikani-pamfletaško finkcija. Numaj, ano adživesutno konteksti, na već kaj e ideologija xasarda piro bazno definicijsko dikhljipe, već sa majbut živisara ano jekh vakti thaj thand ande save nijekh katar akala duj moll maj ni dičhepe sar čačutne has pe politikano oportunisto thaj alusarno sukcesi.

Avilo, dakle, o vakti kana o prastardipe e jekhutnicanengo, a okova značil o apostrofripe e diverzitenengo čerdilji platforma na već e partijači thaj političko akcija već vi e ječhesiidentifikacija, thaj već prosto bidkhljipa e univerzalno karatkerasasavestar, agja vi amare bijekhutnipa, anda ke jekh nevi univerzalnost – sadojekh rumipe e univerzalno thaj opšto konesenzus ko krucijalno diferencie maškar e grupacie e manušenđe save aver katar aver etnosia.

Bičačutne pačajmasko ano univerzalnost naj konsenzus ko apriorno importancija e manueši sar biče, katar ljese generalno karakteristike save đan majdur e jekhutnese moll, a pe gova has p pačajpe ano humanizmo sar maj uči moll e manušesi sar biče. Ane akava slučaj o bešipe e khedimataso thaj identietsko karakteristike čerdo o matipe e manušesiri definicija savasa vov ciknarolpe pe relacia ane šaimata same e humanističko orijentacija hramor-isarol ljese.

Jek niz katar e koletivno karakteristike, istarde bipačajme erosesa thaj historikane bešimatanca, čerdom e tačka e amaljikane pharavdimase, nacionalne tenzije thaj kompeticijko logika savo anglunisarol e e historijsko hiperbolenca, a ko završipe pe desničarsko utopije. Po disave drom vi marimatanca.

Ako akava motha pe crnagorako otrjaljipe, kava sostar vačardam mothodolpe sar buttriga ane save već načelno si pluralizam, pe bare duravdimata e partijenđe alavengo ke relacie pe save e poljitike čerdonpe. Kolaj šaj te klidarnolpe kaj vi kaj si deklarativne droma pe nesavi vrsta univerzalno, partijikano čerdipe ni duradolpe majdur se o nacionalno, has athere kana e populistora phenev na e etnikane dromesi. Ama, vi athere kana ni manga te tumači e amaljikani javin pe partijsko ramke, ka avol lače samo te konsultujinpe e faktora, e butbilači statistika e etnikane distancako, o postotko e manušen-go save si gordo pe nacijasa, thaj pe definišin prekal o lako bešipe, thaj o procento okoljengo save hačarenpe diskriminirime pe nacionalno baza. Ako o gordipe definirisara po nesaveso bešipe e nacijako, pe kov drom vi majbut

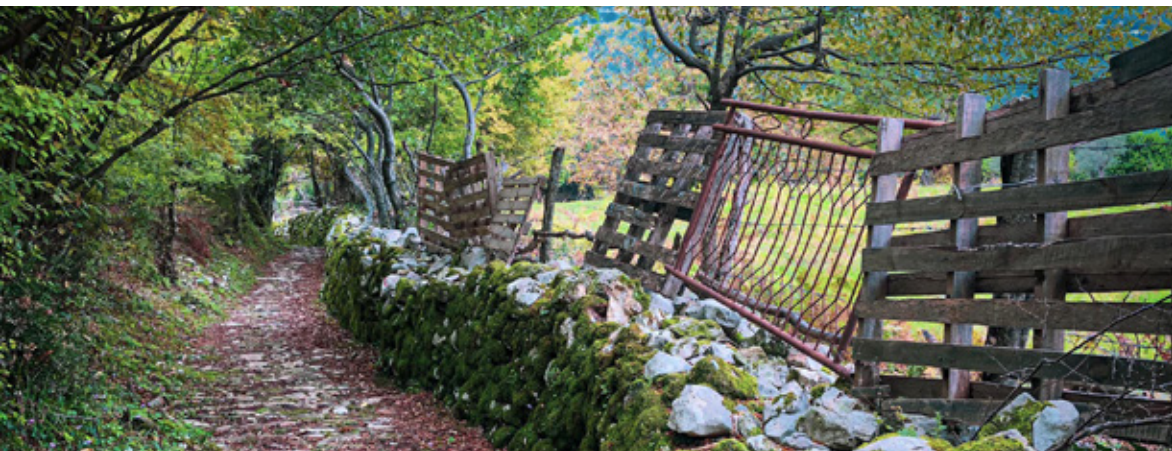
numero e manušengo dičhen e phrandimta save si hamime sar o phadžipe e nacionalno digniteti, kava vačarol e statistika. E Erotizovano nacionalnost naj već e relacia prekal peste, po vi o ljeipe katar avereste, o biljeipe e respekteso averstar, ljeso peravdipe pe biologija, sose kova si so ačhol kana ljolpe khanikastar o manušipe, upralnacionalno dikhlijimata.

Baš kagja o Giorgio Agamben, jekh filozofi italijjako definisarda e logora, sar otrujaljipe ane savo jekhaso hakaj nidičholpe, sar sistemi pe aver anolpe pe samo nango dživdipe bi haj jekh moll (ane amaro slučaj, andipe pe *nandži nacija*).

Ciknardipe e poljitikako pe biopoljitička si o probljemi e avdživesutne vakteso, na već ane crnagorako amaljipe savo ane akava dikljipe majbut thaj majbut pačol pe matrica e logoresi gndimatasi – ulavdipasi, džindimasi, thaj e pačamasi thaj nacionalne angraldikhlijimasi.

Koja ekskluzivno aversutni, savasa sa majbut si tuj xasavon e phanglijimata sar si e mocanikonedže eksperience, interesovanje, e kulturno memorijabilite, pašipe e ukuseso ose katar o rodno thaj klasno eksperience, čhol amaro multikulturalnost thaj etnikano pluraliteti pe jek zuralo ašaipe. Kova ašaipe naj već političko, hem kaj si dživesutno-političko mothodo, vov si majbut jek bući instrumentalizovanjaći, bilačhimasi thaj populizmesi. Kova si bući džindimasi pe save e manuša andilje. Akagja o etno xasarol te avol jekh barvalo diveziteto thaj čerdol čorrikano multiatnikano niljenkaneso.

Si but delikatno e tačka ane savi e multietnikano putardipe thaj lačhardipe anenpe pe jekh devaulacija. A si kava o pućipe e politikane momenteso thaj e partijsko intrumentalizacija ose ekonmikano usljovljime kriza e etnikane sundživdimasi? Avolpe kaj ani Crna Gora si vačardol katar o čerdipe duj faktorengo, zuradi po odsustvo katar jekh seriozno emancipatorsko akcija, savi maka čerol suštinsko o amaljipa pe univerzalno principora, thaj kagja maka čerol lako autonomno mothodipe bihaćajimaso pe partijsko strukture, rodljarne čerdimata thaj amaljikane nestabilnostora, sose o multietnikanipe naj jek bući momentesi, po jekh permanentno moll.

SAVE FISOSI SAN TU, PHENE MUNGRIJE ?

Autorka: Vesna Delić

O pampuri sar daramdoj đalasa pe pruga Beograd-Bar thaj po cara duravolasa mandar katar sa okova kaj sa mungro. Kova julsko džive ke 2005. berš, oficijalno mukljem mungro bijando thand o Valjevo, me da thaj dade, me pheja, me familjija thaj nako 80 kilometre duravdo Beogradi. Mungro but kmaljo foro, me butlačhe zgrade, mi šuži džungla, o thand ande savo but mungre amala thaj droma thaj zgrade ane savedne deš berš ćerden gaći kujtimata. Knedlasa ano krlo, ani mi godži po miljato dromeste tuj pučavman a si lači e decisia kaj amen o duj amndam. Sar tek ćerde studentora krisisardam te dža te preseljiamen ande Crna Gora. Lje već ašuda-rolasa e bući ane Podgorica, a ućarasa uzdaja kaj vi me ka dav anp Centro e Kulturako ano Nikšići, se pašo o dol sar me ni ka šaiv? Pa me sem diplomime Etnolog thaj antropolog, me šaiv sa! Tuj averinpe e zeljeno pejzažora andar e musavi đama e pampurise, Fantazirivasa thaj ćearava planora sar ka drišisarav o sumnal me fakultetese džangljipasa, ka anav aversimata, te mothav neve ideje, ka anav ko nevo amaljipe, saveso but sigate ka avav kator. Katar phurdo, a kova ka mothol tapal, but baro čavronikano untuzijazmo indardama voj! Ano momenti kana o pampuri ljina o drom katar e stanica ano Bijelo Polja, anglr o kupe kaj bešola jekh phuro rajo thaj me, uštrdi sahasa jekh pravo dama, rromni safar ni dićholpe sasavo džive, gospođa po bare G. Ućhardamen sar jekh grćko devljikani Temida thaj sar phendam laće kaj si tromardo thand, voj astarda o thand thaj ljina amenca o drom, bidžanol kaj kolje činosa ka irisarol vo dživdipe.

Najisipe e *špejt* prugaće sasa amen gati štar sahata te ćera amende laće lafi thaj te pindžardija, Me te ulavav lasa mungri euforija, ambicije thaj khur hasarde kolajpaćajpe, a voj piro baro dživdikani eksperienca. Ka mothodolpe kaj sahasa man o čast te vaćarav e Ljubica Vaćonasa, butberšutni žurnalistka thaj spikerka ane ke Televizija e Crna Gora. Rromnji savakao karakteristićno zoni vi akana ašundol ane kana but dikhljego/gi, e autorka e anglune emisije katar e manuša savi siljen invaljiditetora, našlje manuša thaj Rroma/nja. Angluni manušni savi ljina e nagrada katar o UNICEF po kvaljitetno etićko mothodipe katar e čhavore thaj ljende hakaja. Bistum, angraa mande sahasa jkh bari manušni savi angarl se te resa ane Podgorica rodla mo numero e teljefoneso. Dijemla o numero katar o fiksni me sastreso thaj me sasako (mobilni sahasa pe gova vakti samo je gndikano alav) thaj bare radimasa prastandoj điljem te dikhav me sune. Numaj, e sune but sigate nisarde te xasavon. Bući najasasa a gati naklhosa jekh čhon (a, ane savi zabluda semasa thaj halja sem). Gati sah e uzdaja pelji ano paj đđ kana o telefoni akharda. E Ljubica sahasa.

Lačo džive kamljije Vesno, sar san?

O lačo džive Ljubico, lače sem. Sar sen tumen?

Lače sem kamljije. Akharav te pučav a arakhlan bući.

Na, lađarne vačardem.

Dikh, ni đanav a ka šaiv te ažutisaravtut, ama ake, šaiv te davtut o emai katar me duj amaljina thaj šaji te bičhalje ljende čo CV.

Paljikerav tuće but. Čáće mukljenamn bi alavengo...

Bičhaldem mungro, pharado sar čarape, Cv, sose so šajivasa pe kova vak-ti te ponudiv uzal o prosek me notengo thaj, gndin, diljo mangljipe te čer-av bući. Ano baro biašurđipe irisarda mande o alav e Radmila Gavrilović, o alav, savi si, kana vačardolpe katar e amaljikani historija e Rromendi ki Crna Gora, trubul saškojek drom te ljipardolpe. Nae kova momneti e Rada sahasa e šerutni e Misijači ko OSCE, thaj phiravola o programi *Zuraljipe lidersko potencijala e rromengo (2004-2007)*, savo, ka mothodolpe tapal-jem ka avol maj seriozno pokretači astarde procesesi pe socialno inkluzia e Romendi thaj Egipcánendi.

Ane kancelarija ke savi hačardola o tatipe, a savo majbut emituilasa baš e raja Radmila, inčardam jekh sahato thepaš gudlo vačaripe. Dajakere tone-sa mothoda mande so me ano xaraljipe me dušako đanavasa: cikni mači sem me kolje plavo morese katar o OSCE. Numaj, e vudara najsesa sah phanglje. Cara angral gova, ane ramke kolje programese, putardilji e Fon-dacija e stipendijedi e Rromendi. Organizacija savi čhelda e klidarni rola e lačharimasi e sikajpasi e crnagorikane Rromendi/njendi thaj Egipcájendi/akendi, a pe kova drom vi čerdipe e romanikane elitako. Pe preporuka e raja Radači, ane e kancelarija e Fondacijači ašurđardama e terni, but kamlji thaj dromalji direktorka Majda Škrielj. Voj diama e angluni bući pe jekh cikno projekti thaj tapal but sigate đelji. Palje late pe but droma, pe jekh baro vaktikano peiodi čerdem ane projektora thaj programora kaj sa o šerutno o butberšutno dirketori katar e FSR-i, o Aleksandar Saša Zeković. Manuš savo pe zuralje gođasa, idejenca thaj gati pa donkiloteko tromardipe but dina dumo pe inkluzija thaj o dikhljipe e Romengo/jengo thaj Egipcánengo/jengo ano crnagorikano amaljipe. Najisaripe ljese vizijako pala gati tran-da berš bivačarimataso baš mo ciknipe ljina e prilika te čerol jekh antro-pološko kvalitativno rodljaripe mačkar e bešutne crnagorikane Rroma/nja thaj Egipcája/ke thaj kate nisil o čaćutno mothodipe.

Sar ćerdimata e rodljarimase avilo o ljlil *Putardo udar (Otvorena vrata). Antropološko prilogo e Romende thaj Egipcájende ande Crna Gora*, a lako naslovi vaćarol majbut se sah, sose alavenca naštilpe te mothodol ane savi mera mande sehasa e udara putarde. Majbut se deš berš kaj semasa ano tereni, majangral kaj te bi šaivasa te hramisarav mo ljlil a majokotar vi te hramisarav mi doktorsko disertacija, xas ni jekh drom katar e Roma thaj Egipcája ni phende naštiv te dav ane ljengo ćher thaj te vaćaren manca. A paćan ka najsasa ljende kolaj. Lavasa sahatora thaj sahatora katar ljengo vakti, a po khaj drom sa ljende đivesa ti pokušiv te lav so majbut džangljipe katar kova su but vakti khonik ni phućlaljen. Sah akalje vaktese, a vaćara katar e ekonimikane majbaravlje familije ose familija savi bešol pe rubora e egzistencijaće semasa ponudime thaj počašćime sa koljenca so saljen ane kova momenti. But droma ćerda vakija kaj e šerutne e ćherese samo dine jekh išareti pe ćhavoren kaj te đan prastandoj te ćinen khaj gugljipe ose soko. Badihava me phenavasa na, e musafirka trubula te avol usluźime pe kola standardora thaj moralne dikhljimata e komunetesi ane savo ćhuthem mo pungrro. E phureder ane kola familijje savende, vi kaj katar e dertora ljengo ćikat sahasa pherdo borencan, butdroma hasalasa ljengo vuš. Sabresa irinasa me pućimata thaj vaćarenasa, ama vi man pućenasa sar sem sastimasa, sar si mi familija thaj kola pe kova thand kaj bariljem. Di kaj jekh baro numero e chavorengo prastalasa otrujal amende thaj ašunenasa so sam tuj vaćara sah đi pe kova vakti kana ni dina vika ljendi dej thaj dad, amen sasave đivesa ćerdijasa majbut se sam rodjarne thaj phućlje. Ćerdilam amala. Sah majbut thaj majbut jekh baro numero katar ljende vaćarolasa jekh rećenica savi ke mande vazdolasa jekh gordost thaj mothvodipe: *Tu san amari!* Te phena kaj ćerdema ljendi, ano komuniteti savo *naj mungro* thaj ano samo majangral samo trubuja te avolman jekh profesionalno thaj jekhdromarno konkati. Numaj, te rodljare e minoritetno komunitetya has jekh drom naj jekhdromarno. Kova si dujrigate relacia savi rodol majbut se samo angaźujipe, se so si kova e trajipe jekhe intervjuiseso.

Akhardi sema pe sasave drangulijje, pe bijande lave pe phrandipase vevselja. Jekhe rromane familijaće sem kumarica. Semasa ke ljende laće thaj đungalje buća, pe jekhutne uspehora. Dikhljem e ćhavoren sar baron thaj sar ćerdon muša, dikhljem koljen e zuraljen save ni darajlje thaj đilje angral ane piro maripe. Okoljen save o sistemi nakhadaljen, save najprihvatime, najljindekhan thaj save već manden piro hako thaj po thand talje o kham. Aźutisardem sode šajisarde, po vi pućavaman, thaj vađi pućav man a ćerdem dovoljno. Sode borći irisardem akalje amaljipase savo nesebićno ćhuta man talje pi khak? A ćerdem sode trubujem ljende? Da li dikuš amendar ćerda sode trubuja? Sar đan e berš akala pućimata sah majbut si ani mi gođi, thaj vi amen mande ko suno. Jekh drom ane bari lživadin diriguisardem jekhe grupće katar penda Rroma thaj Rromnja, thaj jekhutne

đilavdam: *Najma, najma bax, khatinde khanči, ačhiljem korkoro...* Kova sasa naravno jekh suno ili šaj naj sasa?

Diklho katar aver rig o lav si katar jek narodo savo majbut naklha đungalje, savo šelberšutnenca si bidiklho, biazbadino, čhudlo thaj anatemisano, ama pe aver rigate, vačara katar jekh amaljipe savo ačhol, savo odupirilpe thaj ačhol, vačaradolpe katar e manuša save akhardon Rroma (đilav manuš). Manuša save promeninpe sar si vakti sar averder, maj po cara se ljenđe si maj phare, ama save menjojpe. Majbaro probljemi si kaj e aver ni manden-ljen, sose ni pindžareljen; ni manden te pindarenjen, sose diskriminiljen, diskriminiljen sose stereotipiriziljen. Sah kova so silje bilo savi naznaka rromanikani si čhuti ano gsavao koš pherdo angraldikhlijpastar, a ane kova koši but droma vi me semasa, se kana diče vi me sem ljenđi.

Tuj ćerav mo rodljaripe thaj tuj pašijav sa majbut e rromenca, dikhava ka e manuša katar mungro pašo thaj duravdo socijalno otrujaljipe nesvesno dena jekh bari građa te pučolpe e etnikani distanca, odnosno tuj mothon e ćacutni sljika e buterdengo amaljipas. But drom pučljema: *Sar kagja ka baš te ljetut rromenca? A xa thaj pije kote? Ssar šaj te beše kote?* Pa vi di ke komentara *Me kote ne bi uravasa has balonasa! Badihava, tu ljen ažutisare, o Cigano ačhol Cigano; Ljen naj ko šaj te ažutisarol, von ni manden has te sikaven has te ćeren bući.* Po cara po cara kova brutalno mothodipe negativno gndipasko buvljarda ke mande sar ke jekh manušni sqavo ćace pe nesavi rig pripadil e rromanikane amaljipase, tj, si pe duj rigate, E Rroma su mungrre, a hem me sem ljenđi. E komentara sar si: Eke kote si kola ćire.; Dikhlhljem koljen ćiren; Izvinisar Vesna (kana bistrena angral mande thaj kana ljiparenasa o alav Cigani ose kana vaćarenasa nesavi paramis). Majsimpatično sahsa mande o rezonujipe me čhaveso kaj silje šov berš. Jekh drom samasa tuj nakha katar jekh rromani familjija savi me ni pindaravasa kana vov jekh serizno tonesa vačarda: *None, eke kaj si tuće e Rroma. Vaz ljenđe ćo va!* Trubun te mothon kaj baravdemlje lače.

Bezahaske, but ni ljen kan e relacia savi ko socijalno dikhljipe šajil te ćerolpe e *biazbadine averencar*. E konstrukcije save si ćerde katar e Rroma/nja sar dikholpe našen katar o vakti. Von si von, a amen sam amen! Sar tapal khaj jekh kaj si amaro šaj gja paše te avol ljenca? Sar dikhljolpe našti aver rigate ako i tu naj san ljengo!

Kana maj fel analizisara e amaljikane relacie thaj e socijalno trubujimata katar sa amendar sode si u stavri ano fino e điveseso te čha jek importantno pučhipe: Save fisoso san tu? A ćace trubul agaćik amen te odredil prekal aver thaj te definišil. Angluni me šaj te vačarav kaj se but pherdi, ama kaj ma ka avav maj ćući bizo sah me junakora thaj junakinje akalje mothovdimasi, thaj but aver katar kova so ka mothav ver drom.

© Samir Kajosevic

ČERĆE ČAĆIMATA THAJ GUGLJE XOXAIMATA

-Nakhljipe ane funkcija e formaći e etnikane distancako-

Autoro: Adnan Prekić – historičari

Javutne trendora katar o cinjardipe e etnikane distancako si lači javin savorende ki Crna Gora. E statistka thaj e arakhadimata mothon kaj e Crna Gora si tolerantno otrujalipe den dumo, ama vi putaren e dilemma a šajisardape te ćerope majbut thaj a ćaće labardam sa e realno šajimata akalje amaljpase? O komuniteti savo majbut se 150 berš garavol e tradicija e interkulturalizmesi thaj savi pes a e ašajimata thaj histrijsko bimukhljimata mirno thaj bizo bare amaljikane phađimata ni mulji katar e tranzicija e 90-đi, thaj ano mirno hem demokratsko drom isarda po themipe, sajisarda thaj trubuja te ćerol majbut te bi cikjanrolasa e etnikani distance. Ane akava onteksti trubul te gndilpe vi katar e arkhadimata kaj phenen kaj sasavo štarto forutno e Crna Gorako mothol nesavi distance mamuj e jekhutne/na avere etnikane komunitetendi ose kaj majbut se upaš jekhutne jekhe nacionalno grupacije, ni manden has te avenljen familijarno phangljipe okoljenca save naj katar ljengo enikano korpusi. Godljese katar kala pućimata trubul te gndisara ane jekh majbaro niveli, sose e statistka šaji te ažutisarol te la kan o avdivesutno stanje, ama vi te ćera uzročno-posledićne veze thaj klidarno haćaripe e problemengo save generišin e etnikani distance ande Crna Gora, trubul te rodenpe vi e uzrokora. Kava si vi majbut importantno ane etnikane heterogenično komunitetya, ane save akaja vrsta e identitetesi but drom perol vi pe politikano identiteti. Gdoljese o drom e arakhadimaso e bućengo kaj anen đi ko socialno thaj psihološko duravdipe maškar e jekhutne diverizezne etnikane grupacijen trubul te širdinel katar e analiza e politikane mothovdimase thaj dominantno političko narativora.

Jekh katar e šajisarde modelora introspekcijaće šaj te avol o gndipe katar e uloga e nakhaimasi thaj historijsko baravljikano mukhljipe te oblikujil e politikane mothovdimata thaj amaljkano konteksti ano savo e etnikani distanca si kris, a na izuzetak. Ni trubulbari analiza te đa pod rom thaj te la e teza savi dićhol e buća save ćerdilje dumut, kolektivno ićargodimate, historijsko mitora thaj fikcije, trauma thaj diverzitetne interpretacije antagonizmora katar o nakhljipano vakti, jekh katar e dominantno mehamnizmora save ćeren o poljitikano mothovdipe ane Crna Gora, thaj sar gasave, ćerdon generatori savo formiril e etnikani distance. Ano amaljipe ano savo sahojekhdrom sasa evidentno ulavdipe pea *mare* thaj *ljende*, averustne interpretacije e ćerdimatande katar o nakhlo vakti, sar kris sahasa gorivo e socialno thaj psihološko duravdimataso e jekhutnengo katar diverzitetne

etnikane grupacie. E instrumentalizacija e nakhlje vaktesi, mothovdilji sar jekh katar majefikasno istradimata te homogenizujilpe o alosardino trupi. Godoljese e politikane mothodimata but droma transformišinpe ano maripe za monopol pe kolektivno icargodiŕpe, saveŕi funckija sit e ćerol o haćaripe grupikane solidarecijako.

Ano akhanutno historikano konteksti ano savo e javin si daramdi katar e fizićko daravikani jekhe etnikane komunitetese si realtivno cikno, logićno si kaj ka inzardol o pućhipe: Sose sasavo ŕtarto forutno e Crna Gorko silje probljemi kaj ano ljeso/ko otrujalipe te beŕol, ćerol bući khaj jekhutno save silje aver etnikani ose bilo savo aver fiŕo? Ako amen la i teza kaj e projektujime angaldikhlijipase thaj e stereotipy si klidarne okidaćora e ćerdimase e etnikane distancako, o rodljaripe akalje okidaćengo trubul te roda ano nakhavno vakti, pe aver ala vane historikani ekperienca kolje komunitetesi. Te la kana kala procesora trubul te iriamen ano 19. ŕelberŕutno kana nisarol o maripe e nacionalno tromardipaso thaj o formiripe e avdźivesutne politikane komunitetese, na već kaj voj ni otrujalisarda kova so ŕail te akhardolpe nacionalno them thaj nacionalno identiteti, već vi paradoksalno, ano akava vakti otrujalisajlje e identitetsko narativora save ćeren e avdźivesutni poljitikani konfrontacija. Jesavke probljemenca mamujisajlje vi aver komunitetya save ano 1918.berŕ dine ano istardipe e Kraljevinako e Srbengo, Hrvatengo thaj Slovencengo. Andralne antagonizmora, generisame e bićefese disave etnikane grupacijende, već ano anglune berŕ e jekhunikanne themesi, daravde kaj ka anen ke seriozno mamujalipe. Danglo akalje probljemenca, o Thagari Aleksandar Karađorźević zumavisarda (pokuŕisarda) palal o andipe e ŕovtojanuarsko diktatura ano 1929.berŕ, te nakhavol o probljemi tuj etablil o koncepti e integralno jugoslovensko. Akava kocepti si buvljardo pe ideja e jekhutnikane Jugoslavijaće nacijako, savi trubuja te nakhavol e gjaakharde *fisonikane ulajmata* multikonfesionalne thaj multinacionalno them. Ka mothodol kaj e seriozno thaj aŕajdimatno probljemora e etnikane antagonizmengo ano Jugosalvija naŕtisarde te klidarinpe parolenca thaj simbolenca save najsaljen ljengo historijsko utemeljenje taj andarlne phanglijmata, thaj akagja kava koncepti već ano 1939.berŕ phagljiło, hramisardikano kontrakti Cvetković-Maćek saveŕa e Kraljevina Jugoslavijaći formalno sahasa ulavdi ande duj interesno zone: srbikani thaj hrvatnikani. Sode e kreatora akalje modeleso e nacionalno pajtimasko sehasa ano bijavin majtragićno sa mothodo e eksperiencasa katar o Dujto sumnikano sahasaripe. Identićno zumavimatanca mamujisajljese vi e komunistićko baredera (vlasti) palal o Dujto sumnalo maripe, save ano drom e rodljarimaso pe icadre solucije e nacionalno pućhimataso, sar jekh katar majbaro zumavipe e Versajsko Jugoslavijako, drabarde te ćeren jekh nevo modeli thaj koncepti e nacionalno laćhardimaso. Zumavipe te nakhadonpe e butŕelberŕutne paćajme thaj nacionalno diference e jugoslovensko otrujalipaso ando ko ćerdipe jekh katar e majimportantno idealora e komunistikane

ideologijako ane Jugoslavija- e ideala e phraljimase thaj jekhutnipase. Ane majprosto mothovdipe, akaja poljitikani ideja e komunisterendi šaj te sika-vala sar ljengo ašaipe kaj e nevi, socijalističko them ane savi si thand sah e etnikane komunitetende, šajil te avol alternative e akhanutne antagoniz-morende. Sikajdinavol (ispostaviće se) kaj kava modeli šajisarda te funkcionil, već di kana e komunističke elite ane ljende va sasaljen sah e poluge e krisese thaj kaj akaja poljitikani ideja ka đal majpalal ane ratvalje mamujimata kova momenti kana e komunističko elite anglunisarde te konvertinpe ane nacionalno etnikane grupacie ane Jugoslavija.

Vi jekh xurdo thaj bipherdo dikhljipe ke lokalno historijako barvaljikano mukhljipe, mothol sode si kompleksno thaj but kotorvalo o pučhipe e etnikane distancako ande multikofesionalno thaj multietnikane komunitetya. Naj nisavi sumnja kaj o pučhipe e etninae diferencienđe ande jekh thand si o maj siđarno drom te omogenizujilpe jekh komuteti, ama vi kagja vi majsiđarno drom kaj te mukhe andar o šiši e duho e nacionalizmeso, savo but drom transformišilpe ane e spirala e bilačhimasi. Adživesutni historiografska rodljarimata (Max Bergholz, *Violence as a Generative Force: Identity, Nationalism, and Memory in a Balkan Community*, Cornell University Press, 2016) mothon kaj e etnikane, odnosno e pačajme ose e nacionalne bešimata naj nužno kola buća save anen ko xoljardipe ane hamime thanda thaj nu trubul te ljenpe sar apriori sar teza e planimirime džungaljimata, ane save e komunitetya si kola kaj dromaren e historikane procesora. Pe akalja mothovdimata, e angluridano e džungaljimatasko si majbut e individualco/ka savo/l pire ciljora (čoripe, ljindipe) pojektujin po jekhutno komuniteti. Te garavdol palal e džungalje buća save čerda, o individualco/ka bilačo/l, darabaren o enikano klid savo mothol kaj o čalajpe po komčija/ka ose po forutno/ni sasaljen jekh *majbaro cilji*. O probljemi si kaj sasavo džungaljo čeripe anol ki rekacija, te rode hakho, thaj kagja putavorolpe e spirala e džungaljimasi, savi sip hare te ačhadol. Ande historikani eksperienca e etninae komunitetende save bešen ane jekh baro thand, baš o džungaljipe thaj e relacia prekal o džngaljipe e nakhlje vaktesi, sahasa jekh katar e klidarne eljementora save čerde o identiteti. Pea kava šablone čholpe zor pe uloga e žrtvači, savi si rezervirime *amarende*. Di kaj pe aver rig siamen o džungaljo/lji, save po kris si *ljengo*. Posebno segmenti kolje narativeso si o ljipardipe e *historikani bilačhimatasi*, savenca oblikujipe zuralo emotivno nabo. Kalje-parne predstave ane save dikasi etnikani khedimata idealizujilpe, a averesi demonizujilpe, čerdilje o obrasco e poljitikane bućiremisai thaj e platforma e ciknjarimasi e etnikane distancako ane jekh komuniteti. Kava narativi/mothovdipe zuravo e angraldikhljimata thaj e stereotipya savo anol ke andralno magljipe jekhe manušese te simplifikujil e javin than ano binarno modelji e javinako thaj historikane čaćimataso, čaće razgraničil thaj ulavol o otrujalipe ane savo džuvdinol.

Kolajgodžikane si te ašudare kaj ka ćerolpe o modelji e etnikane homogenizacijako savo si ćerdo űelberűutnenca gja kolaj te xasavol. Numaj, paj ni ljolpe kan e rola e naxhljevakesi ano ćerdipe gasave narativeso, naűtilpe te aűudardolpe nesave ndrűimata. Laćho haberi si kaj e etnikani distance ane Crna Gora si tuj ciknjardol, ama voj si relativno halja ući, thaj so vi maj daravol: e etnikani distance ande Crna Gora si politićko indukovime thaj projektime. E rola e sikavne sistemeso thaj o aktivizmo jekhutneso siljen klidarno zor te phagljolpe koja aradigma, savi drabarol iskljućivo e politikane eliten. Kava si pala pe importantno sose maűkar e terne ki Crna Gora beűol e majbari zor te phagljilpe kaja paradigmi, sose e terne ano niveli saħ e populacijako si majbut tolerantno katar e phurikane khedimata, so űajil te avol laćhi baza halja te peravdolpe thaj te ciknjardolpe e etnikanidistanca ande o crnagorikano amaljipe.

DAV ČHERE!

Autorka: Tatjana Čalasan- pjesnikinja

Te o Njegoš ćerda đilji e Mina Karadžić, e šukarni ando Beč, ka xramisarav vi me katar me mami e Milosava, nanjogoševesi, ljedni, munggri, a zapravo Amari:

Pe zeja me mamijaće
Naj zonipe: *mamije!*
Bešaldi ani skeja e kužinaći
Već laće, đi kaj aver xan.
Phiravolasa dešdeša kilometre
LON.

LON. Sar ka phene o džuvdipe naj sasa laće but londo, đi ko bixavno

Pe zeja me mamijaće
Duj marimata
Pandž bimulje čhavore.
Amaro dad, bi zoneso,
tromardipe sar trin pivske plaina
bivaćardi zuralji goži e respetkesi
gođaveripe me sunengo.
Kurr svila, has brokati.
Nikana rubino lolji, a kaj bojava parni.
Talje raćarani momija garadune bala
Loljime vasta e džuvdikane pharimastar,
pokhaj jekh hasajpe,
red thaj bući sar i havaj gndisarol.
Pe me mamijaće zeja si vo
I dar amende, laće čharrese čhave,
merzija e sa sumnalese čhavorrendi,
a rudjipe pe koljedživdipso.
Partizanka e lače manušesa ano ilo.
Ni đanav has sar dikhljolape lako xramipe.
Ama đanav o pharipe savo phiravda,

thaj kaj o baro londo paj kurr ni dikhla,
šaj godoljese kaj kote o pharipe ícarda
pe kola zeja, bange thaj bičhefese
Kaj te šajil akana mungri te avol sar trubul
Cara pjegenca katar e londikane pajesko kham.
Kaj te bi šajin me ve te činden katar e olokva thaj disave kese parne
Mi faca te avol baxtalji tuj ćalavol kana averen dikhol
Thaj me varna te aven sahvaktune najisipe laće,
biašundi thaj paćivalji

E Phurd pe Tara, ano Šćepan polje, phandol duj sumnala, mungre sumnala.
Te o Breht sasalje ljesi Marija, sose me mungrra te na ljiparav

Karijesi ano vakteso dand
O barvaljipe me mamijako
Rumisarda mo mandípe
Kaj me ka phiravav laći angrusti
Gja sar voj kaj phiravda
Kaj andar lako xramisardipe e ćirajmasko
Ka ušanav jekhutne
Šaj cara aversutne
“london štrangle”.

Čhorda jag pe me godikane ícarimata
Mo baxtaljipe phabol, ama, mungri M,
kaj phirasa
pe vašarora pe kova vakti kana mi šukarni sovolasa
thaj ćerasa planora mungre anglune fustanose
te avol laćhi thaj phakenca.

Paćajem pe ćire mirne vasta
Kana god o drom makhlan.
Po khaj drom,
kana dikhav,
athere kana ni mangav,

romnja ka dikhljol sar tu,
putarav mi havaja
thaj makhav vi jekh svodi,
paše thaj majpaše,
ande savo čačeh tu da beše
mothovne dikhljipasa
mekane kose kovlje baljenca
zvitime kundravenca
sode trubul ašunde potpetice
neve godikane ícarimatanca.

E Marijaće M.

***

Ande ljen e Taraći, ke granica ko Šćeapan Polje, si e phurd savi gajil pe kova javalnački ani Neretva ki Hercegovina. Athere, ane angraldadolescento ćirajpe katar o subjektivno thaj objektivno, po fino e oxtovardešendi, sahsa mande but importantno to dikholj sar koja ašundi phurd. Maj cikni phurd pe Tara sahsala so has jekh naj sala: taman pe upaš o drom, phalkano mikroućipe, savo već andar o vordon, đikljo nakhe, šaji te haćare, thaj sasavo drom kana kova ćerdolape, tuj de ane Crna Gora, marasa amare palme maj but znatiželjno, se katar e bax: *Reslam ande Crna Gora!* Amende zabavno, amare bijandende na. Amen phiravasa e ideje a von e zalikane, mukhlje bilaćhimata thaj džuvdipaso pharipe. E anglunikane deš metre upral e Tara si o nakhajpe ane aver sunal, athere: aversutno vaćaripe, maj uće plaina, maj namrgođeno a gja šužikane, thaj đangljolpe so maj angaral ašundolpe: *laće aviljen ane Crna Gora!*

Pe dromesi maja, pozicionirime sar ljiipardo-ućipe jekhvaktesi, e aćhavdenca akanutenca thaj po manušengo barikanipe ano angralno vakti: e baraka *Soko*. Smešurime ćerdi divanisarolasa thaj korrkori pesa postojilasa. Ane late si komprehovno crnogorsko javin: kaštukano šporeti, bango thaj fukcionalno, xosle tragora e dživdipase, vunaće čarape ano curuvlje gumikane sah e musafirende a zapravo ćerutneđe. E Njegošesi slika kana sahasa terno isto barikane nładi ane undžerica *Soko* ose ane bari šuži but izardo ljlil katar o givalno-sokoli thaj o baro, e ćhordardi kafava ane fildžaja thaj e konobarice avere retorikasa. Mukhavasa, mangavasa te đanav, prirodno arakhno, kaj sah kola slike te garavdon ane mungre godikane ícarimata thaj e skica e tromardimasi, savi ka trubul man te đav angral me džuvdipasa. Maškar mungro bijadno foro thaj o gav me dadeso si jekh dujšol kilometre. Ane sasavo kilometri si po jekh paramis, thaj sasavi ulavdol ano kati angral

thaj palal o maripe. Thulje godikane thaj seri te cere pe goikane icarimata.

Bariljem ano ilo jekh bare themesko. E nostalgija si bipajutno eljementi, vacarava sa mande, pacav pe kova so ka avol thaj ni mangav te phiravam mo cezi manca. Me sem dukhavdo rakuni, chava sa mandar, thaj vi kagja cerava than e nostaldijace, parvardi cacutne godikane icarimatancia thaj visonajsutne phangljimatancia maskar katar kava thaj okova dzuvdipe, cacutne mangljimatasa da istarav sah okova so cerdilo angral koja phurd thaj so me ljinem pala late. Sah kova so me ljinem katar me phureder, bosnaće mamija thaj crnogorsko mamija, chordarav akana po xarna e dzuvdipasi, katar kava ane Podgorica.

Tumen najsen naslje, mo dad vec jekh drom vacarda, dikaj sama tuj la o drom ane podgorica. E septembrese tate divesa, angluno dive ane sikavni ano glavno foro neve themeso. Sar najsam naslje, kana naslam, nasti te ava e irisarde, sose ni danav kaste iriamen ano nevo foro.

dilavenasa e ciriklja,
e vorodna sviratinasa,
e chavore xasansa
e tinejdžera bare zonesa,
manuša ljenape ane angalji
thaj prastanasa jekh ke aver
e slasticarnica bicinolasa šampite,
A ane trafike šajisa te cine e nevimata.

Džuvdipe si džuvdipe.

Katar sasave hacaravasa man bilache se daravasa kaj von naj cacutne, but daramde, garadon palal ljende. Von nidanen so andem sar pokloni ake kava nevo foro: bibaxtaljipe unladi ane sasavi metra kolje kimetrendi thaj o mangljipe te bistrav ssah kova betoni me foroso, o haosi e achivmaso e dzuvdipaso, mo dikhljipe ane melali havaj, e ljen bilache bojendi, ama lache mothovde ane jekh eseji katar o Nobelovci.

E manuša hasanasa,
đanasa ko baro londikano paj,
zviždonasa đilja,
pijenasa kafava,
sasaljen šećeri,
fantazirinasa,
dukhavde katar nesavo kamljipe,
đanasa ano gav,
Xanasa krompira thaj pašteta.

Baro drom rodol cara gatipe, a mungri sahasa, me ézesa ano rat, već kote, uštavdem ano nevo sumnal. Mamujipe e Crna Gorasa, daramdi katar e daramde ćiriklja save našlje, sahava drabarne dukhavdo. Sode situt šajipe te istare o nevo, agaćik o nevo ljoltut ane angalji. Disave angalja si vi dukhavde, se kova kaj pritiskil tuj thaj angaljil tut ni dikhol kaj ane zeja e našljende džuvdil nevo ilo: O manušakaj durilo ljeso ilo si pe aver rigate, savo ćalavol koleđe kaj aćhilje, kaj kola kaj aćhilje teni meren.

...

E Crna Gora sila ane laći anatomija o ćerukano istardipe biphiravde thaj phiravde, thaj đanol kaj si vi dar katar o nevo thaj biđanglo. Lako lepršavo diverzitetu si sar mamco e mukljende, e tradljende thaj tatarđinende. Ane hemija e phangljimasi naštil te avol laboratorijski ćaćutne mothodo ama:

Ande e garavdipano me godžikane ićarimatango,
laće garavno katar o avsutno
Čordardi e phurd pi Tara, ano Šćepan Polje.
Vaćarav me dadese kaj si maj šužo katar kova e jablanićko pi Neretva
ama kaj si laće kaj najlje ljeso krisipe
sar šajin te ćeren e phurd save podsećil pe kola bibaxtalje
Thaj safar si kava alav Šćepan.
Ka hasan madar ane Bosna,
Šaj ka kamenlje ako kava alav ćhav me maćkaće.
E phurd pi Tara sikavol po baripe pire unikatnosa
oslikujime ande phaljikani mikroućini
pe kola cara milimetre majbutne

Škljocnil o ilo thaj angrunisarol e Crna Gora.

Talal late e Tara, otrujal o tromardipe thaj upral bizoralji baraka ćirklija alavesa

ane late bešol aversutno džuvdipe

khuvde perdave

đanavasa kaj mi mami naštisarda te ćerola

voj sasavo drom dukhenca

thaj laće vas si dukhavne

but dukhavne

đi ko bidikhljipe thaj ko bidikhljikano

a paljem o mangljipe kaj te azbav

pe kola thulje sa birikane žile

phirol vi mo rat e džuvdipaso

o kodi e anglalmasko

Mo ćezi, savo ni mangav khanikase te dav.

Thaj krisipe.

E braka Soko si laćeavensutni,

Komprehuvimano mozaiko aversutno, pe gova.

***

E mapa munggre Gorači najla lelekora, sila šelutne phahljimata thaj zna-kora. Paćav kaj kote istarol e đelji e ruvaći, e krikora e arušaći thaj e ari-e e ćirikljendi savengo alav kurr ni đanav paljem te mothav. Tu, darmade manušeja, mothov e palma će džuvdipasi thaj ka dikhe sar đanol te ljoltut thaj te mukholtut!

Pe ljen e tarai, ano granicako nakhavdipe Šćepan polje, si e phurd savi dikhljol sar koja katar e jablaničkaći pi Neretva. Pe kova, ane angraladoles-centni faza, po fino e oxtovaršebersengo sahasa mande importantno kaj te dikhljol sar kova pindžardo phurd. Maj cikni phurd pe Tara sahsala so has jekh naj sala: taman pe upaš o drom, phalkano mikroucipe, savo već andar o vordon, đikljo nakhe, šaji te haćare, thaj sasavo drom kana kova ćerdolape, tuj de ane Crna Gora, marasa amare palme maj but znatiželjno, se katar e bax: *Reslam ande Crna Gora!*

Akana, palje jekh-štarengo šelberšutno, pe kova jekhutno thand ano mo ilo xutol e gindi: *Dav ćhere!*

BARVALJIPE E ETNIKANE BOŠTINAKO

**Autorka: Aida Petrovic, aktivistkinja thaj feministkinja
Crnogorski ženski lobi**

Bijandiljem ane e *škuma e londikane bare pajesi* ani koljevka ćerdi katar e lačhimata e masljikane ranendi, save arakhen, zuralje barikane arakhlje e plajina e Rumijaći thaj Lisinjaći, angaljikanenpe e bregosa Volujica savo rrasilpe ano londikano paj thaj čumidol biskejikano smaragdno vunalo buvljardipe.

Ni đanav sar thaj sose sem baš me dindi nesebično akalje phuvaćere devljikane thandesata ćerdo kaj but kotorengo diverzitetu, save si kotor mungre džuvde thaj džuvdipasos. Svakako sem najisujime kalje bidikhavne *silako* kaj ko anglunipe me džuvdipasos sem počastujime ne već bijande thandesata, po vi familijasa katar savi aviljem thaj kaj si me drakha sah e vaktenca ćućvarde baravljiipasos e diverzitetesata thaj hakutne haćarimasata e jekhutne respektesata.

Kovata su mukhla jekh trag savo naštil te xosljol thaj ćerdat kvaljitetno temelji mungre džuvdipasos thaj diverzitetno dikhljiipasos avol baš primarno katar mi familijata, thaj vi katar o otrujaljipe ano savo bariljem, sikavdem, bari ćerdijem, haćardem thaj kan ljinem sode sam pe akavata paše, bigajlaće thaj baxtalje. Kov diverziteti si, sar e masljinede drakha, buvljarde ano mo džuvdipe thaj ani mi familijata hem dla amen o barvaljipe e džuvdipasos ano ćheldo diverziteti.

Ljubomorno ano mo ilo garavav o sumnal o vakti katar kana semata čekni thaj terni thaj džuvdinavljete tuj phirav me džuvdipasos dromesata katar angluni frimata đi ke mo paluno khamesko prajipe. Kurr ni mukhav kaj e godžikane ićarimata katar kovata vakti te xasavom thaj ljengo blagorodno ćaćutno zoni te aćhadol ose te aćhavol e dživesesos pharnipe koljete porukengo katar majangluno vakti me džuvdipasos.

Ni vaćaram paramisane thaj has nijekh drom najsem tuj tromarav te laćharav jekhvaktos skladi e sundživdipasos sah e paćajamengo thaj nacijengo ano o Bar foro kaj sem bijandi thaj jekh thand kaj ni pindžardijasata pe alavata has athere kana ni bešasata jekhe pašata aver, po jekh e averesata ano laćhipe, a posebno ano džungaljipe thaj džungalje đivesata thaj periodosata e džuvdipasos.

Vi kana si jekh vaćardipe: *Talal e Rumijata si trin paćaj, von ni kamen te ulavenpe*, amata dukhavdimasata vaćarav- ljiipardol thaj vaćardol, sose katar govata drom e sundžuvdipasos aćhilo cara, usudimata te vaćarav kaj ande disave thandata ki Crnata Gora o diverziteti e etnikane sundžuvdipasos avilpe pe samo nesave ekzample.

Pe kova, sar dikhlo magično, numaj apsolutno realno sumnal mungre bari-matasko thaj ternipasko sah jekhutne sam džuvdisardam thaj baxtadiljam, tu-goisarda, darajlam: lćardam uskršnje, vaskršnje, bajramsko, ramazanese thaj aver bare dživesa, baxtardilam sasave dživesese sar te avol amaro. Suštinski, kola vi najsesa ljene thaj amare bare dživesa, po sesa savorende, šuže thaj ljendi sung matarolasa sar e ruža ane biro baripe thaj barvaljipe e sundžu-vdipasko.

Ande o thand kaj me bijandilje sahasa normano kaj me bijande te ašudaren musafirora katar e trinnajende thaj katoličko sveštenikora save avenasa kaj te baxtaren amare čera thaj e čera amare komšijende save sehasa trinna-jende thaj katoličko pačajmase. Mo dad da rodolasa ljendar kaj kolje pajesa vi amaro čera. Čera e musimajende te sungal, a posebno kaj pe amende, pe čhavore te perol kova lačo paj thaj te arakhol amen katar sa e biačhimata; vi te sesa angralkrisipe sehasa čarobno. Pe aver rigate sasavo drom, a posebno ane ramazanose thaj bajramose dživesa e majlačhe baklave, hurmašice, tufa-hije, pite, somunora thaj aver xamata save čerena amare deja, amare kakose romnja, dajose romnja, bora ulavdonasa pe jekhutni sinja amare komšijenca/inkenca, kumorenca, kušerinonca katar aver pačaj thaj nacija.

Sode tek sahasa mande barikano dikhljipe thaj ačhilo ane mi godži e pača-jame običajora kataro pričest, kričipe thaj e krizma e trinnajende thaj katoliko-rende. Kova ivando, sajabijako parnipe ljende čhavorende odelendi thaj fustanonendi save sesa čerde samo kolje bućaće, ane save đanasa ane khandiri thaj katedrale vi akana parvarolma jek bivaktune kamljipasa, bare respekosa thaj baxtardimasa kaj semasa deo kolje džuvdipaso.

Has ni jekh drom ni gndisardem, has mi godži ni đelji vi ke majkalje gn-dimata kaj kaavol o bakti kana disave manušenje o pačaj thaj nacionalno ljeipe ka avol e odrednica thaj o sebepi kaj sar čoxanikane bidikhlje ljeja pherde manušenje ratesa, asvenca, sahdžuvdipase pharimatanca thaj kur biačhavdi dukh ljende kamljende, pe but džuvdimata save sehasa ačha-vde bimanušikane bućenca. Ane bimothovdo dukhavdo, traumatikano thaj pharavdikano marimatenca e angluni thaj majbari meta sesa e peravne katar divezitetne etnikane grupacije thaj sa kola savo etnikano diverzitetno najšasa e odrednica kaj te negirilpe, pharavolpe, mudarolpe. O vakti daramde bilačhi-matasko ane savo o etnikano peravdipe butende čerdol krisudni thaj but dro-ma krisarni pe ljengo džuvdipe thaj biđangljolipa a ka putavol aver sabaho.

Cara si te phenolpe kaj ljendi suština naštil te sikavol me dukhalimata godojese kaj e 90-te čerdilje ano otrujalipe ko ex YU, save muklje bare trago-ra pe sasavo individualco/ka, familjije, amaljipa.

Ratvalje jaga e bilačhimatango, bimangljipe, maripe, našavdipe, etnikano

xosljipe, mudardipe e averengo, buvljarolasa diljindoj pe sah amare čera ande e ex YU thaj vi i korkurni Crna Gora. Retrogradno ideologija thaj o hačaripe savo barikanol e konceptora katar o *rat thaj phuv* savo ko pijedestal e manušipaso thaj drangonipaso čhol e maripane bilačhen thaj ljende jekhutne gndipisarden ašudarde piri renesansa pe butdžunagalo obim thaj bidkhlje tragikane konsekvence.

Palal e sah đanglje thaj bidanglje, pogubno, tragično thaj ratvalje pirove muljipa thaj phagljimata, palal sah kola mudarimata e manušende, foronende taj themende, pala e biiljengo ratvarde epopeje bimanušikanipaso, bihumanost thaj xastardipe e tragonengo sah e diverzitetengo *ljende manuša*, ama na vi *mungreso*, dikhljolape kaj phare tahj but po cara o džuvdipe ka irilpe sar kaj sahasa. Pe jekhutno vakti dđuvdi sasa vi o ažučaripe kaj akana sar individualca/ke thaj sar amaljipe sam maj godaver, butgodikane, ka ljlilam jekh pouka thaj mesaži katar e phraljikane mudardimata thaj maripe ko otrualjipe katar e ex YU thaj kaj o diverziteti maj kurr ni tromal te čolpe ane aver redo, redo majcikne manušengo thaj khedimatango; kaj khoni ni tromal te avol targetirime sebepi ljese alaveso, fiseso thaj kulturako. O vakti thaj e buća save čerdon ka mothoven kaj gati khanći ni sikavdam katar e tragikani pašutni histroija thaj pe jekh deo lako si tu čerodol apaljem.

Crnogorsko društvo je ponovo u vrtlogu etničkih odrednica, predrasuda i stereotipa prema različitostima, vjerskim, nacionalnim, rasnim i svim ostalim. U tom vrtlogu mržnje, netrpeljivosti i neprihvatanja etničkih različitosti koji nam se dešava posljednjih godina jeste činjenica da je u mnogima ostala da živi zla prošlost, neka nezarasla lična ili porodična rana i želja za osvetom za *vracanjem duga*. Ništa od ovih dubokih podjela koje danas živimo nije nastalo odjednom, dugo je neprimjetno tinjalo i sakrivalo svoje tiho i nenametljivo prisustvo u pojedincu/ki, porodici, društvu, čekajući pogodan momenat da ponovo pokaže svoju tamnu stranu ljudske prirode.

Crnogorikano amaljipe si paljem ki baščin e etnikane odrednicengo, angarkrisipasko thaj stereotipengo mamuj e aversutne, paćajme, nacionalne, rasne thaj mamuj sa aver. Ane koja baščin e bimangljimasi, bitrpisardipasi thaj biičardimasi e etnikane diverzitetora save palune berša si o fakti kaj

Ande o đive thaj periodi ke savoo sam akana, a savo si pherdo bitrpisardo prekal e paćaja thaj e nacionalno diverzitetora, avilo ko jekh pherdo dikhljipe thaj bišajisardipe e sistemsko thaj sah e amaljipaso te mamujilpe e etnikane ulajmasa ande sah e sfere e džuvdipase thaj e bućaće ke Crna Goraće forutne. Sahsavoo amaljipe telje upre a tradicionalno, konzervativno thaj patrijhalno crnogorikano amaljipe ane bari mera generalno kana dikhljope, but kolaj krisisaren pa vi čhuden sasavonen save naj sar kola save von ašudaren kaj te aven thaj dikhljope sar jeksutno savo šaj te avol istardo.

O hačaripe e bipačajmasko thaj e dar pe *ljende* sose *amare* si majlačhe, po cara ama uporno buvljardilo ane crnagorikano amaljipe sar rraka e savaće e preventivno terapija si drab savo šajil te ačhavol o mudaripe e organizmeso. A sah aver phiravol jekh dar katar jkeh recidivo ano pašikano ose duravno anglisujipa. Vi kaj sar kotor katar e balkaske khedimata ícara e kultura e garavdimasi e daraći thaj so ka ćerdolpe tuj ašudara ćacutno majlačho tan majhakano amaljipa, avilam ki tačka ane savi naštilpe te garavdolpe kaj dara kana ašuna nekaso alav phal paloalav. But droma kova alav kaj vaćaradolpe značil jekh etnikani odrednica savi si ljese maj manglji, maj istardi ose maj cara vredno thaj biistardi. E Crna Gora ano 21 šelbersutno, purani miljaberšutni phuv si ani kričalo drom maška o laćhipe thaj o bilaćhipe, maškar istardipe thaj biistardipe e diverziteteso thaj e etnikane tolerancijako ose pak e ćhudimaso thaj negiripe jekhutnaće uzal diljinde thaj uštinde retrogradne ideologije.

Etnikano diverziteti si jekh baraljipe kaj naštil te pućindolpe thaj ni tromal te avol vov o probljemi savo ka rumisarol koljen save propagirinlje sar vi koljen savende si namenime sar forutna/forutne avere redose. Ako amen sar amaljipe ka šajisara te ava po drom te usmerisara amaro hačaripe po istardipe kaj o etnikano diverzitetu naštil pućindol savo trubul te garava thaj te barava, e tapal siamen šajipe kaj te iklja katar kaja *džuvdi ćik*. Etnikano diverzitetu ni troma te tromaralje džungaljimatase, has te lalje sar odrednica ulajpasi, xoljardipasi ose politikane baravdimasi katar savi o hajri dikhen samo e politikane elite, save piro poljitikano vakti ícaren baš pe kola ulajmata prekal e diverzitetne pe bilo savi baza.

Kana sasavo amnedar ta avol svesno thaj ka dikhol kaj e diverziteteso barvaljipe si ane amende, ane amaro džuvdipe, amare buća thaj dikhljipa ano džuvdipe, a na ane ćućarde, biratese thaj bi hajrese alava save xasavon ano etar thaj ni mućen ni jekh trago. Ne bi trubulasa has te avol thand ane amari javin thaj gndipe so si o diverziteti ano otrujaljipe savo parvarol e stereotipora, po vi pe silasa thaj ćefesa trubul te ćhudol lje thaj te parunol lje sah e vaktese.

Demokratsko amaljimata thaj theam ni ćeren dikhlje distance katar sah kova so ulavol e manušen thaj so duravol, thaj von arakhen neve inkluzivne droma kaj tena ulaven thaj tena ćeren atmosfera darajmasi, bimangljimatasi thaj linćosi pe averder thaj aversutne, ni ćhon khanikase entikane hakaja uprav dikase hakaja thaj tromardimata. O interkulturalnost thaj o zuravdipe e etnikane sundžuvipaso si posebne importantne komponente ane phare vaktora, ane savi si e Crna Gora. Amaro maškarutno diverzitetu phiravol o potencijali te barardol amaro đangljipe thaj dićhipe, šajil thaj trubul te avol tromarno pe generalo thaj javno šukaripe kaj te laćhardol o amaljipe e crnagorikane amaljipaso savo si akana but ulavdo.

IDENTITETI THAJ IDENTIFIKUJIPE

Autor: Stefan Dukić

Manušengo đingljipe, alosardipe, medijsko debate, akademikane rasprave, but paćajikane procesije, proslave, sah kova, pe kava ose pe okova dikhljipe bt droma si etnikane bućenca markirime. Čak majbut, kana nesavo manuš silje ljeso gndipe, cara droma nesavo jekhutno mamujisarol po gndipe bi ukrasengo kaj kofar gndipe šajisarol već te avol katar kaja ose okoja rig nesave etnikane rigate. Te xramisare ose te vaćare kaj kava ni sikavol nesavi novotarija. Has naj nevo o xhamisardipe savo mothol kaj but mamujisarimata ande Crna Gora aven katar kola etnikane rovora, save but drom anglunisaren e biđanglje poljitićarora, bi taljentirime kolumnistora, biđanglje paćajikane liderora. Sah akava naj nevo thaj buvljarolpe o pućhipe - a šajisara te dikha e etnikani distanca katar aver rigate, a te naj nesavesi komponenta savi tapal inđarol ke gasavo definisipe thaj kola mamujimata naj phanglje pe amari grupa, pa dikha e thagaren save eksremizujin?

O pućljipe kaj ćhutam averene taj kaj hon amende si ko san tu? Nesave amendar ćhon kav pućhipe vi korkori pese, ko sem me? Sah po džuvdipe, sah e isinteresovanja, sah e mangljimata thaj thaj e buća otrujaldam po irisaripe pe kava pućljipe. Vi kaj but drom ćha kava pućljipe thaj ljestar gndisara, o irisardipe sasavo drom našol amendar. E natura e manušesi si sar vaktikano džuvdipe, sar vi o Hajdeger laće definisardalje, vov si sasavo drom ane piro drom već, sasavo drom phirlo, vov samo si. Godoljese nišajilpe te otrujalilpe, sose već tehara ka ava nesavo aver, ajrat maj ni kava so samasa sabalje.

Vi kaj pe nesavo dikhljipe ćaji te phena kaj amen već amen pindara, džuvdisara o džuvdipe ane amari godži, si amende but phare, pa gati naštisara, te otrujali amaro identiteto. Šaj te astara e definicje save si xramisarde kaj te mothon sah o manušikano rod, thaj athere te vaćara kaj amen sam godžikane džuvdimata (Aristotel) ose pak te identifikuji amen sar gndipe (Dekart) po kagja ni ka diferencuji amen katar bilo savo aver manuš a e suština si ane kova – te araklholpe e diferentia specifica, posebno diferencia.

Šaj te avol kaj e svrha e budističko koncepti e nirvanako si baš pe kava – sose kaj o manuš naštil kurr te definišilpe sose kaj sasavo drom phirol, sasave vakte-so si, jekh samo so ačhol amende ano džuvdipe si da čhuda amnedar baš kova so amen definišil, sah kova prekal amen đa. Ačhol amende več te muka ke ođi e tromardipasi kaj te astara o devljikanipe. Pe aver rigate, amen džuvdisara pe aversutno drom, konstantno tuj roda thaj tuj čha aversutne identitetora. Po bišajipe kaj definisara amen sose sasavo drom sam aversutne, arakh o drom sar te definiši amen ano kolektivo. Angluno kolektivo sasavo drom si amari ulica, palje gova amaro vrtiči, amari sikavni, o klub save prastara a pe kova drom ave vi e aver majbare kolektivora: e nacija, e pačaj, ke disave vi i bojava ljende mřhendı. O trubujpe kaj te pripadisara naj bilačhi has nasvalji, voj si samo o drom pe savo amen da amende o irisardipe pe kova pučljuljipe savo saasavo drom čha. Naalost na samo kaj ni đana ko sam , po hem da but droma hačara kaj khanči naj amaro, te pe kova najsam has ano jekh thand. Akalje anglune hačaripasa biđanljimaso šaj maka šajisara te iklja po drom, ama o bithandipe mudarol amen sar manušen – hačara kaj naj amen svrha ane kaja planeta, najsam khanikase, pe kova khanči naj amaro thaj maj palal, najsam has amare. Sasavo amaro čerdipe pe kaja planeta bur šajisardo ka avol bistardo a amaro džuvdipe ka avol samo jekh bitrubusardi koincincija. Sa amende kajja si but phare te džuvdisara.

Kava džangljipe si trubusardo tela kan e bazno buča sose si amen distanca mamuj aver grupacije. Trubul te đana kaj o procesi e indetifikujipasko savo inđarol amen ko xramisardipe e kolektivno identitetendo si jekh mangljipe savesa krujisara amari egzistencijalni dar, egzistencijalno bibešljipe savo si savoren. E dar e bithandipasi, e gajljava savi vazdol o bidijipe e irisardipaso e pučlipaso ko sem me, o našljipe katar o hačarepi e xasardimaso inđarol amen po drom kaj te identifikujiamen e kolektivetes, po ljenipe e moll kole khedimatango, inđarol amen kaj te čera amende kola buča save o khedipe phiravol pesa.

Interesantno si kava alav, identifikujipe, sar kaj si interesantno hem sar amen sikavalje. Tuj irisara amende kava puččljipe ko sem me, vaktesa ava đi ko kote kaj o pučljipe savo zaprao sam tuj čha, sosa me identifikujima si but importantno sar amen čutam kava pučljipe amende. Ko sem me si o pučljipe savo pretposavil jekh svršime buči, vov naj vaktikano thaj šaji sasavo drom pe čhalje ano stilji sar ko sem me akana, a na ko ka ava ajrat, tehara, ano vakti kaj avol ose đi ko fino me džuvdipaso. Pe aver rigate, sosa identifikujami amen dikha ko vaktikano trajipe, sose has jekh dromni phea sosa identifikujisa amen po sosa identifikujima akana, thaj akana, than ane aver momenti thaj pandž e minutende thaj ječe sahatose. Identifikujipe trajisarol thaj has jekh drom ni ačhadol. Godoljese sa majbut thaj majbut pherol amen.

Tuj iri o učljipe ko sem me ano pučljipe sosa me identifikujima rešisara kova probljemi e vakteso, sose o identifikujipe trajisarol paralelno amare džuvdimam-

sar thaj godoljese si amende maj kolaj te čhalje thaj pe ljeste te irisara amaro irisardipe. Numaj pe kova o kolajsutno bešol e zamka pe savi bihačara, sah majbut thaj majbut pera, sar ka phene si džuvdi zala ose nesavi genialno sprava e mučipasi. Amaro identifikujipe sasavo drom prastarol vi i hačarutni decisia. Sode god amen durava amaro holjardipe (odgovornost) tuj vačara kaj si naturime te ave koja thaj koja nacija, thaj vi kova thaj kova klub ose kova thaj kova muzikano drom, sasavo drom sa o momenti e decisiaiko, momenti alosardipaso. Šaj kova alosardipe sa amende čhuto katar o otrujalipe, amaljipe, e dako thaj dadeso arakhadipe, numaj amen ko fino čerdamlje. Amen sam kola save manglam te ava Islandanora, svrake thaj pankerora, thaj amaro identifikujipe kate ni ljol aghoripe.

Tuj hačara amen lače ane amaro nevo identiteti, ljam kan kaj ni dukhal amen gja but thaj ni žuljil amen o bišajipe e irisardimasko pe kova sudbonosno pučljipe, amen da amare domesa tuj trajisara pe ljeste. E kote si garavdi e klidarni bilači. O vaktikanipe savo phiravol o identifikujipe haj amaro hačaripe kaj kava glagol sasavo drom si transakcionikano, kaj si sasavo drom ano nesavo dinipe, anol di kote kaj o identifikujipe naj has jekh drom agurni bući. Pe aver rigate, amen la halja da po drom e identifikujipaso kagja so katar e identifikacija savi ljam amen la sa majbut thaj majbut thaj modeluisara amaro identiteto, amaro ko sem me sa majbut pašarolpe ko kolektivo, kaj so majbut te čerdija identično okolje sose si e definicija e kolektivetes savea amen identifikujisajlam. Di kaj amaro angluno motivi sasa po trubujpe sar šaji te irisara o pučljipe amare pinšarimasko, sar te centriri amen ane o haotično univerzumo, ljese phirivmasa čera amende bilače, tuj xasara saj majbut thaj majbut kova so sam amen te bi astarasa thand ane khedimata savende dinam o alav. An dothan kaj amare identiteresa te barvara e khedimata sava alosardam, amen kova identiteti ciknjaa tuj čera arli (zamjena).

Kova so ka vačardolpe anol di ke etnikani distanca. Kagja so amen identifikujipe sar disavo anol di kote kaj te dikha kaj aver postojil, dikha kaj si diferencie, dikha kaj o aver ni aosarda amaro moll po ese alosarda nesave aver identifikujimata. Šaj vi ni identifikujisajol khančesa. Tuj irisaramen so majbut ano kolektivno identiteti but droma ava di ke kova kaj o potosjipe e avereso pe nesavo dikhljipe pharavol amen, kaj averende identitetora smeton amende sose maškar aver buća mothon amende kaj bistardam kokore amen. Ane dar tena dikha kaj amaro identiteti si nametnime kolektivevitesa garavdol o džangljipe kaj koja amari, hačarni decisia najsa xraisardi ano barr, po sasa o plod disave koincidence, disave alosardimatango save šajisarde te aven vi aversutne. Ano kolektivo dilam kaj te naša katar o bikamdipe e džuvdipaso. Kana kote paljem arakha o bikamdipe tapal paljemušten koja dar kaj sasamen. O egzistiripe e avereso sasavo drom pesa phiravol o paljepučljipe, a kova pretisarol te irilamen pe kova momenti e gzistencijalne darako thaj izdrajmasko katar o bišajipe te irisara o pučljipe ko sem me.

E Ursula Le Gvin e ðilji Patra anglunisarol e stiho Berša ćeren nebićno buća e identitetesi, so phendolpe kana vaćara, me sem kov ćhavro ane fotografija ano Kišamiši 1935... Ašundi amerikani lilvarni kagja mothol koja dar katar savi našti te naša, kaj o identiteti si sah ko jek drom tuj ðal, sasavo drom tuj aversutnilpe, kaj kurr ni aća so samasa, has athere kana da amen godži ke kova momenti kan samasa baš kova. Ano inzardipe akalje ðiljalko phenol kaj vi kagja šajisardem te avav e kaštesi akacijesi ljiša (sjena), savo pelo angral eftavardeš berš... odsjaj e fladeso thaj e khameso ðikno e barval inarol e patrina. Kana alosara kaj te identifikujiamen, te ava kotor jekhe khedimataso, da amen šajipe te kova khedipe te diktiril sa majbu thaj majbut kotora ane amaro identiteto. Godoljese dinamljen o zoraljipe savesa ćhon amen kaj sasavone save naj katar amaro identiteto te na kamalje, te vaćara ljese džungalje alava, amen korkore te xramisara ljese kava ose okova identiteto sose kova aver identiteto savo si inćarol amen palal me koja egzistencijalno dar, inćarol amen pe kova nemir katar menzi durilam. Sar tapal te nakha kava? E solucija naj gja phari numaj te ćerope si phare – te ljipare tuće thaj averende, sasavo momenti, kaj o identifikujipe e kolektivitetesa si e bući ane savi amen korkore dinam va kaj te bi šajisa te umirisamen, numaj savo trubul te ćerolpe kagja so amare identitetesa ka barvara o kolektiviteti thaj ka aversutnisaralje, po thand kaj o kolektiviteti konstantno aversutnisara thaj kaj xasara amen. Ni mol amende o xoljrdipe pe savore save den amen godži pe kova kaj sam tuj xasava. Trubul paj aćhadija te ćera bući kaj o etnikano bešipe naj o jekhutno odrednica amare džuvdipasi. Te aghorisara o paluno pasusi sar so anglunisardam, jekhe ðiljasa – T.S. Eliot vaćarol katar o anavdipe e maćkeno kaj sasavi maćka sila po trin alava, a kova o trito si garavdino, savo sasavi maćka samo pese ðanol thaj ni mothol khanikase. Ma te mukha kaj te xasara amaro garavdino, o trito alav e maćkako, amaro ćaćutno identiteto savo ðana samo amen thaj ane savo muklam majbut jekhe manuše. Tuj jatornilsara kaja baza, kova garavno thaj ćaćutno ande amende, šajisara te ćera kaj kova e kolektivetesoj naj o jekhunto importantno.

BIBLIOTEKE SAR ARAKHAVNE E MUKHLJPASE THAJ O THAND E LAČHARIMASO

Autorka: Sanja Čavor, žurnaliska-urednica ko Radio Kotor

O diverziteti e kulturengo thaj e čhibako si amaro sasavutno mukhljipe savo trubul te istara, garava thaj respektuji, a bibliotekači bući si te tromarol o drom e alosaripasko thaj bućengo save pasjin sah e komunitetende, vaćarol e šerutni e Forutne bibliotekači thaj drabarnači ko Kotori e Marija Starčević.

Obzirom kaj e bibiloteke izmitisaren aversutnikane mangljimata e komunitetengo, von fukncionisaren sar centrora e kulturaće, sikajmase, numaj vi sar infromativno centrora. IFLA-en manifesto e multikulturaćere bibliotekako precizarol sar e bibiloteke silje javutni rola ano amaljipe, a koja si o čhutipe e samako pe kulturno-diverzitetne khedimata ane kola komunitetora kaj ćeren bući. Kala khedimata istaren e autothone bešutne, avlje komunitetora, manuša katar xamisarde fisora, transnacionalne manuša thaj duradve, azilantore, našlje, manuša kaj siljen e hakaj cara vaktnikane bešimaso, imgrantora thaj nacionalne mineritetora, sikavol e Starčević.

E bibliotekako fondi, savo ćerol bući ano otrujalipe ke Kotoreso kulturi-kano centro Nikola Šurković pe akava momenti silje trujal 30.000 lila. Katar kava numero, baro numero lileno šajisarol te barvarol e eksperienca e đivavnesi/aći diverzitetnte etnikane khedimatango thaj pe gova te podsticil pe interkulturnikano astradipe thaj dialogo.

Ka ljiparav disave naslovora save vaćaren katar o barvaljipe kalje thandeso " Šel draguljora e kotorese", e mr Jovica Martinovićesi thaj ljese aversutne publikacije, tapal, kate si ve e kotora katar o Miloš Miloševići savo si but importantno "Pomorske trgovcora, ratnikora thaj mecene", tapal, "Kotorske medaljonora" Risto Kovijanićese, " Romanikane khandira e Kotorese" e Radojka Abramović, "Romanizmora" ane Crna Gora katar e Vesna Lipovac Radulović, publicističko ljila e Tomsalv Grgurevićese thaj but aver autorora thaj naslovora. E bibliotekači građa su majbut ane crnagorikani, srbikani thaj hrvatnikani čhib. Majnumerno fodni kana ssi o alav ke avralne čhiva si ani angljikani, napal ane rusko, a dićka maj cara ane francusko thaj germansko čhib, phenol e Starčević.

Kana si o alav ke tracijija thaj kulturno bašćin akalje thandeso, đilavnenpe, mothovol amari vaćarutni, e ljila save vaćaren katar e Bokeljsko mornarica-majphurikani phraljovin, o butićeripe Srbikane đilavne amaljipaso o Je-

dinstvo, Forutni muzika. *Kala naslovora roden e studentora/kinje amare fakultetese kana éeren pe seminasrko thaj master lila. But rodenpe vi e naslovora katar e historija e Kotoresi. Publikacije katar o Kotor thaj Boka Katorsko dílavnen vi a avralje, save akana siljen jekhvakteso bešipe ko Kotor, sar vi e publikacije, a majbut e beletristika, pe aver čhiba, vačarol e Starčević.*

Esencija thaj o cilji e bućako e putarde, forutnikane bibliotekengo, uzal o pašaripe e informacijengo, đangljipe thaj kulture pire labarnende bez obzira ke berša, nacionalno bešipe, pačajme ose politikano bešipe, si vi o irisardipe ane mangljimata e labarnengo ano sumnal e globalizacijako thaj digitalizacijako.

Ande forutno biblioteka thaj dílavni bući čera kaj te formisara jekh digitalno zbirka. Kova so majbut ma ka ljiparav katar o vakti kaj nakhlo si kaj e bibiloteka realizisarda je butlačho projekti Žuravdipe e đangljimat-aso thaj e vještinengo e bibliotekarengo ko thand e digitalizacijako-katar e slika i ko rodljaripe. O projekti sasa finansirime katar o Maškarthemutno fondi e ažutipasko e kulturako thaj sikajmaso katar o Ministarstvo e avralsutne bućengo e Savezno Republika e Germanijači. Kalje projektesa dindilji e majangralsutni tehničko oprema thaj e obuka e stafesi e bibliotekači te šajin korkore te éeren bući ano polje e digitalizacijako, phedna e Starčević.

E obuka e bibliotekarendi, vačarol, sasa ičardi katar e stručnjakore thaj stručnjakinje katar e Univerzitetesko bibiloteka Svetozar Marković andar o Beogradi, e dr Aleksandra Trtovac thaj o docent dr Adam Sofronijević.

Ane akava projekti ičardilji e radionica Multimedije ande biblioteke savi sa čerdi thaj phiravdi katar e bibliotekarsko savetnica e Mirjana Nešić, e cnragorikane bibliotekarengi save éeren ane ustanove ko primorsko forora. Bistum, amare bibliotekara/ke, avsutne aktivno maškarune/i uzal e dinde medijumora thaj labarno/ni, nakhaven kontinuirano sikavipe thaj stručno usavršenje, sikavda e Starčević.

Multikulturalno otrujaljipe, reano thaj virtuelno samo podosta éerol o gdnipe thaj e stavora e labarnede/i, sar phednolpe, mothovol o barvaljipe, numaj si vi jekh izvesno šajnaštipe savi rodol katar e biblioteke thaj e bućarne posebno zor te šajin te den kova so tbul pire labarnen thaj te anen e bibliotekaki misija. Na već mamujipe e labarnende gndipaso, po vi o dikhljipe e sotrubujpe jeklhutne infromarcijendi that istradimasi si o klidarno te konstituisipe thaj te realizirilpe o profesionalno bućiceripe e bibliotekekngo amare vaktengo.

Istiknisarol kaj e Forutni biblioteka ane Subotica, ane kava dikhljipe, mothovol jekh egzamplo e pozitivno praksako.

Ano thand kaj e oficijalno čhiba si srbski, hrvatski thaj mađarski, e programora ke biblioteka pe isto vakti čerenpe pe trin čhiba thaj ano lokalno, bunjevački čhib. Bibiliotekako fondi savo numril upral 350.000 unitore, va pe trin oficijalno čhiba, a kana ljen e bućarmen o anglusaripe si e bibljio-tekare/ka save vaćaren e lji trin čhiba. Pe aver rigate, siamen egzemplora katar e biblioteka ano foro e Briloneso, cikno foro ane Germanija. Ane radionica ko Gete instituto ane savo me sikavdem, ašundem kaj ane centralno Germanija, savaći klidarni industrija si e kaštunikani, a e bućikani zor si e avlje katar e Turcia save vaćaren e germansko čhib, e biblioteka ane kofar thand organizujil sah e oblikora e bućaće kaj te šajin te aven pe usloga vi kolje bešaldende. Organizujin o sikavdipe e germansko čhibako, lojsutne istardimata pe turkonendi čhib, a pogotovo e imigrantende čhavorende. Mukhen e lila thaj denljen averende ko javutne thanda, ašudarne thanda, stanice kaj te šajin e imigrantore te integrišinpe ano amaljipe. Bistum, kate vaćara katar duj egzemplora save ilustrujin duj mothovdimata po kova so si multikulturalnost-statične relacie maškar e kulture save ićaren piro unikatnost thaj fluidno maškarrutno ljendipe e kulturako/kultura, sikavol e Starčević.

Agja, kafar haćaripe katar o multikulturalnost si kova savo phanol hem e Boka thaj e Kotore.

Kana si o alav katar e UNESCO-so foro savo si multietnikano thaj multikonfesialno thad, pindardo po buvljaripe e rahatesko, a na e aversutne mothoimase, savo dumut mothoda thaj sikavda po gatipe thaj respektujipe but diverzitetengo ane jekh cikno thand, e tapal ane kova konteksti posmatrisara thaj organizisara e ektivitetora thaj e programsko poljitiika e Forutne bibliotekako thaj đilavanko ano Kotori. Pe jekh va, kova si vi o mukhljipe e nakhlje paradigme thaj ljende tekovine ane kala thanda, katar e ideja katar o panslavizmo, iljirsko pokret, đi ki Jugoslavija savi sahasa savorikani država amende, pe khaj thand jekhutnikani, a jekhe delosa sasa vi e jekh bući mentalitetesi savo sa otrujalime laćhimatanca akale butšuze naturaće thaj kovlje klimaće, gndisarol e Starčević

Konstatujil kaj si importantno thaj trubul te na ćera amende thaj averende problemora kana ni trubul thaj kana ni tubul, šajisarde ose, aver, save si binakhavne diference.

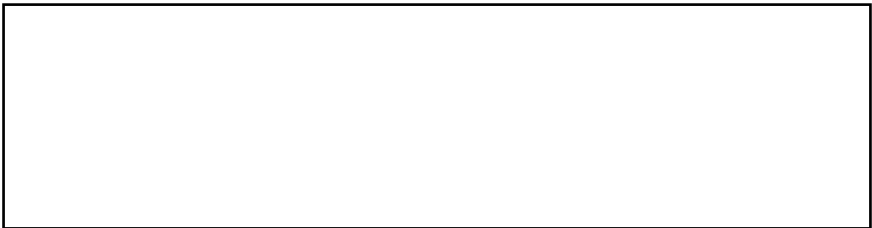
Istardipe si zapravo jekh vrlina savi ni ćućol kana respektujinpe e nacionalne ose e paćajme diverzitetora, po o respektujipe thaj o istardipe bidikhljengo, gati bikrajonde diferencie maškar jekhe manušese, sose sasavo manuš, sar savore đana, ose bi trubulasa te đana, si piri kultura, a po khaj drom vi sar jekh sumnal savo našti te godžikana, poručil e Starčević.

Uzal e bazno ašajimata ane bućiceripasi e Gfortune bibliotekaći thaj e đilavanći ko Kotori, sar su i o hronično najpe e lovengo ka te ćindonpe neve ljila thaj te pherdolpe e biblioteka, o bilaćho thand savo najlje prizemlje, si vađe o konzumiripe e kulturako, a pe gova vi e xramisarde vaćarimatengo. Godoljese si pe bućarne e bibliotekaće mukljo e bući sar ka iskomicirilpe e kultura lende labarende.

Kana si o alav save inovativne prakse labarenpe kaj te traden e manušen te ulaven e ideje maškar peste, e Starčević ističil kaj ane o berš kaj nakhlo sasasljen disave aktivitetora save sesa ćerde e majternende pi tem pindaren turmao foro thaj them (kulturno bašćin) sar vi a aversutne thema thaj kulture.

Jekhfir vakti sar kaj đanen, tala e khak e bibliotekaći, realizimo sahasa o kuri e kinesko ćhibako e ćhavroende thaj e ternende savo sa phiradvo katar e sinološkinja dr Jelena Stjepčević. Ane kova konteksti, siamen sjajno kooperacija e lokalne sikavnenca, organizacijenca thaj thagarne institucijenca savo dol šajipe e promocijako e interkulturikane komunikacijako, te da dumo ke ćhibaće diverzitetora thaj te promoviri o sikajpe e ćhibako, klidarda e Starčević.

O respekti e kulturne diverziteteso, e tolerancijako, e dialogoso, thaj upral sah o haćaripe, mothovol e majlaćhi garancija e tromardimasi thaj sigurnipasi savorende. Godoljese, e biblioteke katar sasave forme, sa e lojendi trbun te sikaven e kulturno thaj e ćhibaće diverzitetora pe sa e nivelora: internacionalno, nacionalno thaj, thaj vi sar goda, lokalno. Pire dromesa te sikaven thaj te ažutisaren hem the laćharen, jasno ciljesa te ćeren e dialogi e kulturako thaj e aktivno forutnende hakajengo. Te na bistra, e biblioteke si o thand e sasavonende pićimasko...hem vi tapal naka naj maškar e labarne mothovdo haćaripe ko solidarnost, kana đangoljpe kaj ulava o jekhutno otrujalipe, jekhutni građa thaj baxtardija pe jekhutne naslovora.

CEDEM
CENTAR ZA DEMOKRACIJU I LJUDSKA PRAVA

 **Hanns
Seidel
Stiftung**